

**foodFIRST Vijverbergessies
2011 tot 2019**

Inhoud

14 May 2018: Voorrang voor landbouw in Afrika.....	3
12 december 2017: Coming up: Join-Up.....	5
5 juli 2017: SMEs at the November Conference	12
7 september 2016: Jonge agro-ondernemers	22
3 December 2014: Van smallholders tot ondernemers -- De rol van onderzoek, voorlichting en onderwijs	28
2 juli 2014: De rol van regionale markten voor voedselzekerheid in Afrika.....	36
7 mei 2014, Het Dutch Good Growth Fund	41
5 maart 2014 De watervoetafdruk van agrarische producten	46
15 januari 2014 Voedselverspilling in de keten	54
11 december 2013: Boerengezinsbedrijven en de onderzoeksagenda voedselzekerheid.....	60
6 november 2013: Governance van oceanen als mondiale publieke goederen -- De pelagische visserij als casus	70
16 oktober 2013 De nexus tussen water, energie en voedselzekerheid	77
25 september 2013: over voedselzekerheid en voedingszekerheid	85
22 mei 2013: Water & Voedselzekerheid	90
17 april 2013: Voedsel, Landbouw & Cultuur, Religie	99
20 maart 2013: Coöperaties en Landbouwontwikkeling.....	107
30 januari 2013: "De Lessen van Venlo"	113
2 december 2012 Voedselzekerheid; wat werkt?	119
15 Maart 2012: Conferentie VoedselZaken over grenzen heen.....	125
16 januari 2012: Landbouw en handelsliberalisering, GLB en WTO.....	128

14 May 2018: Voorrang voor landbouw in Afrika

foodFIRST theme 2016-18 "The African future is for young, well educated, market oriented and organized farmer-entrepreneurs" -- more to this theme on: [A policy paradigm for rural development cooperation in Africa, Vijverbergssession of 2 December 2015.](#)

Materiaal voor de vergadering:

[Paper by Mr. H. Hoogeveen, permanent Representative of the Netherlands to the Food and Agriculture Organization of the United Nations](#)

[The European External Investment Plan and sustainable development - don't reinvent the wheel, just realign it](#) (ECDPM)

[Blending 2.0: Towards new \(European External\) Investment Plans](#) (ECDPM)

[\[> Presentatie door Dr. Cristina Miranda-Gozálvez](#)

Inleiding en discussie met dr. H. Hoogeveen, PV FAO en Dr. Cristina Miranda Gozálvéz van de Europese Commissie (Directoraat Generaal Landbouw en Plattelandsontwikkeling)

Hoe de snel groeiende bevolking van Afrika te voeden en daarbij werkgelegenheid te scheppen voor jongeren in de landbouw is een vraag die steeds urgenter wordt en op internationaal en nationaal politiek niveau steeds meer momentum krijgt. De nieuwe Duitse regering zal hiervoor fondsen beschikbaar stellen; president Macron roept op tot mobilisatie van Europese krachten die aan de oplossing van deze uitdaging kunnen bijdragen, de Europese Commissie wil een External Investment Plan met concentratie op voedselproductie op het continent en ook in het Nederlandse Regeerakkoord wordt de noodzaak van bevordering landbouw in Afrika voorop gesteld. Ons lidmaatschap van de Veiligheidsraad zal in de komende maanden mede gekleurd worden door dit vraagstuk, terwijl ook de internationale (donor-)gemeenschap artikel SDG 2, de honger in 2030 de wereld uit, centraal stelt. Rode draad bij al deze beleidsvoornemens is de erkenning van de onmisbaarheid van een breed gedragen maatschappelijke inspanning waarbij bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties, overheden en de academie gaan samenwerken. Ginds en hier. En hier ontstaan er dus aanzienlijke nieuwe mogelijkheden voor ondersteuning aan de inspanningen in Afrika: Team up with African agripreneurs.

Op 12 december 2017 hebben Professor Ton Dietz en Drs. Ewald Wermuth ons geïnformeerd over de ontwikkelingen in het beleidsdenken in Afrika zelf.

Op deze Vijverbergssessie zullen de indringende veranderingen in het beleid van internationale en Europese instellingen aan de orde komen. Met ook hun financiële consequenties.

Dr. H. Hoogeveen, onze permanente vertegenwoordiger bij de FAO en voorheen Directeur-Generaal Agro van het Ministerie van EZ/LNV zal deze ontwikkelingen en openingen toe lichten, terwijl Dr. Cristina Miranda Gozálvéz van het Directoraat-generaal voor Landbouw en Plattelandsontwikkeling van de Europese Commissie van haar kant ons over de beleidsvoornemens in Brussel (en Luxemburg) zal informeren.

De bijeenkomst is ook een belangrijke voorbereidingsstap naar onze internationale conferentie van 31 mei en 1 juni a.s. Kunnen wij als Nederlandse samenleving met al onze expertise en belangen op

agrarisch terrein de woorden omzetten in echte langjarige engagementen ter assistentie van wat een van de meest nijpende internationale vraagstukken zal gaan worden maar waar ook bijzondere perspectieven liggen.

Over deze context van onze conferentie heeft dr. Hoogeveen een notitie geschreven, die als bijlage is toegevoegd en die ook onderwerp van de avond is.

12 december 2017: Coming up: Join-Up

Materiaal voor de vergadering: [Nieuwe, uitgebreide versie: Proposed narrative for foodFIRST's 2018 international conference Join-up with African Agripreneurs](#)

Op deze speciale Vijverbergsessie willen we de narrative voor de internationale conferentie van 8 en 9 februari, "Join-up with African Agripreneurs" centraal stellen, het verhaal dus dat richting geeft niet alleen aan de conferentie maar ook - en daar gaat het vanzelfsprekend om - aan het beleid van het kabinet en de andere actoren in de vierhoek in de komende periode, betreffende de samenwerking met Afrika rond de thema's voedsel en landbouw. Conclusie van de discussie: richt de focus op het traject van boer naar consument.

Ewald Wermuth

Eerst iets over Afrika en de AU/EU top in Abidjan. We spreken nu met recht over de AU nu alle 55 Afrikaanse landen ook lid zijn. Probleem hier is dat het over instituten gaat en niet over continenten, en ook nog asymmetrische instituten: een geïntegreerde EU en een intergouvernementele AU. Europa had weinig politieke wil voor een open dialoog over migratie. EU heeft 4 miljard ter beschikking gesteld voor projecten, geld waar men in Afrika natuurlijk niet vies van is. Tegelijk wil Europa de ACP-relaties (Amerika, Cariben, Pacifisch) niet ter discussie stellen, de oude kolonies, waarvoor in 2018 een nieuw verdrag moet komen en waarvoor 30 miljard beschikbaar is. De landen die dit betreft zijn allemaal redelijk ontwikkelde economieën intussen en men wilde verkomen dat er een discussie vanuit Afrika kwam over of dit geld nu echt wel aan de acp's besteed moet worden. Want eigenlijk is de toekomst van ontwikkelingssamenwerking de Sub-Sahara.

Afrika op haar beurt heeft geen zin in gesprekken over sexuele en reproductieve rechten. Of governance: hebben jullie ook geen probleem met Polen en Hongarije, die waarden van jullie worden bij jullie thuis ook niet zo uniform geleefd. Een top dus met weinig mogelijkheden tot politieke resultaten.

Was dit de top die de jonge bevolking van Afrika had moeten inspireren? Nee dus. Ik zag een interview met een jonge migrant die uit Libië was teruggekomen. Via de extended familie had hij 6500 euro bijeen vergaard, en hij was dus nu 6500 euro plus een illusie armer. Dan vraag je je toch af: als hij dat nu eens had geïnvesteerd in iets productiefs in Afrika. Maar blijkbaar is de calculatie dat investeren in een reis naar Europa meer oplevert dan investeren in Afrika.

65% bevolking is onder de 35. Hun relatieve aandeel wordt alleen maar groter, voorlopig. Je hebt jaarlijks 18 miljoen banen nodig om deze groep te absorberen. De feitelijke banengroei is 3 miljoen. Van de jongeren is 1/3 werkloos of staat anderszins buiten het arbeidsproces; 1/3 heeft precair werk; 1/6 is in loondienst. Het onderwijs is wel degelijk goed ontwikkeld de laatste decennia, maar de vaardigheden die geleerd worden, passen niet goed op wat de arbeidsmarkt (private sector) vraagt. Richt je dus bij onderwijs op beroepsonderwijs, praktijk gericht. De afstand tot de arbeidsmarkt en het ondernemerschap lopen te veel uiteen.

Want er is hoop, de jeugd wil wel wat! "We hebben genoeg van onze leiders": de gemiddelde leeftijd van politiek leiders in het westen is tussen de 40 en 45, en van de jongeren tussen 15 en 20. Afrikaanse leiders zijn boven de 65, en de jongeren zijn nog jonger dan hier. Zij voelen zich niet

vertegenwoordigd! De leiders beginnen hun speeches met hoe het was 50 jaar geleden. “He, maar toen begon toch de onafhankelijkheid: wat hebt u gedaan voor ons in die tijd!?” Afrika heeft een intergenerationeel probleem.

Macron heeft nog rondgereisd in West Afrika, de achtertuin van Frankrijk (in Abidjan zie je dezelfde verkeersborden als in Parijs; en spreek niet over ‘Ivory Coast’). Macron kreeg in Ghana een lesje ontwikkelingssamenwerking. De president zei hem: “Development cooperation did not work, does not work, and will not work.” Er is nu een generatie gekomen die inziet dat buitenlandse investeringen door bedrijven groter zijn en ook nodig zijn, dat men van de diaspora veel geld terug ontvangt, en dat ontwikkelingshulp maar een steeds kleiner aandeel heeft. Men is zich ervan bewust dat men het zelf moet doen. Dat is hoopvol, dat dat besef er nu is. Daarmee ontstaat ook een gelijkwaardiger dialoog tussen Europa en Afrika. Met nog veel ongerijmdheden. De regio in Ghana waar mensen en massa wegtrekken, is vanouds een regio waar pluimvee gehouden werd. Maar vanuit Europa worden goedkopere (biologische) pootjes en vleugeltjes ingevoerd, waardoor die hele industrie is weggevaagd. Ook wij moeten ons beleid bezien, of we niet met de ene hand geven wat we met de andere nemen.

Ton Dietz

In Abidjan zag ik dat er vier gevaarlijke misverstanden gegroeid zijn bij Merkel, Macron en Rutte. Eerste: in Nederland zijn dit dezelfde mensen die 15 jaar lang OS/IS hebben ondermijnd door te zeggen dat het niet werkt; nu zeggen ze dat je met OS geld employment kunt genereren, en daarmee migratie verminderen, en dat OS dus wèl werkt – dat is heel cynisch. Tweede: wetenschappelijk is het onzin te denken dat ontwikkeling en werkgelegenheid migratie afremt. Het is precies andersom, hoe meer ontwikkeling, hoe meer migratie. Ten derde: het aantal Afrikanen in beweging die nu nog in Afrika zijn en waarin door hun achterban geïnvesteerd is -- in de stellige overtuiging dat de opbrengst veel meer zal zijn (en dat klopt ook, gemiddeld) – en die nu gefrustreerd zijn doordat zij teruggestuurd zijn, zijn een enorm veiligheidsrisico voor Afrika en Europa. Mijns inziens gaat het om tenminste een half miljoen. Dezelfde warlords in Libië die de Afrikanen eerst overzetten, houden die mensen nu gevangen, laten hen dwangarbeid verrichten, en vragen losgeld aan ouders en dorpen. Dus wordt er nog eens 5000 euro betaald en zijn zijzelf en de familie echt alles kwijt. Zij zijn totaal mislukt, kunnen vaak daarom niet terug naar hun eigen dorp, en blijven in de steden hangen. Dat gaat heel veel ellende opleveren (radicalisering, hun frustratie richt zich op Europa en de nationale leiders). Op de top werd die link tussen migratie en veiligheid helemaal niet gelegd.

Vier, er zijn 300 miljard Afrikanen tussen 20 en 35, 1/6 heeft een geregelde baan. Stel dat je erin slaagt voor de helft van de mensen een bevredigende baan te creëren, iets ook waarvoor ze gestudeerd hebben en wat tegemoet komt aan hun aspiraties. Dan heb je de helft nog niet bereikt, en die blijven niet wachten tot de banen komen. Vergeet het maar, ‘employment creation will stop migration’. Nog afgezien van de migratie door klimaat en oorlog en instorten van voedselprijzen.

Over het verhaal voor de conferentie: hoe radicaal kun of wil je dit verhaal brengen?

1 Het verhaal stelt het primaat van de markt. Het probleem is dat óók het woord ‘diamond’ wordt gebruikt, de vierhoek waarin de overheid een rol speelt naast bedrijfsleven, kennissector en de civil

society. Op het moment dat je de markt centraal stelt en dan de diamant introduceert, gaat het schuren met de overheid. Je kan dan zeggen: OS moet de volgende stap zetten en afzien van overheden als partners – radicaal, maar wel direct gevolg uit dit verhaal. Dan kiezen we bijvoorbeeld om dicht bij de NL ondernemers te blijven en die initiatieven versterken. Je kunt ook de lokale agriprenuers in Afrika centraal stellen, en de NL-link als die er toevallig is. Of je kunt de diamond zelf centraal stellen, de insitutionalisering van samenwerking in de vierhoek die aan het ontstaan is. Ik proef dat er niet gekozen wordt; ik denk ook dat het beter is dit niet te expliciet te zeggen, maar intern moet je wel kiezen, vooral als het gaat om de rol van de staat.

1-ii Op het einde van het verhaal is er erg veel NL. En dan ineens komt Europa nog in twee alinea's aan de orde. Maar voor wat NL eigenlijk wil doen, is NL te klein. Je moet bij voorbeeld een paar partners kiezen in de EU waarmee je met *sustainable diplomacy* werkt aan regionale hubs (niet nationale) -- maar je kunt die hubs niet zelf alleen bedienen, daarvoor heb je partners nodig. Wie kies je dan als je partner in Afrika? Neem daarin de AfDB als scharnierpunt, is mijn advies (ook via ander kanalen reeds aangegeven: F&BKP).

1-iii Het voedsel probleem is niet alleen een productie probleem, maar ook een distributie/logistiek probleem. Kijk naar welke banken met die logistiek bezig zijn – bijv. de Banque Afrique uit Marokko die veel investeert in de landbouwsector in Afrika. Die banken moet je een rol geven in je continentale benadering. Niet voor niets is Marokko weer terug in de AU!

2 Terecht gaat het over de link stad-platteland. Maar heel veel in die relatie stad-platteland gaat over nationale grenzen heen en functioneert regionaal. De transportsector, groothandel en supermarkten hebben hier een belangrijkere rol dan het stuk laat zien. En als je dan wat afstand neemt van centrale overheden, geldt dat je wel kunt kiezen voor de stedelijke overheden. Allerlei organisaties in Lagos en andere steden in Afrika (privaat en publiek; actie en kennis) functioneren als diamant, sluit daarop aan.

Sustainable diplomacy hubs: NL zou in alle grote steden van Afrika een plek moeten hebben om dan vanuit die stedelijke economieën te kunnen functioneren. Dus niet in Abuja gaan zitten omdat dat nu eenmaal de hoofdstad van Nigeria is. En voor zo'n netwerk van hubs heb je dus partners nodig.

3 Relatief gezien worden importen belangrijker voor Afrika. Wat ik mis is het geopolitieke risico dat hierbij om de hoek komt kijken. Er zijn nu maar 3 landen die netto exporteren, relatief kleine landen als Swaziland, Cote D'Ivoire, Malawi. Alle andere landen zijn netto importeur geworden, met name van granen. In een aantal landen is de import boven de 50% (bijv. Egypte) en als er geen tegenwicht vanuit de export is, kan dat gevaarlijk worden. Er is een grote verschuiving van de import-relaties gaande. Import (bulk) was voorheen vooral uit de VS – die is nu afgezakt naar nummer 5 of 6. Nummer 1 is Rusland, een beetje in competitie met Oekraïne! Niemand die dit overigens echt ziet. Alleen Frankrijk doet nog een beetje mee, verder Argentinië, Brazilië. Rusland zal het voedselwapen gaan gebruiken, daar hoef je niet op te wachten. En als er één vulkaanontploft, is er het volgend jaar een massaal voedsel probleem, en dan trekt Afrika aan het kotste eind! Als er dan opstand uitbreekt, bijv. in Egypte met 30 miljoen nu al ontevreden mensen van tussen de 20 en 40, is Syrië kinderspel. Stimuleer zoveel mogelijk Afrikaanse landen op regionale basis de voedsel-situatie op orde te hebben, niet alleen voor voedselzekerheid, maar ook voor geopolitieke belangen (want als het

misgaat met de wereldmarkt van voedsel, dan koopt China natuurlijk alles op en heeft Afrika het nakijken ...)

4 De middenklasse: die komt op, ja, maar overdrijf dat niet. 5 % van de Afrikaanse economisch actieve bevolking is in rijkdom vergelijkbaar met ons. Tussen de 80e en 95e percentiel kun je benoemen als lokale middenklasse. Alles daaronder zit onder de 2 dollar per dag – 60e tot 35e percentiel zit op minimaal 1,5 dollar – redelijk voedselzeker, maar er hoeft maar iets te gebeuren en het wordt fragiel. Van de 30e tot de 0 e percentiel is onder de 1 dollar, nog steeds, de ultra poor. De meeste ondervoeding van kinderen zit in die groep, een kwart in de steden, driekwart op het platteland. Als je inzoomt op de middenklasse, staat dat heel ver af van ondervoeding. Voor die ultrapoor moet je voedsel heel erg goedkoop maken, en dus moet je import voedsel hebben, en het voedsel dat ze kopen moet je volwaardiger en voedzamer maken (wat bijv. Unilever doet). Je moet investeren in heel goedkoop goed voedsel voor die markt.

Urbanisatie is de rode draad in het verhaal, maar die urbanisatie is al zestig jaar bezig. In de laatste zestig jaar is de stedelijk bevolking van 60 miljoen naar een half miljard gegaan, verzevenvoudigd dus. Aspecten van urbanisatie zijn al decennia gaande, het is niet recent begonnen. Het effect van urbanisatie voor voedsel is dat de laatste 50 jaar het grondgebruik voor akkerbouw is verdubbeld, de productiviteit is verdubbeld, en de productie (dus) verviervoudigd. Voor Afrika als geheel is de omvang van de productie sneller gegroeid dan de bevolking. Alleen wie er van profiteert is ongelijk verdeeld. Import is nodig omdat veel voedsel geëxporteerd wordt, of voor veevoer gebruikt (en deels geëxporteerd: cassave voor Chinese varkens). Arable productie heeft gelijke tred gehouden met de bevolkingsgroei. Sneller gegroeid is de productie van fruit/groente, kippen en eieren (ondanks het eerdere verhaal van die vleugeltjes), maar alle andere eiwitproductie is achtergebleven – melk, vlees, vis. Ondervoeding is 'stunting' (te kort vergeleken met de leeftijd) en niet zozeer 'wasting' (te dun voor de leeftijd) proteïne gebrek is veel meer een probleem in Afrika dan calorieën gebrek. Echte ondervoeding bestrijd je met proteïne. Dat kan plantaardig eiwit zijn, maar de meeste proteïne komt van vlees en vis, en die productie opvoeren heeft enorme gevolgen voor biodiversiteit, overbevising, en de competitie tussen landbouw en veeteelt. Met de wens om minder vlees te eten zet je de ondervoeding in Afrika erg onder druk.

De te verwachten productiegroei in Afrika komt van meer land voor landbouw én productiviteitsvergroting. Het verhaal heeft het vooral over productiviteitsvergroting. Arealvergroting is echter even hard nodig. Hoe gaat dat gebeuren? Rond de grote steden zit veel vruchtbare grond die nu wordt verkocht voor huizenbouw, want dat levert de boer veel meer op dan een varkensboerderij. De verschuiving van landbouwgrond gaat steeds meer richting marginale gebieden. Optimisten zeggen dat er veel ICT-technologie nu in de landbouw opkomt, waardoor jonge boeren wel weer de agri in willen. Omdat de Afrikaanse bodem heel divers is (en grotendeels is het een arme, oude bodem; veel meer dan in de Groene Revolutiegebieden van Azië, waar vooral rijke overstromingsbodems voorkomen), is er veel behoefte aan specifieke bemesting en bewerking van de bodem. Ontwikkelingen hier gaan heel snel.

Uiteindelijk moet je de jeugd in Afrika grootschalig structureel in de landbouw geïnteresseerd krijgen. Suggesties zijn dan toegang tot kapitaal, kennis, netwerken, marketing. Maar de meeste jonge boeren moeten werken in een gerontocratie autoriteitssysteem waarin ze geen kant uit

kunnen als hun vaders, grootvaders, soms ook grootmoeders het niet willen. In Afrika heb je “Youth in waithood”. Vroeger werd de gerontocraat 60, nu wordt die 80, en die blijft dus langer aan de macht vasthouden. Hoe pak je dat aan?

5. Het verhaal is door mensen vóór mensen. Maar stel dat je een breder perspectief kiest, de mens ziet als dier, en je zou zo’n stuk schrijven uit de wereld van natuurbescherming, dan krijg je een totaal ander stuk. Sustainable? Maar het is evident dat in Afrika een massale vernietiging van natuur en biodiversiteit gaat plaatsvinden. Wat zijn de woorden waard -- biodiversiteit, sustainable -- in het licht van wat onvermijdelijk staat te gebeuren? Ja, het staat er dat je het land dat we nu hebben zo intensief en productief mogelijk gaat gebruiken, en niet verdere vergroting van landbouwgrond ambieert. Maar dan moet je daar nu al vol op inzetten en het lijkt niet erg reëel om te denken dat de productiegroei alleen maar voort gaat komen uit productiviteitsgroei.

Gesprek

Gender-thema’s: “women make Africa work”. Het veiligheidsprobleem is vooral een probleem met mannen. Het moet benoemd gaan worden. En als we in de landbouw meer kennisintensief worden om het sexy te maken, is Nederlandse kennis dan nog wel relevant? Is het niet eerder ‘wijsheid’ die we moeten exporteren en het bevorderen van zuid-zuid dialogen (“lokale diamanten stimuleren”).

Marktversterking en institutionele veranderingen die nodig zijn, en sustainable diplomacy zijn de lijnen in het verhaal. Afrika in the lead: wat vraagt je dan van Nederland. Laat zien dat Nederland wat kan bieden op de verschillende niveaus. Je moet laten zien wat in de agrosector mogelijk is, bijvoorbeeld wat mogelijk is in biologische gewasbescherming, bijv. Laat het omdenken ook praktisch zien met wat je te bieden hebt. Dat komt wel in het verhaal naar voren, maar kan ook veel helderder. Met name zit ik met de vraag: wat is het handelingsperspectief voor de transformatie, wat gaan wij gewoon doen?

Gender: langs welke weg ga je iets aan de bevolkingsgroei doen? Het is bijna ‘not done’, maar je moet het dan over onderwijs hebben, mondigheid van de vrouw. Het zal alleen wel wat tijd nemen voordat het effect heeft.

Daarnaast, meer aandacht aan de waarde toevoeging, want daarmee creëer je inkomsten om banen te scheppen, en in het toevoegen van waarden wijn wij ook goed. In die waardetoevoeging is de gerontocratie bovendien nog niet aan de bak, en het is sexie.

Reacties van inleiders

We moeten wel een keuze maken welke richting het op moet, wat te benadrukken. Het verhaal moet het decor geven. We willen eerder de knelpunten benoemen, en niet meteen de agenda vaststellen. Ik weet niet of we meer naar de politieke risico’s moeten kijken. Dat leidt wel tot een andere dynamiek met de sprekers. Je kan niet zeggen ‘jullie zijn een groot gevaar voor ons’. Kan je de rol van China en Rusland, waarbij Europa gaat verbleken, aan de orde stellen? De idee van ons is, dat Afrika door Afrika wordt gevoed, dat voedsel productie een lokaal gebeuren is, tegenover verbouwen voor de export, met alle mercantilistische belemmeringen die daarbij optreden.

“Youth in waiting”: hoe statisch is onze Afrikaanse cultuur werd gevraagd op een bijeenkomst in Pretoria. één jongere in het parlement is geen verandering. Wat het probleem is, is de waardering

voor het werken voor het publieke goed, en dat de achterban/gemeenschap vraagt 'wat krijg ik ervoor terug'. Hoe kunnen we nu de gemeenschapswaarden die we meekrijgen laten evolueren zodat ze niet botsen met de democratische waarden. De jongeren willen naar een nieuw model, weg van de gerontocratie: de transformatie naar een nieuw Afrika, die zoektocht naar het verbinden van de twee normatieve kaders.

Je kan via landbouw die generaties wel met elkaar verbinden: vraag de ouderen specifiek hun kennis weer te etaleren.

Ja, zo erken je de cultuur en laat die in zijn waarde. Alles wat met grond, water en bomen te maken heeft, zit in Afrika in heel oude culturele structuren verbonden. Modernisatie van landbouw leidt altijd tot een botsing, daar moet je iets mee doen. Maar als er waarde wordt toegevoegd aan de primaire productie, komen er voor jongeren en vrouwen allerlei nieuwe kansen, die niet onder traditionele culturele patronen vallen. In West Afrika is de tomatenexport een vrouwenaangelegenheid, bijvoorbeeld. Die economie biedt nieuwe mogelijkheden. De vraag is, of vergroting van vraag tot meer industrialisatie leidt. Ik denk van wel. De komende 35 jaar komen er een anderhalfmiljard stedelingen bij, en die mensen produceren niet hun eigen voedsel. Vanuit die stedelijke markt en de supermarkt komt er druk op de boeren om commerciëler te gaan produceren. In Nigeria is de sorghum teelt geëxplodeerd doordat Heineken hier is gaan investeren en de vraag naar sorghum exponentieel gestegen is. De staat is hier niet aanwezig, het is puur markt. Die Nigeriaanse boeren hadden maar een kleine duwtje nodig om te commercialiseren.

Voor "Join Up with Agripreneurs" is dit stuk niet zo inspirerend, ik mis de hoop. Het is allemaal toch sterk aanbod gedreven, terwijl die importen uit Rusland en andere landen ook aangeven dat er grote vraag is. Ik mis in het verhaal ook het Afrikaanse perspectief, wat we op de conferentie toch centraal willen stellen.

Er is een olifant in de kamer als je het over landbouw in Ethiopië en Rwanda hebt: eucalyptus. Er is een eucalyptisering van de landbouw plaats: boeren gaan eucalyptus verbouwen, want het groeit snel, het hele jaar door, en er is veel vraag naar het hout als brandstof en bouw materiaal. Rondom steden loop je door eucalyptus bossen. De groei van de stedelijke bevolking in Afrika zal een gigantische druk op de landbouw uitoefenen. In de jaren 30 waren Ethiopië en Rwanda kaal, nu staat het vol met eucalyptus. [... en palmolie].

Bedrijven of overheid: die twee zijn zo verbonden dat je via de bedrijven direct bij de overheid uitkomt. Belangrijker hier is hoe transparant die bedrijven zijn. En als hoe de overheid van investeren in bedrijven terug gaat naar infrastructuur, etc., dat is nog een groot vraagteken. De overheid is daar (Ethiopië) tegelijk het bedrijf.

Dan, in 1963 is het aantal mensen dat per boer gevoed wordt net zo groot als nu. Productiviteit is dus heel veel groter met minder land.

Op het moment dat er een toekomst is, gaan mensen aan het werk, en als er ergens succes is, dan wordt dat gekopieerd (daarom zijn er zoveel varkens in Brabant). Wil je dit met de mensen samen veranderen, dan moet je structureel daar aanwezig zijn. Het gaat om een gedragsverandering, en dat duurt generaties. Op dit moment ontbreekt het aan samenhang op de niveau's waarop we opereren.

Trainingsprogramma's bijvoorbeeld: in Kenia lopen heel veel mensen rond die bestaan van het volgen van trainingen – ze krijgen eten en worden ervoor betaald. En als je wat succes hebt, komt de overheid wel naar je toe.

Wat willen we nu precies? De centrale vraag moet zijn: wat kunnen wij bijdragen als je de problematiek voor ogen hebt. En doe het in kleine stappen. Voedselproductie is een regionale en lokale aangelegenheid -- hoe kunnen we dan behulpzaam zijn.

Wat is belangrijkste agro-export? Vlees, zuivel? Nee, het debat zèlf: we praten over al onze shit in het publiek. Dat publieke veld is vrij en veilig, dat is een groot goed.

In veel Afrikaanse landen is er inmiddels een krachtige ondernemersklasse die de overheid meeneemt en 'manipuleert' (negotiating the government'); je ziet dat nog meer bij vrouwelijke ondernemers, die een dubbele drempel moeten nemen. De ondernemers zitten op de chauffeurstoel, de weg is niet meer dat je via de overheid een bedrijf opzet. Je kan heel goed een aantal van dat soort succesnummers uitnodigen, er zijn genoeg leiders onder de zakenmensen in Afrika die kunnen met ons kunnen discussiëren over wat zij nodig hebben.

Onderwijs is belangrijk, dat jongeren kunnen doorleren en naar landbouwonderwijs stromen. En dat we ook voor andere leeftijdsgroepen concepten doorgeven.

Er zijn legio jonge en krachtige agro-ondernemers te vinden die je als voorbeeld kunt invliegen en laten optreden.

In 2015 stond er een aantal uitstekende boeren-ondernemers op het podium die heel concreet vroegen: wat kunnen jullie voor ons betekenen als wij het bedrijf dat we al hebben verder ontwikkelen. Hoe kunnen we Afrika behulpzaam zijn bij het verder ontwikkelen van de landbouw, het aanhaken bij wat er daar gebeurt, het inhaken van de diamond in Afrika, van kennisinstututen, overheid, etc. OS is nodig om die markt-geleide activiteiten in een institutioneel kader te geven, met infrastructuur, onderwijs, etc.

Laat zien waar je goed in bent op de conferentie; richt je op de waardeketen, daarin zijn wij heel goed, van die ervaring kunnen anderen leren. Boeren daar zijn jaloers op de hightech en low-tech bedrijfsinitiatieven hier. Ook beroepsopleiding versterken, eerst door de Afrikaanse Universiteiten zelf, die dan op basis van eigen ervaring bij andere universiteiten te rade gaan.

5 juli 2017: SMEs at the November Conference

Image: © [Worldbank](#)

Vanavond een andere opzet: in een iets kleiner verband nadenken over hoe we straks bedrijven, vooral midden en klein bedrijf, bij de conferentie op 10 november kunnen betrekken; de conferentie “Join up with African food entrepreneurs”.

foodFIRST wil de vierhoek van overheid, wetenschap, ngo’s en bedrijven bij elkaar brengen. Dat lukt niet onwaardig, maar vaak zijn bedrijven aanwezig via programma’s van anderen uit de vierhoek, dus niet-bedrijven – bijvoorbeeld SPAR via een programma van de WUR op 3 mei –. Of als interessant voorbeeld – zoals Moyee Coffee op 18 januari. [Verder hebben we Koppert, East-West Seeds, ICL, Soil Cares, Start-Ups en Hubs zoals BoPinc, Orange Corners, etc. gehad]

Maar nu willen we bedrijven laten participeren in een langere conferentie, en liefst voor een groot deel van die conferentie. Participeren is voor iedereen dat je iets brengt en dat je iets weer mee naar huis neemt. Wat kan dus de interactie op de foodFIRST conferentie een bedrijf bieden? Het moet wat anders zijn dan het uitwisselen van ervaringen en best-practices, wat voor de andere leden van de vierhoek veelal (meer dan) genoeg is (dat is toch het dieet waarop overheden, ngo’s en wetenschap goed gedijen en bloeien). Het moet iets zijn dat voor iemands bedrijf, intrinsiek, ook iets oplevert. Wat dat betreft schuift de interesse van veel ngos ook op naar dat er iets te halen moet zijn voor hun ‘bedrijf’.

Daarbij moeten we met name kijken naar het MKB: voor de (heel) grote bedrijven is het makkelijker om iemand aanwezig te laten zijn dan voor het MKB waar je een uur toch maar één keer kunt besteden aan iets – en dan gaat het bedrijf altijd voor. Daarover, over zinvolle en effectieve participatie van het MKB willen we van gedachten wisselen. In deze aparte sessie, want de ervaring, mijn ervaring in ieder geval, leert dat als je het gaandeweg organiseert, je in tijdnood komt – dan blijkt dat dat heel goede idee net niet meer te realiseren is, of nog erger, krijg je achteraf te horen: jullie zouden dat en dat een volgende keer moeten doen, want dat was daar en daar zo ontzettend, ‘fan-ef-sterretjesterretjesterretje-tastic’ goed.

Hugo Verkuil (Hivos/Directeur-eigenaar van Biocarburant S.A., Mali)

Vertelt over de [Disrupt!Food!](#) die gehouden is in Zimbabwe: 14 ondernemende mensen in de voedsel sector uit de keten van productie, verwerking en consumptie die ieder een product of dienst voorstellen waarmee zij een maatschappelijke probleem willen oplossen. Een voorbeeld: nu wordt veel maïs verbouwd, maar door klimaat verandering wordt dat steeds problematischer. één van de voorstellen is van een bedrijf dat sorgum gaat verbouwen en daarvan muesli maakt, waarmee je ook een diverser voedsel systeem creëert. Zo hebben alle 14 bedrijven een ‘story’ (wat als benaming beter past dan ‘pitch’, omdat het gaat om een maatschappelijke inzet, meer dan alleen een bedrijfstechische). Die ‘stories’ gaan in op het maatschappelijke probleem dat wordt aangepakt, de maatschappelijk waarde; wie het netwerk is; hoe het idee inclusief is; wat je nodig hebt aan bedrijfsmiddelen; wat je gaat leveren. Die stories werden verteld voor een publiek van investeerders uit de regio (Zimbabwe, Zuid-Afrika, Malawi). Resultaat was dat meer dan de helft met (potentiële) commitments uit de Disrupt!Food! naar uis ging.

Jan van Rijsingen (Topsector Agrifood)

Voor bedrijfsleven in de agribusiness moet groei nu vooral van buiten Europa komen. Multinationals hebben dat al beet, hun markt in Europa is verzadigd. het MKB kan de vleugels uitslaan als zij elders, in dit geval dus Afrika, waardeketens opzet.

Genetici, de zaadveredelaars, zitten al overal. Machines voor de voedselindustrie worden al veel geëxporteerd. Universiteiten (de WUR etc.) werven succesvol in Afrika. Wat alleen nog blijft liggen: hoe ga je produceren met de machines die gekocht zijn, en hoe speel je in op lokale gewoontes – in India willen mensen geen korstje om het brood, hoe zorg je dat je machine dus korstloos bakt. Daar liggen veel kansen voor joint ventures met lokale bedrijven en de lokale bevolking. Cluster-vorming met lokale bedrijven is belangrijk omdat die ook kennis van de lokale cultuur hebben die jij als Nederlandse ondernemer niet (meteen) hebt.

Belangrijk is het verdienmodel voor ieder die deelneemt aan een cluster; de lokale ondernemer moet er aan kunnen verdienen. Betekent dat je consument gedreven moet werken en niet produceren voor een verzadigde markt. Ook als je je op de kleinste ondernemers richt, moet je kijken naar het verdienmodel en de levensvatbaarheid als bron van inkomen. Als je alleen op de kleine producenten richt omdat ze klein zijn, heb je de kans dat je productie structureel gaat achterlopen bij de bevolkingsgroei (voorbeeld van tilapila kwekerijen in Kenia die die groot in aantal toch te weinig produceren voor de lokale bevolking).

Wat moet er dus voor iedereen inzitten om lokaal in Afrika aan de slag te gaan, dat is de beginvraag.

Gesprek

BoPinc springt hierop in: zij organiseren Afrikaanse incubators en hebben in de week van de conferentie zelf een bijeenkomst van Afrikaanse ondernemers die naar Nederland komen. Dat gebeurt in het kader van een programma dat al in 2015 is gestart. In dat kader komen er nu zo'n 7 ondernemers naar Nederland voor een herhaaldag.

Maar: wat maakt de conferentie aantrekkelijk voor een ondernemer?

Dat hangt af van in welke groeifase het bedrijf verkeert. Als er een **kapitaal behoefte** is, is pitchen voor ICCO, Hivos, Rabobank interessant.

Voorts, gaat de conferentie leiden tot meer commitment van investeerders? Daartoe moet je in ieder geval gelijksoortige bedrijven uit NL en Afrika aanwezig hebben.

Een ander punt van interesse is hoe je **goede ideeën verder kunt brengen** – wat BoPinc doet met de incubators – en dan moet je netwerken en bedrijfscontacten kunnen bieden.

Clustering is voor het slagen belangrijk: bij elkaar brengen van complementaire bedrijven die een bijdrage kunnen leveren aan een **waardeketen**.

Voorbeelden van **partnerschappen** tussen NL en Afrikaanse bedrijven kunnen inspireren.

Als je een aantal Afrikaanse bedrijven als groep naar NL haalt, is het makkelijker toegang te krijgen tot investeerders en NL bedrijven die mogelijke partnerschappen kunnen bieden voor deze bedrijven. Ook het overbrengen van specifieke expertise die voor die Afrikaanse bedrijven handig is, wordt dan gestimuleerd – een voorbeeld van hygiëne in de verpakkingindustrie wordt gegeven.

Voor beide partijen moet er een opportunity zijn en daarop moeten eventuele pitches zich ook richten.

De aanwezigheid van beleidsmakers is interessant voor bedrijven omdat je het dan kan hebben over het oplossen van hindernissen die men ervaart: **logistiek**, interne tariefmuren, etc. Wat kan je daaraan doen, wat is de rol van economische diplomatie, etc.

Tenslotte kunnen studenten en alumni in NL met praktijk gerichte projecten die ze tijdens hun studie doen inhaken op deze bedrijfs-pitches.

Meer specifiek over hoe en wat

Hoe voed je de steden, gezien de snelle urbanisatie van Afrika? Dat antwoord moet tegelijk de boerenstand in Afrika zelf vitaliseren. De koopkrachtige vraag die ontstaat is een kans voor de boeren daar en moet hen niet ontnomen worden. Dat is de overkoepelende framing van de conferentie. Het gaat om verdienmodellen voor Afrika en Nederlandse bedrijven, en als je dan de kansen wilt benadrukken, kom je haast vanzelf uit bij de jongere ondernemers die staan de trappelen. Maar, het gaat niet over jeugd en jeugdwerkloosheid, bijvoorbeeld; entrepreneurship staat voorop.

Breng de waardeketen in beeld van een bepaalde product, laat zien die er allemaal aan moeten, kunnen en willen verdienen. Horticultuur is dan een belangrijke sector. Breng mensen in die keten die succesvol zijn in beeld. Het gaat om het laten zien van een generiek probleem, een voorbeeld van wat er allemaal bij komt kijken, met als leidende idee dat er veel in Afrika gebeurt, dat Afrika een continent van hoop is. Het gaat niet meteen om individuele gevallen.

Via Agriterra, AAA, NCR kunnen we die hoop wel verbeelden.

Richt je op de ruimte rond de stad waar in onderscheiden cirkels de productie plaatsvindt. Hoe gaat en metropool als Fort Portal in Uganda groeien en hoe verbindt die stad zich met het platteland er om heen. Dan zie je ook waar je de producten moet afzetten, wat die consumenten in die stad willen. En je ziet een koopkrachtige groep in de middenklasse én een andere grote groep die (veel) minder kan betalen – hoe zorg je voor eten voor ook die laatste groep. Als je zo die waardeketen van platteland naar stad in beeld hebt, kan je onderdelen daarvan aan de orde stellen.

Belangrijk blijft: Afrika is geen continent van problemen maar van kansen, en het gaat erom dat de capaciteiten van Afrika zelf door henzelf benut worden om die kansen te grijpen en dat de Nederlandse bijdragen die kansen niet wegkaapt.

7 Juni 2017: Agro Incubators

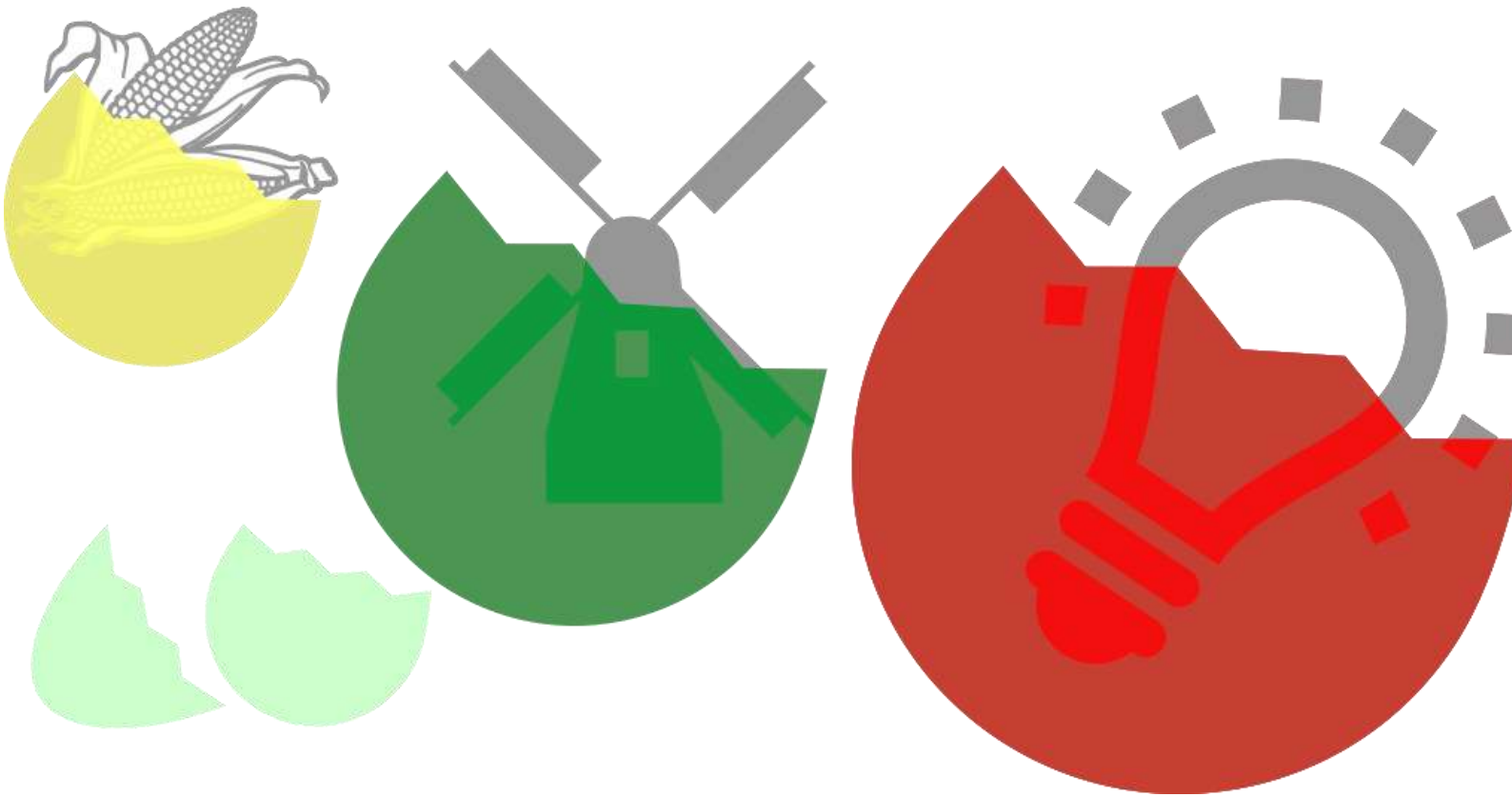

Image: © [foodFIRST](#)

This session organized in cooperation with Mireille Boshuizen, Ministry of Economic Affairs.

Around this session in the foodFIRST-network:

[→ F&BKP study on Social Entrepreneurs: information and link to the report](#)

Inleiding door moderator Rubert Konijn

Een korte voorzet; waarom is de thematiek van agro incubators in de land- en tuinbouw zo belangrijk? Een aantal redenen: 1) Groei van landbouw is 11x effectiever in het verminderen van armoede in sub-sahara Afrika dan andere sectoren. Het verbetert bovendien de nutrition security. 2) Tuinbouw is bij uitstek 'climate smart'. In Afrika zien we heel dramatisch de gevolgen van klimaatverandering, terwijl de Afrikanen daar zelf niets aan bijgedragen hebben. Dat is ook een morele reden. 3) Groenteelt is bij uitstek geschikt voor de voedselvoorziening in een urbane omgeving. 4) Het draagt bij aan verbetering van de positie van de vrouw: geld dat zij verdienen komt goed terecht, bij de kinderen met name. 5) Verder draagt het bij aan de verbetering van de arbeidspositie van jongeren. Beide, vrouwen en jongeren, profiteren ook van de opkomst van retail en lokale bedrijvigheid als gevolg van de ontwikkeling van de land- en tuinbouw.

Kristóf Racz, [Encludesolutions](#)

In het algemeen onderscheiden we tussen incubators en accelerators.

Incubator: what is it?

Incubator? Accelerator?

	Incubator	Accelerator
Selection	Reasonably competitive, companies from same city or country	Competitive selection is essential part of service. Participants from anywhere
Focus	- Broad - (Very) early stage	- Sector/technology - Later stage
Organisation	Individual	Cohort
Length	1-5 years	Max 1 year
Services	- Office space - Skills training - Networking	- Short, targeted support - Idea validation - Access to finance

No clear differentiation in Africa!

In de Afrikaans context lopen die twee termen echter door elkaar.

Incubators zijn gericht op startende ondernemingen, om hen een duwtje in de rug te geven. Zij bieden:

1) Training: is de meest omvangrijke functie en vooral in de eerste fase van een bedrijf heel belangrijk.

2) Mentoring: Waar een coach meer een consultant met specifieke kennis, is een mentor een ondernemer met eigen ervaring die als klankbord kan fungeren. In de praktijk blijkt in veel gevallen dat de kwaliteit én kwantiteit van geschikte mentoren in veel Afrikaanse landen niet hoog genoeg ligt.

3) Networking: incubators geven toegang tot een 'entrepreneurship hub'. Gezamenlijke initiatieven houden de kosten laag en ondernemen effectief.

4) 'Access to finance': Vaak niet professioneel genoeg. Er moet intensieve begeleiding zijn; het soort begeleiding hangt af van de ontwikkelingsfase waarin een onderneming zich bevindt.

Het is belangrijk 'to get the whole picture': veel start-ups richten zich enkel op slechts één onderdeel van de incubator-keten. Bijvoorbeeld alleen 'access to finance'.

Business models (2)

- **Commercially viable** (stand alone programs) very scarce: only in Silicon Valley
- **Role of agricultural private sector** in incubation: Have not come across agri-initiated programs. What role could agribusinesses have in incubating/accelerating companies?

Er zijn dan ook verschillende types incubators, elke met een eigen verschillende strategie, en met een eigen achtergrond.

Incubators kosten veelal geld, er komt weinig geld binnen, en zijn vaak afhankelijk van donors. Aan de andere kant zijn er ook incubators die onderdeel zijn van een bedrijf. Enclude is geen agrobedrijven tegengekomen die een incubator hebben opgezet.

4. Theodore Klouvas, [Orangecorners](#)

Aantal jaar geleden opgezet, vanuit het ambassadewezen. Gesteund door de Nederlandse overheid. Vooral te maken met de verschuiving van 'aid to trade'. Ze zijn gericht op het inrichten van 'startup ecosystems', in verschillende Afrikaanse landen. De ervaring is dat veel 'incubators' vooral goede koffie en goede wifi bieden en vaak vooral goede event-organisators opleveren, maar geen duurzamer ondernemerschap ontwikkelen. Orange Corners zoekt steeds bestaande hubs op om daarbinnen een hoekje te bezetten en bij te dragen aan de activiteiten binnen die hub.

Verschillende vragen zijn daarbij belangrijk, een holistische benadering is nodig. Dat is vaak nog niet het geval. Met name belangrijk is: wat is er mogelijk in de omgeving? Hoe is de invloed van de lokale overheid? Wat is er mogelijk vanuit onderwijsinstellingen (met name universiteiten)? En natuurlijk: wat wil de ondernemer? Een belangrijke vraag is tenslotte: hoe snel kan een jonge ondernemer onderdeel van een keten worden.

OrangeCorners wil bijdragen aan het verbeteren van het ecosysteem voor ondernemers in Afrikaanse landen, in samenwerking met lokale organisaties die hier het voortouw nemen. Ze bieden op dit moment: training, mentoring, networking, lezingen en seminars in een groot aantal verschillende landen. Nederlandse universiteiten bieden hierbij de trainingen waarmee de jonge

ondernemers de vaardigheden leren om te ondernemen. Daarnaast worden de ceo's van lokale bedrijven uitgenodigd om naar de hubs te komen en met de opstartende ondernemingen te kunnen netwerken.

Een bijkomstigheid, of misschien zelfs hoofdzaak, van het OrangeCorners werd genoemd: 'redefining diplomacy'. De manier van opereren van OrangeCorners vindt veel weerslag onder ambassadeurs. "Producing tangible and coherent solutions for a shift from aid to trade".

5. Niek van Dijk [BoPinc](#)

BoPinc houdt zich niet specifiek bezig met Incubators. Er zijn gelijke Incubators in stedelijke omgevingen, en je ziet 'Agrobusiness Incubators' aangekondigd met mooie beeldmerken op het platteland, maar daar is dan weinig verder te zien. Hoe dan incubators en agrobusiness bij elkaar te brengen?

Er zijn twee sleutels tot het vergroten van de impact van Agro Incubators:

- Incubating Agribusiness in context (inbedding in de waarde keten);
- Incubating Agribusiness with purpose (inzet voor een bepaalde maatschappelijke uitdaging).

Bijvoorbeeld het initiatief '2Scale', waarbij alles draait om Agribusiness clusters:

"Goal: 2SCALE is one of the largest Agri incubators in Africa, aiming to scale 50 PPPs in 9 African countries.

Role of BoPinc: *Private sector involvement, TA on marketing and distribution to the BoP*

Achievement: *25+ companies successfully supported in developing and distributing relevant propositions to the local*"

Alles begint met de vraag: 'How do we solve it, in good contact with the local entrepreneur?'

Bijvoorbeeld in het geval van een van het thema post-harvest losses. Pilot in Ghana:

"Post Harvest losses business incubator, incubating post harvest technologies and linking with

HOW?

- 1) Call for ideas with Ghanaian agribusiness SMEs through social media and local projects
- 2) Ghanaian companies applied through the ventures platform (20 in total)
- 3) Applications were judged by external committee (comprising of relevant stakeholders (NABC, WUR/PHN, TNO, etc.). 5 best cases were selected, and further detailed
- 4) Based on selected cases, Dutch companies were approached and matched with the Ghanaian companies
- 5) Dutch student teams were recruited and matched with cases
- 6) Students worked 1,5 months on business & implementation plan for pilots.
- 7) Final solutions presented on 5th of November at Afrika Dag

relevant NL companies

Goal: *Food Connection Challenge Ghana aims to incubate business-led solutions for postharvest losses, a.o. By linking local SMEs to Dutch companies.*

Role BoPinc: *Project Management, Local SME identification, matchmaking w Dutch companies*

Achievement: 20 local SMEs applied, of which 6 were shortlisted for matchmaking w NL companies. 5 of these matches were supported to work out business plan. 1 GH SME was selected to implement solution.”

6. Jaap Jan Verboom – Agribusiness Booster, [ICCO](#)

Private onderneming, met als voornaamste doel: ‘Bridging the pioneer gap’ het gat tussen het investeren van middelen en de opbrengst van het startende bedrijf. Er zijn veel initiatieven die start-ups op het allereerste moment helpen, en veel initiatieven die instappen op het moment dat er ‘return on investment’ is, maar weinig initiatieven die onderweg ‘de handjes vasthouden’. We werken heel dicht bij de ondernemer, aan de keukentafel zozeggd. Daardoor kan je met de ondernemer meelopen, co-ondernemer zijn. Doel is wel om uiteindelijk onze investering terugkrijgen, op termijn.

Agribusiness booster is bij uitstek een private organisatie en biedt kapitaalbehoud aan. Er wordt winst gemaakt. Voor niets gaat de zon op, ze wil een risicodragende accelerator zijn. Daarmee gaat het verder dan wat bekend is onder de noemer ‘impact investing’. De organisatie schiept daarmee een nieuwe spel, een nieuwe set van regels.

Verboom hekelt de ‘onterechte concurrentie’. Agribusiness booster heeft een gezond verdienmodel. Maar toch worden zij beconcurrerd door subsidieverleners en kapitaalverstrekkers. Publieke instanties en ngo’s vinden het risicodragend investeren geweldig, maar kiezen uiteindelijk voor het verlenen van subsidies. Want: start-ups komen eerder op gratis geld af dan op deze vorm van lenen, en ook onze start-ups kiezen in een volgende fase voor het gratis geld, waardoor onze investering dan verdwijnt. Er gaat weinig tot geen publiek geld naar dit initiatief. Wij proberen tussen gratis geld en duur commercieel geld in te zitten, maar daarin zijn weinig fondsen geïnteresseerd (met name familiebedrijven weten ons te vinden). Onze vraag is natuurlijk waarom dit zo is.

7. Peter Ravensbergen, [WUR](#) & Ard Lenkeek, [DIBcoop](#)

Ravensbergen onderzoekt voor Economische Zaken de mogelijkheid tot het opstarten van een incubator. Het gaat hen om bedrijven die zich op post-harvest losses richten, de keten van oogst tot consument. Wat zijn de succesfactoren? Daarom is de onderzoeksvraag: zijn er initiatieven die aansluiten op de wens om agri-incubators beter te laten slagen? Hij heeft aan twintig incubators advies gevraagd, die tot verschillende lessen hebben geleid: 1) Heb een goed getest ontwerp, neem een bewezen concept, begin niet met een lang ontwikkelingstraject. 2) Marketing is van groot belang, want je product moeten worden afgezet. 3) Kijk naar de hele keten (ook naar de producten die met elkaar verwant zijn), een goede aanpak voltrekt langs de hele linie, richt je op de ondernemers, laat je niet teveel in met de overheid. 4) Demonstratie, laat zien dat het werkt. 5) Toegankelijkheid, bedrijven moeten bij je kunnen komen. 6) ‘Access to finance’ is van belang; daar zit nog wel eens een probleem met woekerrentes. 7) Mentorschap en ontwikkelen en overdracht van kennis; hierbij moet je de lokale cultuur meenemen.

Lengkeek is een illustratie van een bedrijf dat op succesvolle wijze is aangesloten bij een incubator. Heeft een lening gekregen van StartLife, voor een onderneming in Mali, en verder mentoring & training.

8. Geprek

Er zijn grote uitdagingen voor Agro Incubators. Op een hoger niveau: wat gaat er gebeuren wanneer we inzetten op professionalisering van de landbouw in Afrika. Gaat dat ook, paradoxaal genoeg, niet gepaard met een groot verlies aan werkgelegenheid? Net zoals de opkomst van de dienstensector dat in het Westen heeft gedaan? Aan de onderkant van arbeidsmarkt gaan banen juist verdwijnen..

Daarom: educatie is van groot belang. Zorg dat mensen daarop zijn voorbereid, zodat men mee kan in die ontwikkeling. Dat is ook van belang om grip te krijgen op eventuele migratiestromen.

Tevens is het van belang een juiste focus/richting te behouden. Niet iedereen is een ondernemer, dus het gaat er om de situatie van de ondernemer te begrijpen en daar op in te spelen. Hoe kunnen we de omstandigheden verbeteren voor Agro Business?

Vragen die ook opspelen:

- Hoe kan de Nederlandse ondernemer hier nu juist van 'profiteren'? Het is ook belangrijk om te benadrukken dat er geld verdiend kan worden, door het Nederlandse MKB en bedrijfsleven.
- Onderwijs moet zich ook richten op ondernemers. Er is in Afrika veel vraag naar ondernemers, maar o.a. de Universiteiten leiden ze niet op.
- Hoe ga je om met urbanisatie? Platteland loopt leeg, heeft het dan wel zin om te investeren in landbouw (en draag je daarmee juist ook niet bij aan verdere urbanisatie)?
- Er moet een integrale agenda komen voor Agro Incubators: een verbetering van alle omstandigheden, om het vestigingsklimaat te bevorderen.

7 september 2016: Jonge agro-ondernemers

Image: <http://youthagroentrepreneurs.blogspot.nl/>

De conferentie *The Future of Farming and Food Security op 22 juni 2015* leverde als belangrijke conclusie het volgende op:

Landbouw moet niet meer iets zijn voor dummies en het is ook niet iets dat je bij gebrek aan beter doet.

De ontwikkeling van jonge boeren-entrepreneurs moet centraal staan in het beleid. Je maakt dan een keuze, want de ene boer is de andere niet. Hoe de selectie tot stand komt? Mensen zullen zichzelf aandienen of op een andere manier in het vizier komen. En ja, je weet ook dat veel mensen van het platteland zullen vertrekken omdat er geen emplooi meer is. Daar kun je apart beleid voor ontwikkelen. Maar hier gaan we het hebben over beleid dat specifiek gericht is op de categorie van jonge boer-ondernemers die voor grote kansen en uitdagingen staan. Die willen we gaan ondersteunen.

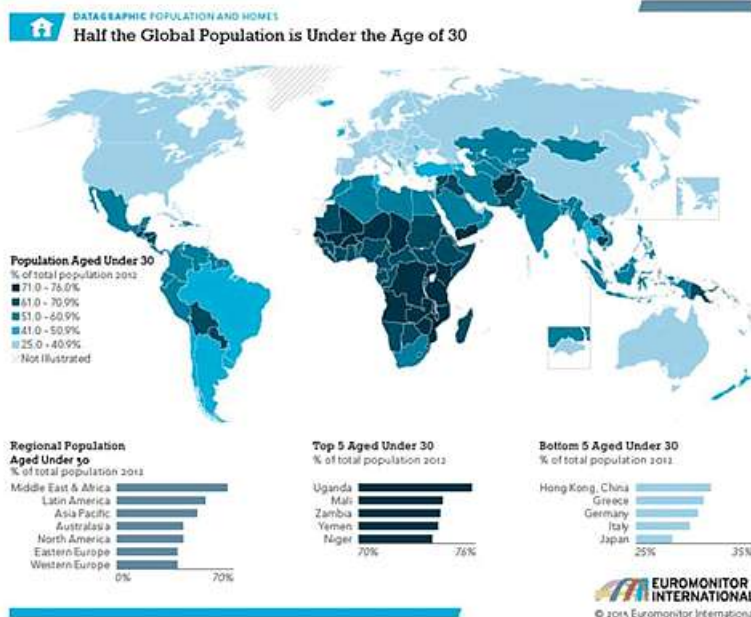
“The future is for young, well educated, market oriented and organized farmer-entrepreneurs.”
Wat betekent dat?

Met Marije Balt, Spring Factor, jongerenexpert en voormalig diplomaat, en Wouter Kleijn, KIT, adviseur sustainable development en jeugdwerkgelegenheid.

Verslag

Marije Balt

Van youth bulge naar youth dividend

Als diplomaat heb ik 4,5 jaar in Kenia gezeten, daar bezig gehouden met OS en politiek. Kenia is een partnerland van Nederland, de samenwerking is o.m. rond voedselzekerheid. Bij de grote crisis in 2007 aldaar speelden jongeren een grote rol: ze lieten zich aanvankelijk voor karretjes van politici spannen, lieten zich mobiliseren voor geweld, maar

geleidelijk kwam er ook een beweging van jonge ondernemers uit het bedrijfsleven die de toekomst voor Kenia wilden werken.

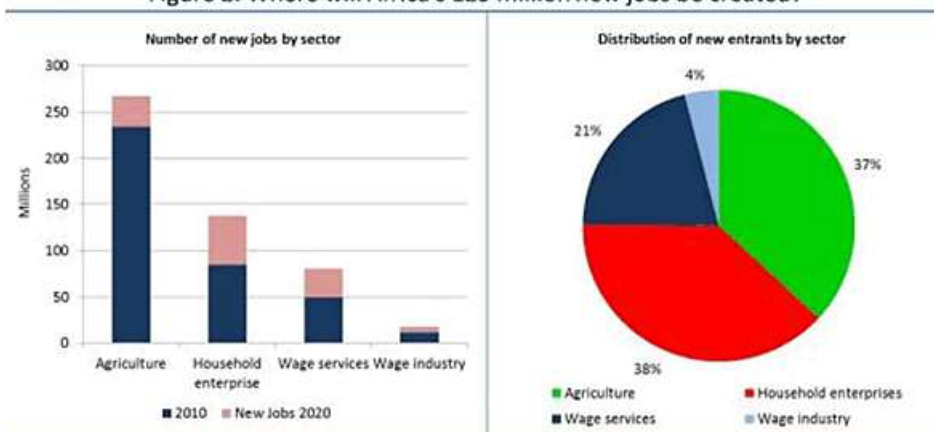
Terug in NL heb ik onderzoeksbureau *SpringFactor* opgericht. In dat kader heb ik interviews met jongeren over hun relatie met werk gedaan, in West Afrika en de Sahel, maar ook in Oost Afrika, met name Rwanda. Daarbij ging het omvragen als: Welke rol kan de Dutch Diamond spelen hier? Welke voorwaarden zijn er nodig voor jong ondernemerschap, en hoe zorg je dat jongeren kiezen voor de landbouw.

Youth-smart agriculture: Van 'youth bulge' naar 'youth dividend'. Wat is daarvoor nodig?

In een groot aantal Afrikaanse landen is de helft van de bevolking onder de 18. Pas heel recent zijn beleidsmakers begonnen met na te denken over de consequenties: die jongeren moeten aan de slag en hun plek vinden in de maatschappij. De 125 miljoen banen zijn nodig in de directe toekomst.

De Wereld Bank richt zich hier

Figure 2: Where will Africa's 125 million new jobs be created?

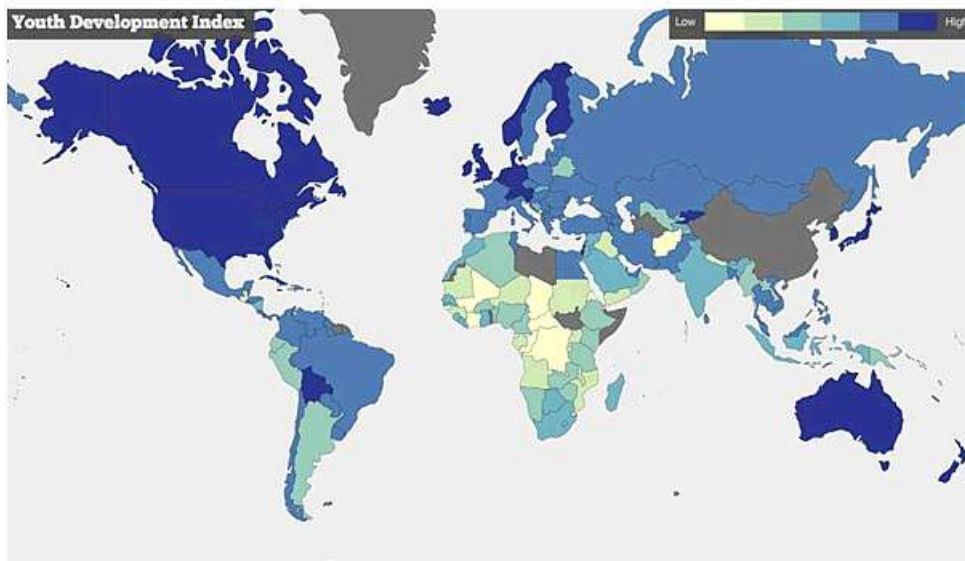
Source: Authors' calculations, in Fox, L., Haines, C., Muñoz, J. H., & Thomas, A. 2013, "Africa's Got Work to Do: Employment Prospects in the New Century." IMF Working Paper.

overigens niet alleen op landbouw, maar meer op 'household-enterprises', de private sector dus. De gedachte daarachter is gebaseerd op de toenemende urbanisatie. Er zijn kansen: de komende periode gaan 25 miljoen mensen met pensioen. En, uiteindelijk 40% van de benodigde banen moet volgens de Wereld Bank in de landbouw worden gecreëerd.

De toekomst voor 'well educated'? Dat is nog wel een probleem in Afrika:

Drie hindernissen/uitdagingen voor jongeren

Ongelijk speelveld voor jongeren: in rurale gebieden waar de structuren nog traditioneel zijn is de

toegang tot moeilijke toegang tot de assets die ze nodig hebben om een bedrijf op te bouwen. Land wordt oneindig vererfd en verdeeld (de dochters doen hier niet aan mee), als de oudste tenminste het land wil verdelen. Contacten en netwerken zijn

veel belangrijker dan we vaak denken. Wij richten ons op aanbod, het produceren. Maar als niemand jouw product wil kopen en als er geen opening is in de waardeketen, kan je geen onderneming runnen. Toegang tot financiering krijg je niet als je geen afnemers hebt. Hoe krijg je het dan voor elkaar dat niet steeds dezelfde spelers de markt verdelen.

Landbouw levert niet genoeg op . Het hoofdprijs, zo wordt de jongeren voorgehouden, is werken voor de overheid. Als dat niet lukt is er het bedrijfsleven. En als dat niet lukt ... De landbouw is niet winstgevend genoeg om een onderneming op te bouwen. Er zijn wel specifieke waardeketens waar je als jongere best een rol kunt hebben, bijv. ananassen in Rwanda. Maar in het algemeen is er het probleem dat je een gewas moet hebben dat snel groeit, en dus snel iets een oogst oplevert die je kan verkopen, want je hebt geen buffer hebt om veel voor te financieren. Veel gewassen groeien echter te langzaam. Bijkomend probleem is de 'obliged solidarity'. Als jongeren een lening hebben, is er ook een grote druk van de gemeenschap. De buurman heeft vroeger de boeken voor jou betaald, er is nu geld nodig voor de begrafenis van je tante, en jij hebt toch geld? Over hoe die lening te managen wordt te weinig nagedacht

Vastlopers De vererving van land is problematisch. Dan zijn er de regels van de formele sector. Waarom koopt het hotel niet tomaten bij de lokale boeren? Die zijn niet geregistreerd, het hotel heeft een reputatie op te houden, betaalt pas aan het eind van de maand, of over een paar

maanden, dus die boeren moeten een buffer hebben. Hoe krijg je het voor elkaar dat die grotere bedrijven gaan afnemen van die jonge ondernemer. Het antwoord hier is niet zomaar meer geld geven.

De jong ondernemer registreert zich niet omdat dat in de aanloopfase van zijn bedrijf te veel kost. Veel van onze hulp komt niet terecht bij jongeren. Via gevestigde netwerken komt de hulp bij diegenen terecht die de meeste invloed hebben. Dan kan je het gooien op de 'enabling environment' die ontbreekt, maar omdat geldschiet hier niets aan kan doen, is dat ook makkelijk excuus. Doelgroepen-beleid is hier ook niet handig: als je eerste de vrouwen gaat helpen, dan creëer je een belemmering voor als je later jongeren gaat helpen. Voor de jonges is landbouw dan een 'vrouwenzaak' geworden.

Hoe dan wel

Het gaat om een eco-systeem waarbij jongeren een carrière in de landbouw ambiëren. Hoe krijg je dat? De landbouw moet competitiever zodat jongeren een kans krijgen, en beoordeeld worden op hun verdienste en niet op contacten en netwerken.

Transparantie bij aanbesteding is nodig. De financiering afhankelijk maken van of jongeren betrokken worden in de realisatie – de WereldBank doet dat in Ghana. Dat is een goed voorbeeld.

dan is er de vraag hoe je de druk van obliged solidarity kan ondervangen.

Coöperaties zijn geen panacee. In Rwanda is sociale cohesie een probleem, mensen vertrouwen elkaar daar te weinig. Coöperaties trekken vaak ook veel profiteurs aan.

De toegang tot land, dat jongeren eigen land kunnen hebben, is een belangrijke stap.

In het algemeen moeten de overheden in Afrika actiever een jongeren beleid ontwikkelen. Nu houdt het beleid er geen rekening mee.

Gesprek

Je kijkt naar de overheden en het creëren van condities, maar wat speelt zich af in de hoofden van die jongeren. Veel plattelands jongeren denken dat je beter af bent als je naar de stad gaat, of naar Europa, dat idee zou je moeten doorbreken. Als er ict aan te pas komt, wordt het wel weer fancy voor de jongeren (tuinbouw is hier een voorbeeld), maar die traditionele landbouw is zwaar en heeft een lage status.

In Kenia zie je jongeren die land op afstand beheren, maar dat zijn over het algemeen geen arme mensen, dat is een middenklasse.

Basisconditie is een fatsoenlijk stuk land, dan kan je ook zinvol investeren in machines – op een halve hectare is dat onzin, en blijft het dus zwaar werk. Als je niet kan verdienen, houdt het op, en dat geldt ook in Nederland. Die *subsistence farmer* zou zo wat anders gaan doen als er ook ander werk is dat meer oplevert.

Kijk naar Nederland in de jaren '50: en dankzij werkgelegenheid in niet-agrarische sectoren is er een uitstroom geweest en productiviteitsvergroting. Het gaat niet alleen om werkgelegenheid in de landbouw, maar ook om werkgelegenheid in niet-agrarische sectoren.

Kijk daarom ook uit dat je de positie van de jonge boer isoleert ten opzichte van de problemen van de ondernemers in het algemeen. Ondernemers succes komt ook door deelname in onderneming en daarvan leren. Dat jongeren in middelgrote onderneming kunnen werken, niet alleen in agrarische, is

een belangrijke leerschool. Je alleen richten op de jonge boer is goed, maar ook beperkt. Die jonge boer heeft ook voorbeelden en kansen nodig.

Het beeld van een eco-systeem intrigeert. Wat mij op de conferentie in juni trof, was dat gezegd werd: kunnen we ook eens aandacht hebben voor de boeren in Afrika die de kansen aangrijpen en daarin succes hebben, die voedsel voor de grote steden produceren, in plaats van steeds heel afrika weer op de schop te nemen. Maak het mogelijk dat zij die kansen kunnen benutten, en niet de grote bedrijven, en niet wij hier in Nederland.

Als landbouw niet winstgevend is, is het nietinteressant voor jongeren. Ook banken zien landbouw vooral als businesscase, met regels, eigen vermogen, en in Afrika nog onderpanden. Toegang tot financiering is een knelpunt, maar vaak zijn er meer knelpunten in de 'enabling environment'.

Wouter Kleijn, KIT, adviseur sustainable development en jeugdwerkgelegenheid.

Het them a is "The future is for young, well educated, market oriented and organized farmer-entrepreneurs." Dat zijn eigenlijk twee vragen: 1) Wie zijn die jongeren en 2) hoe ondersteunen we ze.

Een voorbeeld met betrekking tot de eerste vraag: Willen jongeren echt zo graag naar de stad? Hangt er maar vanaf. Uit een studie die KIT deed in Marokko eigenlijk niet, daar voelen ze zich door gebrek aan mogelijkheden gedwongen. In Z. Afrika in de buurt van Johannesburg lijken de jongeren juist graag te gaan.

Een ander voorbeeld: Als je werkt met entrepreneurs heb je vaak een grotere kans op succes als je met iets 'oudere' jongeren werkt. Vaak weet deze groep beter wat ze wil, hebben ze al meer ervaring en netwerken

Ondernemen is ook niet altijd de beste optie om vooruit te komen. Bij een experiment in Ethiopie kregen jongeren of een baan aangeboden, of een zak geld om hun eigen onderneming te starten. Die laatsten deden het na verloop van een aantal jaren iets beter dan hen die een baan kregen aangeboden.

Hoe ondersteun je ondernemerschap? Vaak is ondernemerschap een mooi woord voor een armzalig boerenbestaan. Dat betekent niet dat we het niet moeten ondersteunen, maar enige bescheidenheid is wel noodzakelijk: ondernemerschap is een moeilijke weg zijn voor een iets beter bestaan. Een bredere politiek en economische ontwikkeling in Afrika hangt van veel meer af.

Ik concentreer me vandaag op een specifiek soort interventie: De capaciteitsopbouw (skills training), één van de meest gekozen interventies waarin veel geld wordt gestoken door donoren. De resultaten lijken niet onverdeeld positief. Ik zal een paar lessen delen die we geleerd hebben door de jaren heen Ondernemers hebben meerdere inkomstenbronnen, ondersteun hen dan ook in de andere activiteiten die mensen ontplooiën om een inkomen te verwerven (bijv. een agro-dealer die een cement-bedrijf hebben naast de boerderij

- Leningen en ook kapitaal transfers zijn nodig. Die laatste worden steeds populairder: mensen krijgen geld (samen met of soms zelfs zonder training) en ze mogen het vrij besteden.
- "Werken met de besten, werkt het beste", maar denk na over consequenties voor de minder bedeelden. Maak het praktisch met dus uitwisselingen en internships – vooral ook in de regio. Hier zijn ook kansen/verantwoordelijkheden voor het Nederlands bedrijfsleven.
- De periode na de training is net zo belangrijk: financiering is nodig, en een mentor.

- Let op de rol van gender; zorg voor extra steun voor vrouwelijke ondernemers bijvoorbeeld met betrekking tot de access to finance
- Zorg voor aanvullende diensten om trainingen te kunnen volgen: tegemoetkoming in transportkosten en maaltijden.

Gesprek

Een ondernemende geest moet je van jongs af aan kweken. In Mali had ik geweldige studenten, maar ondernemen? In het onderwijs wordt er steeds op gehamerd dat je altijd binnen de lijntjes moet blijven. Op je 20ste leer je het niet meer vrij te denken.

Maar onderzoek in India en Bangladesh zegt toch iets anders. Kan je iets kweken? Kan je samenwerking kweken. Of mensen willen ondernemen hangt ermee samen of mensen risico willen nemen. Een cashtransfer bijvoorbeeld neemt het risico weg, anders dan een lening. Risicobereidheid kan je heel weinig trainen, maar je kan wel zorgen dat mensen ondernemend worden en die risicobereidheid minder zwaar weegt.

In Nederland hebben we borgstellingen gehad, een overheidsinstrumenten om risico te verkleinen. Dat moet ook gepaard gaan met voorlichting en begeleiding. Banken horen in dit samenspel thuis om dit risico management vorm te geven.

En, er is nog iets vooraf aan de bereidheid risico te willen nemen: je hebt ambitie nodig, de drijfveer om iets en het te maken

Werken met de besten werkt het best: dat zag je in de Noordoostpolder. Niet iedereen is ondernemend of een goede boer, dus de investering in de grond wil je wel zo goed mogelijk vrucht laten dragen, en dus kreeg niet iedere boer die wilde en erop hoopte een stuk land. Dat geldt ook voor Afrika. Alleen, als 70% van de mensen van werken in de landbouw afhankelijk is, kun je ook weer niet zeggen: we gaan alleen maar met de ondernemers aan de gang. Je moet ook iets voor die 'minder goede' boeren bieden. Noem het dan ook armoedebestrijding; en richt je anderzijds op de jonge ambitieuze boer om die ook te ondersteunen.

Het gaat om het creëren van een omgeving waarin verschillende actoren met verschillende rollen aan de slag kunnen en mensen dan kunnen kiezen wat het beste bij hen past. Daar zijn programma's voor. De landbouw moet meer jeugd-inclusief zijn, en er kunnen meer banen in de hele keten van voedsel productie en verwerking gecreëerd worden, maar pas op voor de idee dat jonge ondernemers de problemen in landbouw even gaan oplossen

Hoe kan de Dutch Diamond een Kenian Diamond maken? Die Dutch Diamond moet niet wat elders aan activiteiten en instituten wordt ontwikkeld onderdeel van de eigen diamant maken; het model zélf moet geëxporteerd worden, denetwerken en institutionele verbanden en capaciteiten. Rijk Zwaan doet dat bijvoorbeeld nu al. Onze interventies moeten de capaciteiten tot het zelf doen elders vergroten.

3 December 2014: Van smallholders tot ondernemers -- De rol van onderzoek, voorlichting en onderwijs

In samenwerking met BuZa, [Agri-Profocus](#), WUR en CABI

© A marketplace in Kampala, Uganda. Photo: Arne Hoel / World Bank

Interessante rapporten van recente sessies en studies van de FAO en Unesco over de rol van onderzoek, voorlichting en onderwijs ten behoeve van, met en door boerengezinsbedrijven.

http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/aro/docs/Report-AcadCons.pdf

<http://www.fao.org/3/a-i4118e.pdf>

http://www.unesco.org/education/efa/know_sharing/flagship_initiatives/towards_new_policy.pdf

Het thema van deze Vijverbergssessie is de rol die onderzoek, voorlichting en onderwijs spelen bij ondersteunen van het ontwikkelingsproces van smallholders -boerengezinsbedrijven - tot ondernemers.

Voorzitter Frans Verberne opent de sessie met een drietal observaties. Allereerst lijkt de roep om “agricultural vocational training” – lager en middelbaar beroeps- of praktijkonderwijs – toe te

nemen. Met name het Nederlands bedrijfsleven met investeringen en activiteiten in ontwikkelingslanden constateert een gebrek aan geschoold kader.

Ten tweede is er de vraag of de ervaringen en modellen uit het verleden – zoals het succesvolle Nederlandse OVO model - bruikbaar zijn in de huidige context. Moeten we niet inzetten op nieuwe modellen die aansluiten bij ontwikkelingen in de communicatietechnologie, sociaal geografische verschuivingen of de ambities van Nederlandse bedrijven (bv Textielbedrijf Vlisco uit Helmond en haar werk met Afrikaanse katoentelers en kledingontwerpers).

Ten derde is er de vraag van de schaal. Er zijn succesvolle voorbeelden van onderwijs en voorlichting aan smallholders op kleine schaal (zoals farmer field schools), maar hoe kom je tot een grotere schaal en bereik je een substantieel aantal smallholders?

Presentatie Harro Maat (WUR leerstoelgroep Knowledge, Technology and Innovation)

Het thema landbouwonderwijs en - voorlichting is veelomvattend. Spreker richt zich daarom op één aspect. Dit betreft het inzicht in hoe de mens en dan met name de smallholder leert. Hoe maakt de boer zich nieuwe kennis eigen? Als we dit begrijpen hebben we inzicht in de handvaten over hoe kennisoverdracht naar smallholders vorm en inhoud kan krijgen. Gangbare voorlichtingsmodellen gaan uit van cognitief leren en zijn in feite bezig met de overdracht van kennis als talige en meestal abstracte representatie, ook wel bekend als boekenwijsheid. Dit is geen garantie dat nieuwe kennis ook toegepast wordt. Hier is 'Actief leren' voor nodig, waarbij het eigen maken is hierbij het motto. Liever spreekt men van het ontwikkelen van vaardigheden de hoofdmoot vormt dan van kennisvergarig. Een herkenbaar voorbeeld betreft de zwemles.

Studie van de boerengemeenschappen en ervaringen rond Farmer Field Schools, praktijknetwerken en studiegroepen van smallholders/agrariërs laten zien dat nieuwe kennis door smallholders succesvoller wordt opgenomen onder erkenning van meerdere processen en omgevingsaspecten:

- Vaardigheden ontwikkeling mag centraal staan. Learning by doing. "Skills" in plaats van "knowledge"
 - Eigen maken van vaardigheden is een proces van vallen en opstaan. Zo'n proces noemt men ook wel
 - Tijd om te experimenteren. Dus niet alleen in de wetenschap is experimenteren belangrijk, ook bij boeren en andere praktijkmensen vormt het de kern van het leerproces..
- Een agrariër heeft niet alleen tijd nodig om zich een nieuwe aanpak, productiemiddelen en/of technologie eigen te maken en te oefenen, maar zal het effect van een innovatie willen beoordelen in de context van zijn bedrijf (agronomisch, ecologisch, economisch) en bedrijfsvoering, liefst over meerdere seizoenen.
- Weging van specifieke innovatie tegen overige aspecten bedrijfsvoering op en rond het erf.
 - Interactie. Een vernieuwing kan effect hebben op de sociale structuren. Denk bijvoorbeeld aan introductie van landbouwmechanisatie die taken van een groep vrouwen naar één man doen verschuiven; of druk op gezin of gemeenschap veroorzaken. Sociale coördinatie dient daarom hand in hand te gaan met de introductie van nieuwe kennis, technologie en vaardigheden. Dit voorkomt belemmering in kennisopname en/of kan voorzien in introductie van flankerende acties in de gemeenschap.
 - Vernieuwing is vaak gericht op inpassing in een bestaand systeem. Smallholders passen echter vernieuwing zelf aan hun omstandigheden. Dit vraagt flexibiliteit en denken in maatwerk.

Vragen die naar aanleiding van deze eerste presentatie gesteld worden:

- Het verdienmodel wat bij vernieuwingen in bijvoorbeeld de rijstteelt wordt gevoerd gebruikt, blijkt in veel gevallen niet getriggered door hogere productie- en daarmee inkomstenverhoging maar veel eerder door reductie van kosten en/of tijd. De smallholder weegt kosten/baten af tegen de

opbrengst van zijn gewas of de opbrengst als arbeider in de bouw; of hij/zij weegt het af tegen de opbrengsten en benodigde tijdsinspanning van een andere (cash-) crop.

- Hoe is het met de groep smallholders die nog niet klaar lijken voor nieuwe kennis en vaardigheden en het maken van een rationele afwegingen? Het gegeven dat actie richting vernieuwing en ontwikkeling uitblijft onder grote groepen smallholders blijkt in veel gevallen juist gevoed te zijn door rationele overwegingen. Deze zijn veelal niet landbouw georiënteerd maar eerder sociaal economisch van aard.

- Het opnemen en toepassen van nieuwe kennis is inderdaad vaak een incrementeel proces. Het model doing, using, acting is bekend en kost tijd voordat vernieuwingen daadwerkelijk zichtbaar worden. De introductie van radicale innovaties bij bijvoorbeeld handelsgewassen staat hier haaks op. Kunnen smallholders wel snel leren of veranderen? Jawel, dat is mogelijk. Snelle beslissers zien we radicale wendingen oppakken maar daar bij valt op dat men een terugvalpositie bewaakt. Men ziet niet alle pijlen op de vernieuwing en spreidt risico's.

Presentatie Janny Vos (CABI)

CABI werd in 1910 in Londen (Gr. Br.) opgericht als entomologisch onderzoeks-orgaan voor de tropische Commonwealth landen en is uitgegroeid tot een internationale ontwikkelingsorganisatie en agrarische kennisinstelling. Haar publicaties en wetenschappelijke database op gebied van agronomie, plantenziekten en gewasbescherming in de tropen zijn binnen de sector welbekend. CABI heeft inmiddels wereldwijd meerdere vestigingen. Janny Vos werkt als Strategic Partnerships Director vanuit de Nederlandse CABI vestiging in Leusden.

“More knowledge gives more food”. Men zal dus de kennis bij de boer dienen te brengen.

“All knowledge has value” . Kennisverspreiding volgens een top down methode heeft niet de voorkeur. Daarbij speelt immers de vraag wat juiste kennis is? Naast wetenschappelijk bewezen kennis is er de lokale kennis van agrariërs en hun lokale gemeenschappen. De eerste soort kennis is reductionistisch en specialistisch van aard terwijl de tweede bron een holistisch en daarmee integraler van aard is. Het is belangrijk beide bronnen te erkennen, in de praktijk te valideren en zodoende verbinden.

“Knowledge for Development”. Duurzame verandering en vernieuwing vraagt om een bredere integrale aanpak. Hierbij is het essentieel dat naast de smallholders de overige stakeholders, toeleveranciers, erfbetreders, kredietverstrekkers, overheid kortom partijen met directe relatie in de productie en handelsketen en/of in de zogenaamde enabling society vraagt betrokken worden bij het beoogde vernieuwingsproces.

Face to Face voorlichting en een Train the Trainer model is niet altijd mogelijk als de voorlichter naar de agrarier toe moet gaan, in verband met reiskosten en de geringe “reach”.

Beter is samenwerken in internationale netwerken of systemen en het denken in een zogenaamde “Agro Service Chain” waar meerdere kennisbronnen in vertegenwoordigd zijn en waar de boer uit kan putten. Vervolgens kan door de agrariër en kennisinstellingen gevalideerd worden wat werkt en wat niet.

Een projectmatige aanpak om een vernieuwing binnen en rond de keten te realiseren lijkt te smal. Een programmatische aanpak is nodig, waarbij vanaf het begin samen met alle stakeholders de probleemanalyse in en rond de keten wordt gedefinieerd om vervolgens benodigde acties door alle partijen te laten omarmen. De overheid dient hierbij ook als partner aanwezig te zijn. Het programma hoeft geen vooraf benoemd eind te hebben, maar wel de overname van essentiële taken door lokale stakeholders; infasering hoort hierbij. Alles draait om structurele inbedding van de

vernieuwing in beleid en acties van betrokken partijen.

Complementair denken en flankerend beleid inzetten.

In de huidige tijd betekent dit ook benutten van technologische vernieuwing. Dit opent tevens de weg naar schaalvoordelen. Klassieke voorlichting of het nu face to face is of via field schools en studiegroepen heeft nog steeds een beperkt bereik. De uitdaging ligt er om zoveel mogelijk impact te hebben met zo min mogelijk outreach acties.

Zo heeft CABI een innovatieve aanpak geïntroduceerd met haar zogenaamde “Plant wise” programmas. Hierbij kunnen voorlichters en smallholders direct digitaal een kennisbank benutten om een diagnose te doen en advies te vragen. Het gebruik van ICT zal enorme mogelijkheden bieden om meer smallholders te bereiken, en zal daarom samen met andere methodes ingezet moeten worden om tot verbetering in de kennis overdracht te leiden.

Vragen naar aanleiding van de lezing:

- Wat zijn belangrijkste behoeften volgens de spreker van smallholders en waar wordt meeste winst gehaald? Er valt veel te winnen door kwaliteit zaaizaad te verbeteren; de gewasbescherming kan veel natuurlijker, er worden nog steeds te veel pesticiden gebruikt. Beide factoren hebben te maken met aanbod en dominantie van lokale traders. Daarmee komt het derde aspect aan de orde: het belang van een enabling environment.

- Wat is de rol van “vocational training” dus lager middelbaar beroepsonderwijs en praktijkscholen voor de jeugd? Deze is en blijft essentieel met de opmerking dat deze opleidingen aantrekkelijker gemaakt kunnen worden voor de jeugd. Een landbouw en ketenbreed aanbod waar zowel agronomie, handel en verwerking aan bod komen en moderne ICT technologie wordt toegepast biedt perspectief om landbouwonderwijs sexy en aantrekkelijk te maken voor zowel plattelands- als stadsjeugd.

Reactie Hedwig Bruggeman (Agri Pro focus)

Ingezien wordt dat lokale en wetenschappelijke kennis verbonden dienen te worden, dat het om vaardigheden ontwikkelen ipv kennisverwerving gaat; en dat netwerken belangrijk zijn. Maar, riposteert de respondent; dat weten we al sinds 30 jaar, en waarom gaat een en ander toch zo moeizaam?

De rol van de overheid wordt door beide sprekers overschat. In Afrika is gebleken dat onder invloed van de SAP's (structural adjustment programma's) de overheidsvoorlichtingsprogramma's zijn ingestort en pogingen om voorlichting en advies te privatiseren zijn net als in Nederland grotendeels mislukt. Dus de droom om in Afrika het OVO drieluik nieuw leven in te blazen als innovatie is een doodlopende weg. landbouwvoorlichting onder leiding van de overheid niet werkt.

Als 72% van de agrarisch producenten in Afrika minder dan 1 hectare bewerkt dan moeten we niet willen inzetten op iedereen boer” maar op “skills development” in de hele keten om daarmee meerwaarde en werkgelegenheid te creëren. Dan moeten we ons zal men zich op de jongeren dienen te richten en ICT voluit inzetten. Reguliere investeringen in traditionele onderzoeks- infrastructuur met Nederlandse overheidssteun hebben nauwelijks enig effect. De kennis die nodig is om duurzame productie verhoging te bewerkstelligen ligt op de plank daar is geen nieuw onderzoek voor nodig maar inderdaad zoals beide sprekers betogen het verbinden van “skills”netwerken en onderzoek hoe dat beter te laten stromen.

Ook zijn de PPP instrumenten die nu door Minister Ploumen maar ook al eerder door EZ en BuZa zijn

gelanceerd vaak niet effectief als er niet gekeken wordt naar het breed opleiden van lokaal kader. de beschikbaarheid van geschoold lokaal kader. Dit scholingsaspect dient verplicht aandacht te krijgen en als expliciete voorwaarde opgenomen te worden in PPP criteria. Scholing via vocational agri-schools blijft belangrijk. Alle aandacht richten op de jeugd van Afrika.

Het Gesprek

Inhoud en bereik van onderwijs in agro-food sector

Opgemerkt wordt dat agrarisch onderwijs en voorlichting breder strekken. Handel en processing zijn minstens zo belangrijk in Afrikaanse landen. Is de rol van de WUR binnen deze discussie en binnen internationale gerichte programma's niet te groot? Is niet een lager niveau nodig en dient deze niet beter en meer gedeeld te worden met andere disciplines buiten het directe landbouwdomein - denk aan TUs, HTS, HEAO, business and logistics opleidingen.

Rol private tegenover publieke sector

Geconstateerd wordt dat kennis, middelen en modellen aanwezig en/of uitgedacht zijn. Het bereiken van de benodigde schaal lijkt daarom het grootste knelpunt. Grotere bedrijven treden in de keten steeds vaker op als service providers. Zij schakelen hier de middlemen/tussenhandel uit. Denk aan Cargill die de middelen heeft en een substantieel schaalbereik. Kortom de private sector is toegerust om onderwijs en voorlichting professioneel op te pakken en kan daarmee tevens haar commitment aan MVO tonen.

De keerzijde van dit proces is dat deze product- en veelal exportgestuurde voorlichting voorbijgaat aan de bredere behoeften van de lokale markt. Als het internationaal grootbedrijf de voorlichting gaat verzorgen dan kent de wereld straks nog maar een handvol commodities. Naast de producenten van export gewassen blijven er massa's smallholders die voor de lokale markt produceren en de overheid zal voor hen de voorlichting en onderwijs dienen te bewaken, faciliteren en/of organiseren.

Vergeet het lager onderwijs niet

Een andere observatie stelt dat invloed van de overheid in Afrika afneemt en dat multinationals in de leemte van kennisbehoeften voorzien. Echter er is één domein waar overheid actief dient en kan blijven en waarop nog veel te brengen en verbeteren valt en dat is het lager beroepsonderwijs. Hier ligt ook de kans om het vak van landbouwer algemeen en van jongs af aan gewaardeerd te krijgen. Op het Nederlandse platteland kreeg de jeugd op de lagere school mee dat het beroep van boer een eerbaar beroep was.

Belang van organisatie smallholders

Zoals gezegd lijkt de landbouwvoorlichting in Afrika niet succesvol te zijn. Wat is daarvan de oorzaak? Vergelijkend onderzoek in Peru en Uganda laat zien dat daar waar de boeren goed georganiseerd waren de voorlichting succesvol bleek. Daar waar het niet lukte, in Uganda, bleken drie factoren belemmerend te werken:

- gebrek aan (boeren) organisatie
- wantrouwen van overheid
- hoge transactiekosten om kennis naar boeren te leiden.

Wat de kosten-baten verhouding betreft dient ook meegenomen te worden wat de trade off is van het door CABI gepresenteerde Reach-Impact model. Keuze van product en daarmee producentengroepen geven focus maar ook verkokering; zoals gezegd verwaarloost men grote aantallen gewone smallholders en ondermijnt men de lokale economie en bijbehorende structuren.

De betere boerenleiders komen voort uit deze organisaties. Zij die door lokale overheden worden aangewezen en niet uit een eigen organisatie voortkomen zijn niet per sé goed of geaccepteerd. Andere vormen van kennisoverdracht en praktijktraining
Zijn onze westerse modellen van kennisoverdracht, onderwijs en voorlichting niet achterhaald? Denken wij aan praktijkscholen als het beste schoolsysteem; in Afrika zien we andere vormen zoals ouders die een lokaal bedrijf bv garagebedrijf, betalen om hun kind op te leiden tot automonteur. Deze lokale methode werkt en daar kan op ingestoken worden. Toerusten van de garagehouder ipv oprichting dure ambachtsschool wordt dan een realistische keuze.
Een ander voorbeeld is de spin off van een innovatie die lokaal kennisontwikkeling veroorzaakt bij toeleveranciers. Zo ontstond bij de introductie van Zero-grazing de behoeften aan hakselaars. Lokale smederijen zijn hierop ingesprongen en hebben in overleg met veehouders een nieuw werktuig ontwikkeld.

Het gesprek vervolgt met de stelling dat alle kennisoverdrachtvormen welkom en werkbaar zijn en complementair ingezet kunnen worden. Er dient een achterstand van 15 jaar ingehaald te worden. De landbouw en daarmee de landbouwvoorlichting heeft een periode van desinvestering achter de rug. Die prijs betalen we nu. Mogelijk komt de gangbare landbouwvoorlichting in haar oude vorm niet meer terug. Wat wel moet blijven is het agrarisch onderwijs als diepte investering in de boer en in het publiek belang. In ieder land blijft dit een voorwaarde voor landbouwontwikkeling en voedselvoorziening.

Een model van kennisoverdracht dat wereldwijd erkend wordt als succesvol, zijn studiegroepen van boeren onderling. In Nederland waren voorheen de winterschoolavonden binnen de agrarische gemeenschap een begrip, daarna volgden de studieclubs en tegenwoordig ziet men wel praktijknetwerken. Kennis en ervaringsuitwisseling, reflecteren op en in elkaars bedrijf bevordert snelle kennisverspreiding en verdieping. Hierbij helpen een gevestigde boerenorganisatie en veel onderling vertrouwen. Interessant wordt het als dit model aangevuld wordt met hedendaagse ICT componenten zoals geschetst door CABI.

Rol van de banken – segmentering smallholders

Kredietverstrekkers letten in hun beoordeling op de condities van en rond de potentiële kredietnemer. Condities zoals een enabling environment, landrechten en aanwezigheid van landbouwonderwijs. In ontwikkelingslanden wordt een grote variëteit in absorptievermogen gezien. Aanwezigheid van landbouwonderwijs blijkt belangrijk maar de wijze en tempo waarop men vernieuwing oppakt loopt zeer uiteen. In Vietnam bijvoorbeeld gaat dit razendsnel en in menig Afrikaans land gaat dit erg langzaam. Dit continent kent 33 miljoen smallholders. De banken kiezen bij voorkeur de smallholders met ondernemerskwaliteiten; die een zeker kennisniveau hebben; land in eigendom hebben en beschikken over toegang tot ondersteunende diensten en infrastructuur. Hoe selecteer je geschikte smallholders, en welk segment is geschikt waarvoor? Contractfarmers selecteren zichzelf. Alleen zij die kunnen voldoen aan de gestelde voorwaarden blijven over. Maar de smallholders die geen contractfarmers zijn kunnen bijvoorbeeld geselecteerd worden op het criterium dat hun kinderen landbouwonderwijs genieten. Dat betekent immers dat opvolging en toekomst bedrijf geborgd is.
Selectie dient nooit aan ambtenaren overgelaten worden. Voorlichters uit de stad worden veelal niet vertrouwd. Voorlichters van boeren komaf hebben dan een streepje voor – maar worden net zo makkelijk als “de luiste boer” gezien.

Beter opgeleide boeren nemen autonome beslissingen. Zij kunnen ook kiezen voor teelten die niet

beoogd worden in een beleidsprogramma, maar die voor de agrariër interessanter zijn. Als rubber meer opbrengt dan cacao is het de ondernemer eigen om te switchen en te kiezen voor rendement.

De vraag doet zich voor of we binnenkort een apocalyptisch beeld zien van een platteland zonder boeren maar met ondernemers in de stad die de vraag creëren. Het fenomeen “telephone farmer” komt reeds voor.

Nederlandse overheid – hulp en handel

Binnen de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking is minder budget voor kennis en onderwijs beschikbaar dan voorheen. Met de keus voor “Van hulp naar handel” laat de overheid investeringen in praktijkonderwijs eerder over aan bedrijfsleven. Het is nog niet bekend wat het resultaat is van dit beleid. Wel hebben de verschillende agrarische onderwijsinstellingen in Nederland (Wageningen UR, HASsen en AOCs) o.l.v. het ministerie van E.Z. recentelijk het initiatief genomen om gezamenlijk tot een strategisch internationaal onderwijsprogramma te komen.

Wat willen betreffende landen – wat is de vraag?

Is er onderzoek bekend en een goede analyse van hetgeen betreffende landen in Afrika zelf willen en nodig hebben?

Op deze vraag kan geen antwoord gegeven worden, wel worden enkel voorbeelden genoemd.

Onderzoek naar de markt van biologische rijst in Cambodja leidde tot de voor NL-ers onverwachte conclusie dat dit product reeds door arme arbeiders wordt afgenomen. Het is een gewaardeerd product van de dorpen waar vandaan verstedelijkte arbeiders komen. NLse onderzoekers hadden verwacht dat –zoals in het westen – de nieuwe middenklasse om dit product zou vragen. In Rwanda is een gebrek aan Franstalige leraren en landbouwtrainers. Deze worden uit Kongo gehaald.

Het lijkt erop dat men in Afrika geen gangbare landbouwvoorlichting meer wil of gerealiseerd krijgt. De omstandigheden waarbinnen het Nederlandse OVO opereerde zijn geheel anders en kunnen niet gekopieerd worden naar Afrika. Agrarisch onderwijs en voorlichting dient anders georganiseerd te worden. Hier moeten grote stappen gemaakt worden m.b.v. onder meer ICT en mobiele telefonie.

Samenvatting en aandachtspunten voor slotconferentie

De voorzitter schetst de rode lijnen:

- Belang en begrip van de lokale situatie dient centraal te staan; die bepaalt de kansen voor vocational training en voorlichting. Dit betekent ook uitgaan van lokale organisaties en modellen en de keuze van de doelgroep - welk segment van smallholders – kiest men, cash crops, food crops, export of lokale markt, contract farmers of lokaal georiënteerde ondernemers;
- Daarnaast moeten we bedenken wie de echte ‘change agents’ zijn, de services providers, de ondernemer in de stad, de overheid, etcetera. En wil Nederland zich met beperkte middelen richten op koppelingen met het Nederlandse bedrijfsleven waarbij “peer to peer” succesvol blijkt? De Nederlandse overheid kan zich als ondernemer opstellen en onze kennis en onderwijs vermarkten.
- Resultaatgerichte training van boeren en werknemers in specifieke ketens gekoppeld aan inputs of producten door bedrijven lijkt gewenst maar roept tegelijkertijd de vraag op of dit niet te eng, te smal is. Zijn er niet juist diepte investeringen nodig zijn om het ondernemerschap van smallholders in brede zin te versterken. Wat dient de rol van de (lokale)overheid in landbouwonderwijs en voorlichting te zijn?
- “Sprongen in plaats van stappen” zijn nodig in Afrika; ook op het terrein van voorlichting en training in de agrofood sector!

2 juli 2014: De rol van regionale markten voor voedselzekerheid in Afrika

afbeelding: © CIAT International Center for Tropical Agriculture | Creative Commons

In samenwerking met ECDPM, KIT, ASC.

Het gesprek wordt ingeleid door: **Jeske van Seters** van het European Centre for Development Policy Management (ECDPM) die zal ingaan op de kansen en uitdagingen met betrekking tot regionale markten voor voedselzekerheid in Afrika; **Kim Geesink** van het Ministerie van Buitenlandse Zaken over het Nederlandse ontwikkelingsbeleid op dit gebied en de lessen die geleerd zijn; en **Gerdien Meijerink**, groepshoofd Internationaal Beleid & interim groepshoofd Internationale Ketens van het LEI, Wageningen UR.

Voorzitter is **Paul Engel**, directeur van het ECDPM en hoogleraar Public Policy and Innovation aan de Maastricht School of Management

Regionale economische ontwikkeling, regionale voedselzekerheid én de ontwikkeling van lokale voedselproducenten zijn gediend bij het wegnemen van knelpunten voor intraregionale handel. Boeren die effectief toegang krijgen tot regionale input- en afzetmarkten zullen hun productiviteit en inkomen verhogen en zo de regionale voedselzekerheid bevorderen.

Nationale, regionale en continentale instellingen spelen daarin een sleutelrol, niet alleen door het implementeren van een regionaal landbouw en voedselzekerheidsbeleid, maar ook door op een gecoördineerde manier knelpunten aan te pakken op het vlak van bijvoorbeeld handel, douane, infrastructuur, investeringen en het beheer van natuurlijke grondstoffen. Regionale integratie en interregionale handel binnen Afrika staan dan ook centraal in het continentaal landbouwbeleid van de Afrikaanse Unie, de Comprehensive Africa Agricultural Development Programme (CAADP).

Nederland erkent het cruciale belang van regionale markten voor economische ontwikkeling en voedselzekerheid en als ontwikkelingspartner steunt het dan ook het bevorderen van regionale integratie en intraregionale handel. De overheid werkt daarbij nauw samen met het Nederlandse

bedrijfsleven om met name het regionaal ondernemings- en investeringsklimaat te verbeteren. Hoe kunnen private en publieke partners daarbij het best samenwerken om samen obstakels, oplossingen en kansen te identificeren? Wat levert het concreet op voor de lokale boeren?

Jos van Gennip opende de Vijverbergssessie met een vooruitblik op de FoodFirst conferentie over Family Farming die in het najaar in de Rabobank in Utrecht plaats zal vinden. Deze en de aankomende twee Vijverbergssessies zijn voorbereidend op deze conferentie.

Presentatie Gerdien Meijerink (LEI)

Handel tussen Afrikaanse landen wordt erg bemoeilijkt door verschillende formele en informele barrières. De belangrijkste barrière is het sluiten van de landsgrenzen door het instellen van een exportverbod om lokale prijzen laag te houden; dit heeft enorme consequenties voor prijzen in buurlanden. Door het sluiten van landsgrenzen ontstaan niet alleen (mogelijk) voedseltekorten in de buurlanden en komt daarmee de voedselzekerheid in gevaar, maar ook wordt de prijs van voedsel beïnvloed. In het land dat zijn grenzen sluit, wordt de prijs van voedsel lager en krijgen de boeren dus ook veel lagere prijzen voor hun producten, terwijl in de andere landen de prijs van voedsel stijgt en de consumptie daalt.

Daarnaast zijn er allerlei formele en informele barrières aan de grens die een goede en efficiënte handel in de regio belemmeren, van een administratieve papierwinkel aan de grens tot het (ook fysiek) lastig vallen van handelaren. Ook het gebrek aan een goede fysieke infrastructuur is een barrière, maar dat onderwerp heeft al veel (financiële) aandacht gekregen, met name vanuit de EU.

Als deze barrières worden weggenomen zou Afrika beter in staat zijn om zichzelf van genoeg voedsel te voorzien.

Presentatie Jeske van Seters (ECDPM)

Regionale integratie kan bijdragen aan voedselzekerheid. Niet alleen kan voedsel van gebieden met voedseltekorten naar gebieden met voedseloverschotten gebracht worden, ook ontstaan nieuwe mogelijkheden voor schaalvergroting, diversificatie en waarde-creatie in de regio. Intraregionale handel is niet voor niets een eeuwenoud fenomeen.

In Afrika wordt het belang van intraregionale handel onderkend. Ter gelegenheid van het tienjarige bestaan van CAADP hebben Afrikaanse staatshoofden in de recente top van de Afrikaanse Unie in juni 2014 in Malabo het belang van landbouw voor duurzame economische groei in Afrika bevestigd en daarbij veel nadruk gelegd op de rol van intraregionale handel. De staatshoofden hebben een verklaring over landbouw en voedselzekerheid uitgegeven met de contouren van de CAADP agenda voor de komende 10 jaar, die het belang van het bevorderen van lokale, regionale en internationale handel, als ook het verbeteren van het investeringsklimaat in Afrika, ondersteunt, en de ambitie vastlegt om intra-Afrikaanse handel in deze periode te verdrievoudigen.

Dit is in lijn met activiteiten van regionale economische gemeenschappen als de ECOWAS, COMESA, EAC, ECCAS en SADC, die streven naar het creëren van een vrijhandelszone of douane unie. ECOWAS in West Afrika heeft een regionaal landbouwbeleid met een bijbehorend investeringsplan en COMESA (Oost en Zuidelijk Afrika), ECCAS (Centraal Afrika) en SADC (Zuidelijk Afrika) zijn in een vergevorderd stadium van formulering van een soortgelijk investeringsplan, met daarin maatregelen om intraregionale handel in landbouwproducten te bevorderen. Dan gaat het om verbeteringen van rurale infrastructuur, harmoniseren van regionale normen voor landbouwproducten en het

versterking van corridors voor landbouwgerelateerde waardeketens.

Alle goede initiatieven ten spijt zijn er nog verschillende obstakels die een bloeiende intraregionale handel in de weg staan, zoals:

- De gebrekkige implementatie op nationaal niveau van regionale afspraken;
- Veel landen zijn lid van meerdere regionale economische gemeenschappen, waarin tegenstrijdige afspraken worden gemaakt (bijv. te hanteren handelstarieven);
- In het beleid is een belangrijke rol weggelegd voor kleine boeren en het lokale midden- en klein bedrijf, maar in de uitvoering wordt daar niet altijd naar gehandeld;
- Voedselsoevereiniteit staat hoog op de agenda, maar er leven zeer uiteenlopende interpretaties over wat dit precies inhoudt, op welk niveau het moet worden nagestreefd (lokaal, nationaal, regionaal, continentaal) en welk beleid daar het beste bij past.

Presentatie Kim Geesink (BuZa)

Nederland (BuZa) heeft meerdere programma's lopen die zien op regionale marktontwikkelingen, gekoppeld aan de ontwikkeling van de private sector. Op het Afrikaanse continent zijn markten sterk gefragmenteerd en heeft de private sector nog weinig toegang tot regionale markten, terwijl toegang tot markten een belangrijke randvoorwaarde voor private sector ontwikkeling is. De ontwikkeling van een goed ondernemingsklimaat is ook van belang voor Nederlandse bedrijven die willen investeren in ontwikkelingslanden.

Nederland heeft meerdere programma's lopen ter bevordering van regionale marktontwikkeling, waaronder:

1. CLIENT; een systeem ontwikkeld door Economische Zaken om handelscertificaten in landbouwproducten te digitaliseren en automatiseren. Het resultaat is een sterke vermindering van administratieve lasten en een betrouwbaardere en snellere logistiek. Het systeem is succesvol geïmplementeerd in Kenia en er wordt nu een pilot opgezet in Ghana.
2. Marketing Inputs Regionally 2009-2013. Dit programma ondersteunde lokale boeren in West Afrika in het ontwikkelen en verwerven van landbouwinputs, zoals zaden en mest. Ook heeft het programma bijgedragen aan het harmoniseren van regionale wet- en regelgeving op dit terrein, zodat inputs makkelijker en goedkoper verhandeld / geïmporteerd kunnen worden.
3. Trademark East Africa 2011. Dit programma streeft ernaar om one-border posts te creëren in Oost Afrika, zodat betere toegang tot naburige markten verkregen wordt. Dit resulteert in betere afzetmogelijkheden, kwaliteitsverbetering en een hogere prijs voor producten en hogere werkgelegenheid en stimuleert handel en investeringen.

Gesprek

* Formele en informele barrières

Formele barrières zijn vooral een probleem voor de grotere handelaren. Ze leveren behalve een financiële kostenpost ook veel tijdverlies op. Voor de kleinere partijen vormen met name de informele barrières het grote probleem, zoals steekpenningen waaraan door douane-ambtenaren veel geld wordt verdiend.

Door het creëren van incentives voor belanghebbenden, streeft het Nederlandse beleid ernaar om zowel de formele als de informele barrières zoveel mogelijk weg te nemen. Afrikaanse overheden richten zich hier ook meer en meer op. Dit is een moeizaam proces gezien de belangen die er mee gemoeid zijn.

Vanuit de EU is veel aandacht voor het ondersteunen van Afrikaanse partners bij het oplossen van de formele (intraregionale) barrières.

* Nederlandse vs. Europese bijdrage

Wil de Nederlandse aanpak optimaal aansluiten bij de lopende ontwikkelingen op dit gebied, dan dient zij complementair te zijn aan de Europese.

Nederland moet daarvoor een duidelijker externe agenda ontwikkelen, met een heldere inzet op regionale programma's. Daar waar Nederland goed in is, kan het internationaal meer via Europa handelen en daarbij zelf het initiatief houden. Er moet wel sprake zijn van een coherente benadering waarmee naast economische belangen ook ontwikkelingsdoelen gediend zijn.

Vanuit Nederland kan bijgedragen worden aan het ontwikkelen van een modernere visie op 'boeren' als ondernemers.

* Handelsakkoorden

De EU is bezig met het sluiten van (vernieuwde) handelsakkoorden (EPA's) met Afrikaanse regio's, maar de onderhandelingen verlopen moeizaam. Voor de minst ontwikkelde landen (MOLs) geldt dat de nieuwe EPA's hen minder voordelen bieden; grenzen worden opengesteld en eerder verleende privileges vervallen mogelijk. Voor de landen die geen MOLs meer zijn heeft juist het niet sluiten van een EPA sterke nadelige gevolgen. Voor hen vervallen namelijk de privileges van de interim EPA wanneer ze niet voor de deadline van 1 oktober tot een akkoord komen. Ze kunnen dan geen aanspraak meer maken op de everything but arms regeling die geldt voor alle MOLs. Als ze niet voor de deadline tot een akkoord komen, hebben ze geen vrije toegang meer tot de EU markt. Dit geldt voor landen zoals Kenia en Ghana.

Vanuit de EU wordt het handelsaspect van de EPA's teveel benadrukt, ten koste van het ontwikkelingsaspect; dat zorgt voor weinig constructieve onderhandelingen.

Nederland stelt zich op het standpunt dat het sluiten van andere handelsakkoorden, zoals het Transatlantisch Handels- en Investeringspartnerschap tussen de EU en de Verenigde Staten (TTIP) geen negatief effect op de handel met Afrika mag hebben.

* Infrastructuur

De EU heeft succesvol geïnvesteerd in de ontwikkeling van infrastructuur. Deze rol wordt in Afrika steeds meer overgenomen door opkomende staten. De EU verlegt langzaam haar nadruk naar de ontwikkeling van de private sector. Financiering voor infrastructuur blijft wel bestaan, maar onder andere noemers, zoals veiligheid. De private sector (o.a. bankwezen) zou dit gat kunnen / moeten dichten en of landen commercieel geld kunnen lenen.

* Urbanisatie

De verstedelijking in Afrika neemt enorm toe en er ontstaat een (grotere) middenklasse. De middenklasse heeft direct belang bij harmoniseren van transnationale handelsafspraken; zij betaalt bijvoorbeeld nu een hogere prijs voor buitenlandse producten. Door het harmoniseren van de afspraken zouden zij in de toekomst makkelijker en goedkoper (intra)regionale producten kunnen kopen. Er zijn al lokale ondernemers die activiteiten ondernemen om grensoverschrijdend de voedselvoorziening in de steden te organiseren. Om hen verder te stimuleren zou gewerkt kunnen worden aan het 'branden' van regionale producten met afzetmarkt in Afrika. Branding van regionale producten is succesvol gestimuleerd binnen Europa en zou meer kunnen worden gepromoot door Europees regionaal handelsbeleid.

Door de urbanisatie vindt een verschuiving in governance plaats en wordt de macht van de nationale regeringen geringer en van de middenklasse (o.a. bedrijfsleven) groter. Urbanisatie en het toenemende belang daarvan zou een van de aandachtspunten voor volgende Vijverbergessies

kunnen zijn.

*** Regionale markten stimuleren**

Door de toenemende invloed van het bedrijfsleven, rijst de vraag hoe de Nederlandse overheid in kan spelen op de behoeften van lokale partijen, bedrijven, ngo's en overheden. Er moet nagedacht worden over prikkels voor lokale partijen om hen aan te laten sluiten en daarover moet open gecommuniceerd worden, zodat vertrouwen gewonnen wordt. Alleen op die wijze kunnen constructieve afspraken worden gemaakt en markttoegang gecreëerd. Bij het stimuleren van het bedrijfsleven moet overigens niet alleen worden gekeken naar de keten, maar ook naar het maken van afspraken op sector en nationaal niveau (regelgeving, business environment).

Handel leidt tot economische groei en doorgaans tot meer werkgelegenheid. Handel stimuleert niet noodzakelijkerwijs een open economie, om die relatie te begrijpen is meer onderzoek nodig. Daarom moeten niet alleen gekeken worden naar handel, maar naar de hele keten en de sectoren waarbinnen de keten opereert. Bijvoorbeeld hoe de producten daadwerkelijk bij de consument in fragiele staten terecht komen. Welke interventies werken goed om bepaalde ontwikkelingsdoelen te behalen? Afrika (G7+) is zelf voorloper in de ontwikkeling van gericht beleid hierop; hierbij kan Nederland aansluiten.

Tenslotte: de Studiekring Ontwikkelingsvraagstukken organiseert de komende anderhalf jaar een aantal seminars over voedselvraagstukken in Afrika.

Samenvatting door Paul Engel (ECDPM)

Vraag is of we voldoende onze Europese ervaring delen. Nederland heeft veel te bieden, maar moet niet te verkokerd zijn tussen interne marktontwikkelingen en externe relaties, waardoor incoherente / gefragmenteerde hulp wordt aangeboden en kansen worden gemist. Europa heeft bijvoorbeeld veel ervaring met handelscorridors en zou die ervaring met Afrika kunnen delen. Verschillende belangen spelen echter wel een rol en daar moet meer rekening mee worden gehouden.

Zorg dat de dialoog niet alleen intercontinentaal, maar ook op regionaal niveau plaatsvindt. Datzelfde geldt voor dialogen tussen de publieke en private sectoren. Betrek ook lokale en regionale bedrijfsleven in dialoog. Door de dialoog kan harmonisatie en handhaving van de regels tot stand komen. Zorg bovendien dat belanghebbenden stakeholders worden en verbreed interventies van ketens naar sectoren.

Tenslotte dienen structurele veranderingen te worden gestimuleerd, zoals het transformeren van het business climate en het investeren in ondernemingen van vrouwen, zodat op lokaal niveau geïnvesteerd kan worden.

7 mei 2014, Het Dutch Good Growth Fund

Wednesday 7 May 2014

afbeelding: © Rabobank Foundation

In samenwerking met BuZa en Rabobank Foundation

Op deze sessie bespreken we het Dutch Good Growth Fund: hoe kan het het best gebruikt worden door het MKB hier en elders, met name in het kader van voedselzekerheid. Zie ook de informatie op het web: www.rvo.nl/subsidies-regelingen/dutch-good-growth-fund-dggf.

Op 1 juli wordt het Dutch Good Growth Fund gelanceerd, een revolverend kapitaalsfonds van in totaal €700 miljoen. Het instrument past in het beleid om hulp, handel en investeringen te combineren. Het is daarbij nadrukkelijk de bedoeling om het MKB te stimuleren, zowel hier als daar. Daarvoor zijn twee aparte sporen ontwikkeld. Op het eerste spoor gaat het om de financiering van activiteiten van het Nederlandse midden- en kleinbedrijf dat ontwikkelingsrelevante investeringen wil doen in lage- en middeninkomenslanden. En op het tweede spoor worden activiteiten gefinancierd van het midden- en kleinbedrijf in lage- en middeninkomenslanden; het DGGF steunt daarbij met name bestaande en nieuw op te richten investeringsfondsen die financieringen verstrekken aan lokaal MKB en financiële instellingen.

De inzet van deze Vijverbergsessie is, kort samengevat: DGGF, hoe zorgen we ervoor dat het gaat werken voor het MKB? We nemen het DGGF als feit, gaan verder niet praten over wat er beter of mooier geweest zou kunnen zijn, maar we bespreken hoe dat instrument het best gebruikt kan worden voor en door het MKB, zowel hier als daar. Veel is er al op het spoor gezet, sommige zaken behoeven nog fine-tuning en operationalisering, en dan is het belangrijk dat de partijen uit de vijfhoek er mee aan de slag gaan, eventueel in partnerships. Deze sessie is er dus één van kritische co-constructie met een groep van deskundige meedenkers.

Presentatie Christiaan Rebergen

De eerste reden om het fonds te vormen, is een gebrek aan mogelijkheden voor financiering voor het midden en klein bedrijf, hier en in ontwikkelingsland, die in die landen willen investeren. De financiering voor grote bedrijven is goed te regelen en er is microkrediet voor de allerarmsten, maar daartussen in zijn er weinig mogelijkheden voor het mkb. Er zijn honderden miljoenen mensen die geen toegang tot financiering hebben, en daar wil dit fonds wat aan doen. De kracht van het fonds is de combinatie van hulp en handel: ondernemers in Nederland en in ontwikkelingslanden hebben toegang tot het fonds. De elementen van handelsbevordering en investering in ontwikkelingslanden zitten in het fonds.

De politieke achtergrond is, dat partijen in de linkerkant van het spectrum meer affiniteit hebben met de toegang tot financiering van bedrijven in ontwikkelingslanden, en dat de rechterkant meer affiniteit heeft met de toegang voor Nederlandse ondernemers. Een deel van het sentiment rond het fonds is overigens dat het samenhangt met een bezuiniging op OS van 1 miljard; men ervaart het als een doekje voor het bloeden.

Het DGGF is een revolverend fonds, wat eruit gaat, moet tenminste weer terugkomen. Dat gebeurt wel vaker in OS en handelsbevordering. Het is een efficiëntere manier om je geld te besteden dan

het weg te schenken. Microkrediet heeft laten zien dat dit kan werken. Het is dus geen subsidie, zoals die onder het PSI-programma bestond. Er is wel een pot voor voorzieningen die gekoppeld kan worden aan de lening, voor bijvoorbeeld training, opstellen van bedrijfsplannen, etc.. Het fonds is additioneel op de markt, anders zou je er ook geen publiek geld in stoppen. Het DGGF is er voor investeringen met hogere risico's. Het totaal bedrag in het fonds is €700milj.

Het fonds is niet specifiek gericht op de agrarische sector, wel sluit het goed aan bij de activiteiten topsectoren die zich op voedselzekerheid richten. Nederland heeft in die sector natuurlijk veel te bieden aan bedrijven en onderzoek.

Financiering is belangrijk, maar om te groeien en te ontwikkelen heeft een bedrijf meer nodig. Kennis, infrastructuur, regelgeving, etc. is belangrijk voor het bedrijfsklimaat in een land. Wat de overheid op dat vlak doet, heet 'private sector ontwikkeling'. Die is zojuist geëvalueerd door het IOB. Het IOB zegt dat kennis, regelgeving, etc. wel interessant is voor het bedrijfsklimaat, maar dat het erg verbrokken door het beleid is verspreid. Zij stellen voor om één loket te maken waar al die regelingen centraal zijn aan te vragen om zo efficiënter te werken. Kanttekening is hierbij dat het bedrijfsleven zelf wel kansen aangrijpt en dat je daar als overheid weer niet te veel tussen moet zitten.

Het DGGF bevat drie sporen:

1. Financiering van Nederlandse bedrijven die willen investeren elders, in 66 geselecteerde landen. De RVO, opvolger van Agentschap.nl, voert dit uit.

2. Tweede spoor is het lokale MKB elders. Dit spoor verloopt via een fondsbeheerder waarna het fund-to-fund werkt: een fonds dat gekoppeld is aan een fonds ter plekke. We gaan niet zelf naar de landen toe.

3. Derde spoor is de export: directe financiering van export, en kredietverzekering voor export. Het DGGF start op 1 juli. Het moet toegankelijk zijn voor bedrijven hier en bedrijven daar.

Hoofdvoorwaarde is ontwikkelingsrelevantie:

1. Werkgelegenheid in lage- en middeninkomenslanden

2. Productiekracht lokale bedrijfsleven

3. Duurzame overdracht van kennis, vaardigheden, technieken

Er is behoefte, dus het belooft wel een succes te worden en we verwachten aan de vraag die er is te kunnen voldoen.

Presentatie Rabobank Inclusive Business Fund, Marianne van Duin

Met Cordaid hebben we het Rural Fund opgericht voor korte termijn investeringen. Het IBF is een initiatief van ICCO, Rabobank Foundation, en BOP, Base Of the Pyramid, de vier miljard mensen die op €2,- of minder per dag leven en waar boren een groot deel van uitmaken.

Het IBF zit in het tweede spoor van het DGGF. Het fonds draait om drie thema's:

1. Private sector ontwikkeling, maar met sturing: het fonds doet aan directe financiering, dus niet via lokale fondsen of tussenpersonen, zodat duidelijk is wat er met het geld gebeurt.

2. Effecten voor de uiteindelijke doelgroep: in termen van armoede bestrijding, te meten via inkomensverbetering; duurzame economische ontwikkeling door toename van structurele banen; milieu en participatie van vrouwen; niet alleen genoeg voedsel, maar ook van voldoende kwaliteit, met name gericht op zwangere vrouwen, babies en peuters.

3. Additionaliteit: benaderen van die partijen die op dit moment slecht toegang hebben tot financiering. Het MKB in de agrisector heeft weinig mogelijkheden voor financiering, het wordt nog steeds als een risicovolle sector gezien. Het fonds is niet beperkt tot de agro sector, het opereert ook in water, sanitatie en energie. We zoeken niet alleen naar arme landen, maar ook naar moeilijke landen waar regelgeving en economisch beleid het zaken doen bemoeilijkt – bijvoorbeeld Ethiopië waar er een sterke sturing van de economie is door de overheid en waar het moeilijk is geld het land

uit te krijgen.

Wat komt erbij kijken: bijvoorbeeld een agro-bedrijf dat wil investeren in Ethiopie. De FMO vindt dat land te risicovol en de investering is ook te klein (1 miljoen) voor hen. Er is een partner in Ethiopië, en om het geld het land uit te kunnen krijgen, moet er een constructie komen met een derde partij. IBF kijkt dan verder naar een aantal zaken rond zo'n investering: de betrokkenheid van small holders, kennisoverdracht naar de lokale mensen, en dat er voor de lokale markt geproduceerd wordt en niet alles naar Europa wordt verscheept. Arbeidsvoorwaarden zijn ook belangrijk (pensioenen, ziektegeld, maaltijden onder het werk, etc.).

We willen impact hebben, en we willen rendement hebben. Daar zit wel een spanning in: het risico is hoog, en ten opzichte van dat hoge risico is je rendement altijd (te) laag. Wat je moet voorkomen is 'default': als één partij niet kan voldoen, heb je te weinig rendement uit andere investeringen om dat goed te maken, en daarmee is het een behoorlijke uitdaging om je fonds op pijl te houden.

Gesprek

Is het mogelijk zoveel wat betreft omstandigheden en regelgeving zoveel verschillende (66) landen te bedienen en hoe stem je dat af met andere ngo's?

Met het IOB rapport in je achterhoofd moet je concentreren en de instrumenten die je hebt gezamenlijk inzetten. Maar je wilt ook investeren in markten waar ondernemers kansen zien. Dat loopt niet altijd parallel. In ieder geval ziet het kabinet ook de meerwaarde van de kennis ter plekke. Er worden geen ambassades gesloten (bezuinigd wordt nu in Europa), er worden zelfs sluitingen teruggedraaid. De ambassades spelen een grote rol als bron van lokale kennis. Die 66 landen zijn ook landen waar we al jaren aanwezig zijn.

Matchmaking on the ground is belangrijk: de mensen die ter plekke kijken wat mogelijk is, wat moet gebeuren, en met wie. Maar als je geen mensen meer financiert maar alleen projecten, ontstaat daar wel een leemte.

De IOB-aanbeveling om meer te verbinden, waarmee ook transactiekosten naar beneden kunnen, is hier belangrijk. Je moet iemand hebben die het lokale netwerk kent.

Anders dan bij het PSI-programma is het bij het DGGF niet verplicht dat de Nederlandse ondernemer een partner zoekt voor een joint venture. Enerzijds is het de vraag hoe innoverend je dan kan zijn. Binnen de kleinere investeringen die bij het DGGF kunnen aankloppen, is er weinig ruimte om uitgebreid onderzoek te laten doen naar lokale netwerken en kennis. Als je nieuwe activiteiten wilt beginnen en nog geen band met een lokale partner hebt, kan dat een probleem zijn.

Anderzijds is er het gevaar van marktverstoring, het met het DGGF goedkoper kunnen opzetten van een bedrijf. Er zijn wel criteria in het DGGF die dat tegengaan. Er wordt gekeken of er lokaal financiering kan worden geregeld. En er wordt gekeken naar de effecten op de lokale markt en arbeidsmarkt; gestreefd wordt naar betere efficiëntie van de lokale ondernemers. De financiering is natuurlijk geen subsidie die altijd marktverstoring werkt, maar omdat het kan gaan om een gunstiger financiering, bestaat de kans dat er altijd wel iets verstoord wordt.

De doelstelling is het MKB hierbij te betrekken. Bij PSI ging het in het laatste jaar om goedgekeurde projecten van 70 bedrijven voor totaal 70 miljard/jaar. DGGF lijkt minder aantrekkelijk dan PSI. Als het er maar tien zijn, wordt het bijgestuurd?

Bij DGGF is een flexibeler programma met minder voorwaarden dan het PSI; we willen iedereen bedienen als we denken dat het bedrijf de lening terug kan betalen. Er zijn verschillende ervaringen met de respons van de markt in het veld en de ervaring van de FMO is heel anders dan die bij het PSI. Het DGGF is een lening, het is niet dat er alleen terugbetaald hoeft te worden als het project succesvol is. In de allerlaatste PSI waren er ruim 220 aanvragen, dus belangstelling is er wel.

Verwacht wordt dat er per jaar ongeveer om 200 miljoen per jaar wordt geïnvesteerd als het fonds volledig draait.

De drie sporen zijn in principe afzonderlijk revolverend. Toch is er een risico dat het fonds leegloopt door wanbetalingen. Het gaat om investeringen met hoge risico's. Het element van concessionaliteit in sommige gevallen, zoals langere looptijden, kan hier ook aan bijdragen, maar de markt zal zoveel mogelijk leidend zijn. Uiteindelijk moet de fondsbeheerder het risico kunnen opvangen. Echter de fondsbeheerder krijgt een renteloze lezing van BZ. Deze risico's worden daarmee enigszins verlaagd. Hoe het precies gaat uitpakken weten we nog niet. Misschien moeten we op termijn toch schenkingen introduceren, met name voor fragiele staten, ondanks dat subsidie perverse effecten heeft. Maar is niet het uitgangspunt. Idee is dat het DGGF door de inzet op maatwerk zo is vormgegeven dat het doeltreffender is dan een subsidie.

Aanvragen voor investeringen in meerdere landen, of een succesvol project in het ene land ook elders te gaan uitvoeren, maken gewoon een kans. Aanvragen waarbij ook ngo-fondsen betrokken zijn, zoals bijvoorbeeld het Bill Gates fonds, maken kans, zolang het om zakelijke projecten gaat en niet om schenkingen. Voor banken is het overigens wel weer een pré als zo'n ngo ook een project ondersteunt. In het algemeen: het DGGF moet iets bijdragen aan de Nederlandse ondernemer, de investering moet rendabel kunnen zijn. Hoe precies andere partnerschappen, zoals bijvoorbeeld via ngo's of FDOP, binnen dat kader kunnen werken, is nog niet helemaal uitgekristalliseerd.

Waarom niet het bank-model gevolgd. Kijk je naar commerciële banken, dan geldt een ration van 5% zodat je met bedrag X 20X aan financiering kunt wegzetten. In de sector van het DGGF is die factor natuurlijk veel kleiner, maar het gaat om bankiers-activiteiten. Commercieel levert 700miljoen bij een bank 14 miljard aan financieringsruimte op. Als de ratio voor de investeringen van het DGGF 20% zou zijn, heb je nog een vervijfvoudiging van je fonds. Kijk ook naar de effecten die de gemeentegarantie had op de betaalbaarheid van hypotheekleningen. Omdat voor het DGGF wordt samengewerkt met partijen die hier meer kennis hebben, is de verwachting dat er wel een leverage effect zal zijn. Het zal zich niet altijd verhouden tot de feitelijke risico's van wanbetaling. De fondsen zullen overigens veelal via banken verstrekt worden en zo ook bijdragen aan een effectievere inzet van middelen.

Is het revolverende een doel of een middel. Bij ICCO kijken we samen met de Rabobankfoundation naar het grijze gebied van bedrijfsontwikkeling. Wanbetaling is hier verre van uitzondering, dus revolverend zijn is hier geen doel, maar een middel. Hoe is dat bij het DGGF. En verder, in hoeverre verwachten we dat het DGGF een systeemverandering teweeg kan brengen? Het gaat om ontwikkelingsrelevantie: werkgelegenheid en kennisoverdracht, en er zijn redenen waarom er in de investeringslanden weinig werkgelegenheid is, weinig kennis, etc. Bij het DGGF is revolverendheid zowel doel als middel. De prikkel van terugbetalen is goed, en het is goed dat het geld ook weer terugkomt. Dat kan misbruikt worden, maar misschien is dat feitelijk niet zo'n wijdverspreid probleem.

Hoe vloeit het geld van de investering weer terug naar Nederland – in sommige landen is dat immers een probleem vanwege bankregels en valuta schommelingen. In het eerste spoor 1 loopt dat via de Nederlandse onderneming die het geld krijgt om elders zijn investering te doen. In het tweede spoor 2 wordt de lening verstrekt via financierders ter plekke, dus niet direct aan die joint venture ter plekke. Het kan een lening zijn voor een ondernemer of een garantie in lokale valuta; die lokale onderneming ziet weinig direct van het DGGF. Die lokale financiering betaalt dan weer terug. Het valuta risico ligt bij de lokale partij.

Kanttekening is de autonomie van de lokale bank onder een centrale bank: het echte MKB wordt door de banken daar niet bediend, want die lokale banken zetten liever 10 grote leningen uit dan 100 kleine (hoewel, geldt ook in Nederland). Hoe bereik je dan dat die lokale bank door jouw fonds een lening gaat verstrekken, moet die dan geen dispensatie gaan aanvragen om ruimere criteria toe te passen dan van de nationale bank mag.

Klimaat is een mondiaal probleem. Een voorbeeld van een investering: sperciebonen telen in Afrika, die dan in de winter worden ingevlogen. Wordt die CO2 meegewonen in de kosten van het fonds? Misschien zou af en toe een bijdrage uit het fonds aan de samenwerkende hulporganisaties voor rampen als in de Filipijnen op z'n plaats zijn.

Het DGGF lost het klimaatprobleem niet op. maar die boontjes zullen hier ook eerder afvallen vanwege de klimaat-problemen, zoals ook bij PSI zo'n investering waarschijnlijk te wienig punten haalt. Verderop in de keten wordt ook op dit soort zaken gelet, supermarkten stellen hogere eisen wat dat betreft.

5 maart 2014 De watervoetafdruk van agrarische producten

afbeelding: <http://www.kraanwateruniversiteit.nl>

In samenwerking met [NCDO](#)

[> Zie ook virtualwater.eu

[> NCDO-publicatie [Water, Bron van ontwikkeling, macht en conflict](#)

De Vijverbergessie op 5 maart 2014 gaat in op de rol en bruikbaarheid van het concept van de watervoetafdruk bij verantwoord waterbeheer in de agri-foodsector. De focus ligt daarbij specifiek op water dat in het buitenland gebruikt en vervuild wordt ten behoeve van producten voor de Westerse markt, zoals katoen, koffie en oliegewassen. De ontwikkelaar van het invloedrijke concept, Prof dr. Arjen Hoekstra (Universiteit Twente) en dr. Ir. Gerardo Halsema (WUR) laten hun licht schijnen op het ontstaan, het doel en de bruikbaarheid van de watervoetafdruk voor de agri-foodsector.

Als gevolg van de wereldwijd groeiende vraag naar water en de toenemende druk op de beschikbaarheid van water in veel gebieden, spannen bedrijfsleven, overheid en wetenschap zich actief in om het waterverbruik van agrarische producten zoveel mogelijk te verlagen. De watervoetafdruk (het zichtbare en onzichtbare watergebruik van producten, uitgedrukt in liters) is een concept dat in de discussies over verantwoord waterbeheer steeds meer aandacht krijgt. Arjen Hoekstra (UTwente) ontwikkelde het concept van de 'watervoetafdruk'. Op de Vijverbergessie lichtte hij dit concept toe. Gerardo Halsema (WUR) richtte zich nader op de bruikbaarheid van het concept en Jochem Verberne (WWF) liet zien hoe bedrijven zich rekenschap geven van de watervoetafdruk van hun activiteiten. Raimond Hafkenscheid (BuZa) vatte enkele

lijnen samen ter afsluiting.

Het concept

Mensen hebben geen idee wat hun watergebruik of waterrekening is. Waar mensen het eerst aan denken is het watergebruik thuis, en velen kunnen daar al geen indicatie van geven. Water verdwijnt niet en watergebruik is als zodanig niet verkeerd. Het thuisgebruik heeft echter weinig te maken met de totale watervoetafdruk van de mensheid.

De watervoetafdruk geeft het netto-gebruik van een proces aan: hoeveel water is voor een product gebruikt en verdampt waardoor dat water niet meer voor andere doeleinden beschikbaar is.

Ongeveer 4% van de watervoetafdruk van de consument is zijn thuisgebruik, de rest zit in de producten die hij in huis heeft: kleding, voedsel, papier, bijna alle andere producten die we dagelijks gebruiken. Het waterprobleem oplossen door thuis iets te doen, lost niet de grotere problemen van waterschaarste op. (Daarmee moet je nog wel een waterbesparende douchekop nemen, bijvoorbeeld, omdat ook het huishoudelijk water uit schaarse middelen wordt gewonnen.)

96% van onze persoonlijke watervoetafdruk heeft te maken met de producten die we kopen, en die producten komen meestal niet uit Nederland. Voor de gemiddelde consument in de wereld ligt 20% van de watervoetafdruk buiten het eigen land, voor Europa ligt 40% van de watervoetafdruk buiten Europa en voor Nederland is dat 95%. Koopgedrag en consumptie in Nederland levert waterproblemen elders op: bijvoorbeeld in Spanje waar voor de aardbeientelers bij Barcelona te weinig water aanwezig is; in Turkije dat de Eufraat en de Tigris afgedamd heeft voor irrigatie ten behoeve van de katoenteelt en er in Syrië en Irak waterschaarste ontstaat.

[afbeelding: watervoetafdruk van de Nederlandse consument door import van producten (aardbeien, tomaten, sojabonen, etc.)]

De watervoetafdruk kan onderscheiden worden in:

- (1) de groene waterafdruk—hoeveel regenwater wordt gebruikt voor een bepaald product, en is daardoor niet beschikbaar voor andere producten;
- (2) De blauwe voetafdruk – hoeveel grond- en oppervlakte water wordt onttrokken dat via verdamping ook niet meer hergebruikt kan worden;
- (3) De grijze waterafdruk – hoeveel water wordt vervuild, en hoe erg wordt het vervuild (rivieren kunnen niet oneindig vervuild water opnemen en assimileren).

Mensen raken onder de indruk van de onverwacht grote getallen: 15.000l voor een kilo biefstuk, 2700l voor een t-shirt. Die getallen hebben een rol in de bewustwording, ze moeten oproepen om vragen te stellen. Mensen moeten nog gaan begrijpen dat water nooit verloren gaat, maar niet op afroep beschikbaar is. In een jaar regent het zoveel, en niet meer; de rivier bevat zoveel water, en niet meer. Het is dus van belang te weten wáár en wannéér water gebruikt wordt. Waterschaarste is de hoeveelheid water per jaar of per maand die beschikbaar is via de toestroom in een gebied. Watervoetafdruk meet het netto gebruik, het water dus dat je voor een product hebt gebruikt of vervuild of dat verdampt is, en dat niet meer beschikbaar is voor andere doeleinden. Die hoeveelheid komt wel als regen terug, maar niet op die plek – door irrigatie verdampt meer water, maar het gaat dan niet op dezelfde plek regenen, maar elders en op een ander moment. Wat belangrijker is, is hoe dat getal tot stand komt. Dat is belangrijk om te weten hoe de watervoetafdruk van bijvoorbeeld de vleesproductie te verminderen: wáár in de keten kan je een besparing bereiken. Iedere schakel, de veevoeder-productie, het vee zelf, de slacht- en verwerkingsindustrie, de consument, heeft een eigen watervoetafdruk, een directe en een indirecte. De watervoetafdruk voor de consument is de eigen voetafdruk plus de som van de keten daarvoor.

Je hebt in eerste instantie met je eigen, directe voetafdruk, te maken, maar als je je totale watervoetafdruk wilt verkleinen, moet je ook naar die indirecte voetafdruk kijken, terug in de keten kijken.

De hoge score van rundvlees zit vooral in de hoeveelheid water die nodig is om veevoeder te maken. 60% van het verbouwde graan wordt niet geconsumeerd; 50% van het in de landbouw geproduceerde voedsel wordt voor diervoeding gebruikt. Bedrijven kunnen verantwoordelijkheid nemen voor de indirecte voetafdruk en bijvoorbeeld boeren onder druk zetten om duurzamer te produceren, door betere irrigatie en minder kunstmest. Voor bijvoorbeeld lammetjes uit de uiterwaarden bijvoorbeeld is die watervoetafdruk veel kleiner.

Ons dieet haalt de meeste calorieën uit plantaardige voeding, maar de watervoetafdruk van de krap 1/3 die uit dierlijk voedsel komt, is bijna twee keer zo groot als het plantaardige aandeel. Een vegetarisch dieet reduceert onze waterafdruk met 1/3, zonder extra maatregelen.

[Afbeelding: De variatie is heel groot: binnen elk product kan je duurzamer en onduurzamer gaan. Dierlijke producten zijn gemiddeld water intensief, plantaardige minder.]

Beleid gaat langs elkaar heen

Er bestaat geen totaal plan op de wereld ten aanzien van het watergebruik voor de voedselproductie. Er zijn mensen die zich met water bezig houden en er zijn mensen die zich met de landbouw bezig houden, en die twee communiceren niet, of onvoldoende met elkaar. Dat geldt voor de overheid en ook voor de wetenschap: studenten watertechniek en beheer horen in hun opleiding niets over landbouw.

Hetzelfde geldt voor water en energie, die werken ook langs elkaar heen. De energiesector wil van fossiele brandstoffen af en verzint daarvoor oplossingen die het waterprobleem enorm gaan vergroten. Ook energie uit biomassa en schaliegas zijn beide waterintensieve bronnen en houden geen rekening met de water sector. Rijden op biobrandstof heeft ook gevolgen voor waterschaarste: per gewas is er een groot verschil in water efficiëntie. Koolzaad, in Duitsland gebruikt voor biodiesel, is een heel onhandig gewas wat betreft watergebruik, suikerbieten zijn veel efficiënter.

Een simpele berekening laat zien dat je de brandstof voor onze transportsector nooit uit biobrandstof kan halen, er is te weinig landbouwgrond en water beschikbaar om dat te bereiken. Toch zet het beleid erop in.

En omgekeerd, de waterschaarste neemt toe, maar de oplossingen zijn energie-intensief: ontzilting, water van dieper oppompen. Coherent energie- en waterbeleid moet er komen.

[Watervoetafdruk afgezet tegen de beschikbaarheid – vanaf de kleur geel is het niet duurzaam, meer gebruik dan duurzaam beschikbaar is.]

Bewustwording bij de industrie

Bedrijven hebben steeds meer interesse in de watervoetafdruk. Coca Cola werd in India beschuldigd van het vervuilen en verspillen van water – of dat waar was is een tweede, het imago wordt al geschaad door de publiciteit zelf. Ze wilden dus weten wat hun watergebruik was. De watervoetafdruk is voor een groot deel afkomstig van de suiker, en de geheime formule. Zij zijn de grootste afnemers van suiker in de wereld, en veel suiker wordt onduurzaam geproduceerd, waardoor veel problemen ontstaan. Het bedrijf wil niet geassocieerd worden met de problemen die door de voor hen geproduceerde grondstoffen ontstaan, en gaat daarom de productie van

grondstoffen aanpakken.

De drankenindustrie als geheel is hier veel mee bezig. Nestlé kijkt ook naar de voetafdruk van de flesjes water die zij produceren, hoe gek dat misschien lijkt. Er is veel kritiek op flessenwater, maar een flesje water is nog altijd beter dan een flesje Coca Cola, of een biertje, als het gaat om milieueffecten. Het probleem van flessen water is vooral de energie die voor het maken van plastic nodig is en voor het vervoer, maar dat geldt voor alle frisdranken.

De problemen worden vooral geassocieerd met de water en dranken industrie, maar andere producten hebben een veel grotere rol als het gaat om duurzaam met water werken: de voedingsindustrie (Unilever), textielindustrie (C&A), staalindustrie (Tata), etc.

Wat kunnen we doen? Consumenten moeten naar de supermarkten kijken en de indirecte watervoetafdruk van hun consumptie, thuis is er relatief niet veel te winnen. Bedrijven moeten een gemeenschappelijke taal spreken en kritisch naar de toeleveringsketen kijken. Voor de overheid geldt: kijk naar de coherentie van waterbeleid, landbouwbeleid en energiebeleid. Waterzuiveren en hergebruiken levert een voetafdruk van nul op. In de landbouw ligt dat anders, daar vindt ook verdamping plaats, dat is niet te voorkomen als je biomassa wilt kweken.

[Duurzame watergebruik: rode lijn is de grens van duurzaam, Europa ligt er tussen in.]

Landbouw: verdamping en biomassa

In de landbouw gaat het om het kweken van biomassa en fysiologisch is de watervoetafdruk gelijk voor gelijke biomassa. Als je kijkt naar de watereffectiviteit van voedsel, de hoeveelheid biomassa per kilogram water verdampt water, kan je wat kanttekeningen zetten bij de idee van de watervoetafdruk. Welk beleid moet je uitvoeren op basis van een hoge of lage watervoetafdruk?

Water is ongelijk verdeeld en de handel in landbouwproducten compliceert dit nog eens. Gebieden waar veel geïrrigeerd wordt, waar de blauwe voetafdruk het grootst is, worden gezien als problematisch, niet duurzaam. Dat lijkt dan te impliceren dat duurzaamheidskansen elders liggen, waar een relatief overschot aan water is. Je kan je echter afvragen of dat een goede strategie is. Verduurzaming zou betekenen dat je kiest voor een gelijk product uit een land waar geen waterschaarste heerst, waar de watervoetafdruk relatief minder zwaar telt. Daarin zit echter een probleem.

Kijken we eens naar Pakistan, een land dat grote waterschaarste kent (120m³ per dag? aan water voor nu 156 miljoen mensen) en afhankelijk is van irrigatie en waar veel katoen verbouwd wordt. Katoen is bijna altijd onduurzaam, het groeit in gebieden waar irrigatie nodig is. Dan moet de katoen ook nog gekleurd worden, waarvoor water gebruikt wordt. Dramatisch is dat te zien aan het Aralmeer omdat het water voor dat meer afgetapt wordt voor de katoenteelt—het meer is in krap twee decennia bijna helemaal verdwenen.

Water is Pakistaans schaars middel en om dat economisch optimaal te gebruiken, kunnen ze beter katoen verbouwen, want dat levert veel toegevoegde waarde op, en graan importeren. Zo maximaliseren ze de toegevoegde waarde per m³ water.

Het concept van watervoetafdruk lijkt echter het tegenovergestelde te suggereren: vanwege de schaarste van water zouden bedrijven elders hun katoen moeten halen. Maar hoe moeten de Pakistani dan hun levensonderhoud verdienen?

Bedrijven als Coca Cola en C&A kunnen dus best in Pakistan investeren, zolang ze bijdragen aan de toegevoegde waarde (\$/m³) voor de bevolking. Het probleem is niet dat bedrijven, zoals ook in

Afrika, lokaal land kopen en water gebruiken, maar dat de economische waarde vaak niet terugvloeit naar de lokale bevolking.

Het beleid in landen met waterschaarste waar irrigatie plaatsvindt, moet dus gericht zijn op de maximalisatie van de economische waarde. Er zijn bijvoorbeeld keurmerken, Fair Trade en Fair Tax, die aangeven dat de economische waarde maximaal ten goede komt aan de lokale bevolking.

De kwantificering van de hoeveelheid water per kilo product is zowel indicatief als maatgevend: wat vergt veel of weinig water, waar liggen kansen voor duurzaamheid of gevaar voor overexploitatie, welke rol kunnen die waarden spelen voor certificering ten behoeve van consumenten en bedrijven.

Verdamping

Wat bedrijven kunnen doen is het eigen afvalwater zuiveren, met als doel een voetafdruk van nul. Maar hoe de landbouw gerelateerde voetafdruk te verkleinen, waar hoe dan ook verdamping plaats vindt via de plant? De plant zet water, H₂O, en kooldioxide, CO₂, om in biomassa, koolhydraten, waarbij O₂ wordt teruggegeven en niet gebruikt water verdampt. Besparingen moeten fysiologisch haalbaar zijn – de plant moet het aan kunnen – en daarvoor is de methodiek van de watervoetafdruk niet nauwkeurig en normerend genoeg.

De verdamping van water en de toename van biomassa is aan elkaar gekoppeld. In een koel land is er weinig verdamping, en ook de toename in biomassa is kleiner. In Spanje is een plant 2 tot 3 weken eerder oogstbaar dan in Nederland. Dat heeft ook te maken met de beschikbaarheid van water. Als er minder water is, gaan de huidmondjes dicht en is er minder verdamping, maar ook minder biomassa. De plant kan dan eerder volgroeien, maar levert ook minder biomassa. Verdamping en biomassa zijn aan elkaar gerelateerd, lineair.

Er is ook een afwijkend beeld: een heel hoge verdamping voor een lage productie, terwijl die relatie eigenlijk niet omgekeerd kan zijn. Het vermoeden is dat er een overschatting is van de verdamping voor laag producerende gewassen. Met de beschikbare mondiale data kan je geen recht doen aan hoe een individuele plant reageert op klimaat, water en omgeving. En dat raakt dan wel de fundamentele van het concept van de watervoetafdruk.

Een kanttekening in dit verband is in hoeverre de watervoetafdruk een methode is waarmee je publiek kan investeren in waterinfrastructuur – bijvoorbeeld in Afrika waar met de droogte juist die anomalie tussen verdamping en opbrengst speelt – en of de focus op de voetafdruk niet ten koste gaat van de waterontwikkelingsagenda? Die situatie is reëel in Noord India: in de droge Punjab wordt door irrigatie overgeproduceerd, ten koste van Bihar, een armoediger deelstaat en met veel minder efficiënte landbouw maar door regens van nature veel natter. In de gebieden die waterrijk zijn, kan je beter investeren—daar is de potentie veel groter. Irrigatie is daar ook belangrijk: als je afhankelijk bent van regenval, en niet zeker weet wanneer die valt, heb je een enorm productie risico. Boeren zijn dan voorzichtig met investeren en irrigatie biedt zekerheid.

Deze beperkingen zijn op mondiale schaal niet te overkomen. Het leidt tot een grove overschatting van de voetafdruk, voor met name lage productie. Voor een toepassing als certificering van producten en bedrijven certificering, en als normstelling van mondiale water duurzaamheid, zitten hier nog wat haken en ogen aan het concept van de watervoetafdruk.

Gebruk door de industrie

WWF werkt vanuit een wetenschappelijke basis met bedrijven aan duurzaamheid, lokaal en internationaal, sinds ruim 3 decennia ook in het kader van waterschaarste. Toen begon het in Spanje, rond de aardbeien teelt. 10 jaar geleden ontstond de bredere interesse van het bedrijfsleven

met het besef dat bedrijfsactiviteiten nauw gerelateerd zijn met de waterproblematiek. Het concept van de watervoetafdruk van Arjen Hoekstra cs leverde een meetbare indicator op voor het watergebruik. Maar wat doe je dan als je die voetafdruk gemeten hebt? Je kan op rapporten wachten, maar je kan ook zelf aan de slag met de meetinstrumenten. Wat betekent de uitkomst? Een hoog getal is niet hetzelfde als een hoge impact of hoog risico, dat hangt van de lokale context af.

Certificering van agricommodities is een andere nieuwe ontwikkeling. WWF ziet wat betreft de waterproblematiek problemen met de huidige certificering. Een hogere water efficiëntie leidt niet per se tot meer duurzame ecosystemen. Met het extra beschikbare water door 'more crop for the drop' wordt ook meer geproduceerd, wat goed is voor de voedselproductie voor de groeiende wereldbevolking, maar niet noodzakelijk tot een meer duurzame productie leidt. Ten tweede is in de bestaande certificering (het WWF doet een studie naar 25 van de belangrijkste agrarische certificeringen) de waterproblematiek te weinig verwerkt. De enige standaard die dat wel heeft, is de Lions-Stewardship standaard.

De discussies over certificering en voetafdruk is wel opgeschoven. Tegenwoordig gaat het vooral om risico's voor bedrijven: hoe weet ik dat ik voldoende water heb voor mijn bedrijfsactiviteiten, ook als ik groei. De toekomstige discussie verschuift naar de waarde in geld van de risico's die je loopt. Water is een 'common good' en een 'shared risk'. De overheid zorgt voor gezondheid en toegang tot water; NGO's kijken naar het ecosysteem; bedrijven hebben water nodig, en zijn gevoelig voor risico's rond certificering en reputatie.

Bedrijven zijn uiterst geïnteresseerd in het water-probleem omdat zij direct gevolgen ondervinden van waterproblematiek op hun bedrijfsvoering. In Texas bijvoorbeeld is door langdurige droogte water geallokeerd aan de landbouw waardoor een negental nieuwe energiecentrales niet zijn gebouwd. Door de droogte ging ook de graanprijs 43% omhoog.

Een enquête door het World Economic Forum laat zien dat water nu, anders dan een jaar of vijf geleden, boven aan het lijstje van de CEO's staat, het is niet meer een thema voor slechts de afdeling MVO. Reputatieschade is daarbij een belangrijke prikkel: Greenpeace en Oxfam pakken bedrijven aan op het gebied van bijvoorbeeld omgang met water. Veel van de andere thema's op de lijst van het WEF hebben ook te maken met water.

Een derde reden is dat de financiële sector de waterproblematiek heel serieus neemt; die zien dat hier een bedrijfsrisico ontstaat.

Risico's in kaart brengen

WWF heeft die risico's in kaart gebracht om ook bedrijven te helpen inzichtelijk te maken hoe zij blootstaan aan risico's rond water, en wat zij daar aan kunnen doen. Op één as staan de bedrijfsgerelateerde risico's, bijvoorbeeld hoeveel water een brouwerij nodig heeft, de regelgeving voor je bedrijf, de vervuiling door je bedrijfsproces. Alles dus wat je als bedrijf zelf in de gaten kunt houden, ook je toeleveringsketen. Op de andere as staan de locatie-gerelateerde risico's die je niet goed kunt beheersen: de waterschaarste ter plekke, de mate van vervuiling, de effecten van klimaatverandering (droogte of overstroming) ter plekke, de algemene regelgeving die er is.

Op de ene as kan je risico en impact beperken door wat jij als bedrijf doet, de andere as kan je niet zelf oplossen, daar heb je de andere mensen in de omgeving nodig. Een 'clean fish in a dirty pond' verlaagt niet het risico voor jou als bedrijf, want je omgeving verbetert dan niet. Certificering, die jou als bedrijf aangaat, is goed, maar blijvende verbeteringen doe je samen met je omgeving en door

(overheids) beleid. Met die twee assen is duidelijk waar je zelf aan de slag kan en moet, en waar je alleen via samenwerking verbeteringen kunt bereiken.

[Waterstewardship Approach]

[Noot: Een en ander is verwerkt in het water-risico-filter, een online tool waarmee elke organisatie kan zien waar water-risico's zijn—op het plaatje van een internationaal bedrijf dat o.a. in India katoen verbouwt. De database bevat meer ruim dertig industrieën en meer dan honderdveertig voorbeelden van mogelijke actie, etc. Maar net zo als met de watervoetafdruk, geeft deze tool alleen een indicatie, het echte werk begint daarna op het lokale niveau.]

Discussie

De invloed van buiten de agrarische wereld, ook van buiten het eigen land, is relatief nieuw. WWF en IUCN doen wat dit betreft veel werk. Die organisaties brengen verschillende partijen bij elkaar, waaronder lokale partijen zoals ngo's. Wat betreft landbouw is er al meer ervaring met de invloed van buiten door certificering en internationale handel. Wat betreft waterbeheer is dit nieuwer, maar het inzicht groeit dat er meer integratie nodig is. Langzaam ontwikkelt zich een handelingsperspectief op die manier

Watergebruik en gecreëerde waarde zijn belangrijk om via de supermarkten de consumenten te beïnvloeden tot duurzamer keuzen. De ratio van waarde (\$) per m³ gebruikt waarde is gedacht vanuit het perspectief van de boer: als die boer genoeg heeft om te leven, zal hij verder geen druk op het watersysteem leggen. Als je het omdraait, dus watergebruik per \$ gecreëerde meerwaarde, neem je het perspectief van de ketens, zoals bijv. Fairtrade labels, en de productiemethodes om meer waarde per product te halen. De uitdaging is het om de markt voor gecertificeerde producten te vergroten.

Maar het is erg lastig die consument te bereiken als het gaat om het watergebruik. De lokale aspecten van water zijn heel complex. De verhouding \$ en m³ (en omgekeerd) is erg lokaal bepaald. En nog een label voor de consument ontwerpen werkt niet. Elke partner, CocaCola, Ikea, H&M wil wel naar de consumenten, maar er is nog geen manier gevonden om dat goed en duidelijk te doen. Er is ook geen marktvraag wat betreft de indicatie van het watergebruik per gecreëerde waarde.

De overheid kan veel doen, weliswaar per land verschillend. Voor Nederland gaat het er voor bedrijven om hoe duurzaam het bedrijfsleven is wat betreft de toeleveranciers en het uitbesteedde werk. De overheid kan helpen dat bedrijven wat dat betreft actie ondernemen, bijvoorbeeld via financiële middelen waardoor overheden elders de juiste regelgeving kunnen ontwikkelen en dat er lokaal studies gedaan kunnen worden (bijv. in Bangladesh), etc.

Maar, als er iets niet internationaal bekeken wordt, is het water; klimaat is wel een internationaal agendapunt. Water moet ook op die internationale agenda komen. Water is een public good, en ongelijk verdeeld. Bijvoorbeeld in de WTO: liberalisering van landbouw zonder naar waterbeheer te kijken, is geen goede weg. En net zoals de koolstof voetafdruk internationaal gebruikt wordt, moet dat ook met de water-voetafdruk. Zonder internationale afspraken kom je er niet.

Het beprijzen van watergebruik in producten lijkt een mogelijke strategie. Het effect dat je bij de CO₂-uitstoot ziet is dat als je maar betaalt, je zoveel mag gebruiken als je wilt: de rijkste kan zich vrijwaren. Voor boeren werkt dit anders. In een gebied met schaarste wil je maximale economische resultaten hebben, als boer. In de jaren '90 is er gesproken over het beprijzen van irrigatie, maar dat

is door de agrarische sector niet te dragen. Irrigatie en voedselzekerheid is meer algemeen een maatschappelijk belang en de basis van economische groei, het is wel goed dat je dat subsidieert. De marges om het in de kosten van het landbouwsysteem te verwerken, zijn marginaal.

Tot slot

Vragen we met elkaar niet te veel van het concept van de water voetafdruk? Waarom willen we alle complexiteit van de wereld op het thema water proberen te integreren in 1 getal? De poging is nobel, maar doet weinig recht aan zowel de kracht van de bewustwording, de onderzoeksinspanningen, of aan de complexiteit zelf. Water heeft met veel te maken, als probleem zelf, maar ook op de World Economic Forum lijst in zaken als voedselzekerheid, klimaatextremen, etc. Het is een big issue, het raakt ons allemaal, maar daarom kunnen we ons ook verliezen in het debat. Concentreer onze aandacht op wat ons bindt, niet op wat ons scheidt. Het is al moeilijk genoeg.

Dat water met voedselzekerheid te maken heeft, is pas vrij recent in het beleid doorgedrongen. We zijn ervan doordrongen dat het om meer gaat dan drinkwater en sanitatie.

Echte doorbraken rond deze problematiek komen op waar de gebieden verstrengeld zijn, niet van alleen de watersector. Er zijn technieken om kleding met vloeibare CO₂ te verven, en zo'n oplossing komt niet uit de watersector. Zo zullen ook oplossingen uit de landbouwsector moeten komen.

Er is geen enkel instrument dat rechtstreeks toepasbaar is. Wat belangrijk is, is de problematiek aan te pakken.

15 januari 2014 Voedselverspilling in de keten

In samenwerking met NCDO

Deze Vijverbergsessie richt zich op de vraag hoe de Nederlandse kennis en ervaring een rol speelt en/of kan spelen bij het tegengaan van post-harvest losses in (voormalige) ontwikkelingslanden ten behoeve van verbeterde

voedselzekerheid. Waar is behoefte aan in ontwikkelingslanden -- in hardware, software, orgware en polware?

Toine Timmermans (WUR / EU FUSIONS)

Tegengaan van verspilling is een wereldwijd probleem. Over een kleine 40 jaar moeten we 60% meer voedsel produceren, volgens de FAO, vanwege de verwachte bevolkingsgroei en de stijgende welvaart. In Nederland wordt per persoon per jaar 50 kilo aan eetbaar voedsel verspild. Die totale hoeveelheid verspilling is hoger, en zit in de hele keten van producent tot en met consument. Voedselverspilling staat op de agenda vanwege de voedselzekerheid. Pas sinds 2008/9 is het een groter thema geworden. Een door het SIK uit Zweden in opdracht van de FAO uitgevoerde studiezorgde voor een doorbraak. Maar die studie is geen wetenschap, de cijfers zijn grotendeels beredeneerde schattingen. Als je het probleem van verspilling dieper gaat analyseren, blijkt het probleem minder groot te zijn dan wat wordt geschetst. Het is minder dan de 30 à 50% die in de media circuleert. Een Frans onderzoek noemt een verspilling van 89 miljoen ton in Europa, hoofdzakelijk veroorzaakt door consumenten -- dat is de beste schatting die we hebben. Probleem is dat we geen goede definitie hebben van wat onder verspilling valt en dat preciese cijfers ontbreken. Publiek-private samenwerking is de beste, en enige manier om dit probleem aan te pakken. In de projecten die we gedaan hebben, blijkt dat er veel relatief eenvoudige dingen gedaan kunnen worden als eenmaal de wil er is en de urgentie gevoeld wordt. In alle ketens zit zo 20 à 25% van dit soort laaghangend fruit, waarvoor oplossingen al op de plank liggen, wachtend om toegepast te worden.

In Europa is de coherentie van beleid heel belangrijk. Beleid op het ene terrein kan beleid op het andere in de weg zitten, bijvoorbeeld beleid gericht op voedselzekerheid naast beleid gericht op het milieu.

Bedrijven zijn eerder genegen iets aan verliezen te doen als ze zien dat ze er winst mee kunnen hebben en efficiënter gaan werken. Daarom moet beleid prioriteit stellen. Bedrijven voor zich moeten doen wat ze kunnen doen, maar de echte oplossingen liggen in de keten als geheel -- samenwerking, transparantie, delen van informatie, etc. Als er geen urgentie wordt gevoeld, zal niet veel gebeuren. In twee landen wordt die urgentie gevoeld: het Verenigd Koninkrijk en Zuid Korea. In

het VK is de afgelopen 5 jaar de verspilling 20% gereduceerd. Dat is gebeurd onder invloed van Europese regelgeving die boetes voor het uitbreiden van vuilnisbelten ging opleggen. Daardoor zijn de industrie en de overheid gaan zoeken naar het reduceren van verspilling. In Nederland is dat probleem met die urgentie er niet, wij verbranden het vuil en stoppen het niet in de grond. Of dat in andere opzichten een goede zaak is (je vernietigt tenslotte grondstoffen), moet je je wel afvragen. Het definiëren van wat voedselverspilling is, is belangrijk. Niet iedere nevenstroom van voedsel die ontstaat, is verspilling. Het gaat erom, wat je ermee doet. Vuilstort (landfill) is dan ongewenst, maar diervoeding kan een goed gebruik van grondstoffen zijn.

In Nederland weten we intussen steeds meer over verspilling: ergens tussen de 1,4 en 2,5 milj ton voedsel dat blijvend bestemd is voor menselijke consumptie, wordt niet geconsumeerd -- 85-150kg pppj. Die bandbreedte wordt veroorzaakt doordat we in sommige schakels, vooral de primaire productie, geen goed zicht hebben op de verspilling. Als bijvoorbeeld een boer de bloemkolen onderspit, is de reden daarvan niet altijd bekend en dus niet duidelijk of dat een vermijdbaar verlies is. Grootste probleem zit bij de consument, die veel in de verbrander of op de composthoop gooit. Maar wat je ook ziet, is dat een kleine 3 milj. ton uit de voedingsindustrie als veevoer wordt gebruikt vanuit bijstromen, die door iedereen niet als onderdeel van voedselverspilling wordt gezien.

In 2012 begon het eerste Europese project FUSIONS om voedselverspilling aan te pakken, toen gebaseerd op het streven om in 2020 de verspilling met 50% te reduceren; dat is overigens niet haalbaar, alleen al omdat we geen goede nulmeting hebben. Het project brengt wetenschap, maatschappelijke organisaties, overheden en bedrijven samen om tot een model te komen voor de aanpak. Onderdelen daarvan zijn het uitwisselen van kennis, het verhelderen van definities en het identificeren van betrouwbare data, het laaghangend fruit aanpakken, etc.

De definitie van verspilling is lastig. Voor de consument en de winkeliers is het recht toe recht aan: alles wat niet gegeten of verkocht wordt. Voor de retail is dan wel weer de vraag of je dat in kilo's of euro's meet -- euro's is nu gebruikelijk. Terug in de keten is het lastiger. Voor boeren bijvoorbeeld is de prijs van een product soms te laag om het op de markt te brengen. Is dat dan verspilling? De boer vindt van niet; als je alleen kijkt naar of het gegeten had kunnen worden, is het weer wel verspilling. Bewustwording van het publiek is niet een hoofddoel van het project, maar we werken er wel aan, samen met NCDO bijvoorbeeld. Acties zoals DamnFoodWaste (geïnspireerd op Feeding5000 uit Engeland) blijken goed aan te slaan, wereldwijd -- zelfs in Nairobi vindt je veel voedsel op straat. [Conceptrapport is nu beschikbaar; graag uw input, in mei moet het klaar zijn.]

Marcel Vernooij (Ministerie van Economische Zaken)

Het is onacceptabel dat één op de acht mensen in de wereld dagelijks honger lijdt. Wereld voedselvoorziening is een publieke verantwoordelijkheid. Voor Nederland is voedselzekerheid een prioriteit, voor zowel BuZa als EZ. De Agrosector levert een belangrijk bijdrage aan ontwikkeling en het creëren van een goede economische situatie, en onder voorwaarden aan armoedebestrijding en voedselzekerheid.

Verspilling kan je niet los zien van de markten en de primaire productie; een goed landbouw en visserijbeleid, maar ook bijvoorbeeld industriebeleid (intellectueel eigendom) zijn van groot belang. De uitdaging is langzaam bekend (zie Timmermans); opvallend toch dat in veel tropische landen geen voedsel wordt verwerkt of gekoeld worden vervoerd, terwijl het daar hard nodig is.

In het Westen zitten de verliezen vooral achterin de keten, elders zit het probleem tussen boer en markt. Probleem is daar vooral de opslag en slecht vervoer van producten. Met internationale agrologistiek willen we een grotere netto voedselbeschikbaarheid voor consumptie en export bereiken en daarmee een verbeterde toegang tot vers en gezond voedsel. Onderdelen daarvan zijn: minder verspilling in de keten, hogere efficiency; betere bevoorrading van steden bij gunstiger prijs/kwaliteit; en een impuls aan waarde-ketens, arbeidsvraag en economische groei. Er worden

pilots opgestart voor verbetering elders met NL expertise, toegepast in bijv. de Egyptian Dutch Business dialogue on agrolistics. Dit jaar organiseert Nederland verder een internationale conferentie over voedselverspilling.

Verspilling gaat tenslotte over economische waarde: je gooit geld weg.

Nederland heeft het volgende te bieden:

- Economische/agri diplomatie (creëren draagvlak overheden, beleidsdialoog)
- Expertise op kwaliteitsbehoud in de keten (post harvest loss, kennis + praktische oplossingen voedselverwerking, koeling)
- Expertise op logistiek (netwerk agrologistiek, logistieke concepten)
- Model samenwerking: bedrijven, overheid, ngo's en kennisinstellingen

Kern van de aanpak is het verbinden van spelers en netwerken supermarkten, boeren, cateraars, horeca & EZ. Nederland heeft voor de aanpak in eigen land de Alliantie Verduurzaming Voedsel: www.duurzamereten.nl. Die aanpak is essentieel willen we geloofwaardig zijn in het buitenland.

Natasha Solano (Kuehne+Nagel N.V.)

Transport sector is niet "sexie". Maar weinig mensen realiseren zich hoe eten bij hen op het bord komt. Onze aardbeien en blauwe bessen komen buiten het seizoen uit bijvoorbeeld Egypte resp. Chili. Kuehne&Nagel probeert het transport van voedsel te verbeteren. We werken daartoe samen met betrouwbare transporteurs, en top carriers zoals bijvoorbeeld KLM.

Drijvende factor achter verbeteringen is het financiële aspect. Als je je uitval kunt veroorloven, zal je namelijk niets doen. Transport, vooral luchtvracht, wordt steeds duurder (door bijvoorbeeld de brandstof toeslag), waarmee het aandeel van transport steeds groter wordt in de totale kosten. De druk is dus hoog om de overige kosten te drukken. Dat betekent dat alle extra's die bijvoorbeeld mogelijk de koelketen beter gesloten zouden kunnen houden, zeer kritisch worden bekeken en vaak of zelfs meestal niet op prijs gesteld.

Mexico is een grote leverancier van zacht fruit. Voorheen werd dat uit Mexico Stad verscheept, waar de infrastructuur voor opslag en transport niet optimaal is. Het grootste deel van de productie gaat over de weg naar de VS. Intussen is Europa belangrijker geworden als afzetmarkt voor zacht fruit uit Mexico. Daarmee kwam de noodzaak van het gebruik van luchttransport en van de daarmee samenhangende verbetering van de afhandeling op de luchthaven. Om de transporttijd te bekorten is Guadalajara als luchthaven ontwikkeld zodat het fruit niet eerst van de productiegebieden naar Mexico stad vervoerd hoeft te worden, een reis van ongeveer 10 uur. Het waren enkele luchtvracht maatschappijen die begonnen met een verbinding tussen Europa en Guadalajara om dat zacht fruit te gaan verscheppen. De marktontwikkeling leidde zo tot een nieuwe en verbeterde infrastructuur. Deze trok op haar buurt weer nieuwe luchtvrachtcapaciteit aan. Omdat de markt in Europa redelijk verzadigd is, zoeken de Mexicaanse kwekers naar nieuwe markten. Het Midden Oosten, met zijn steeds groeiende consumptie van zacht fruit en luxe producten, is een interessante markt geworden. Hierdoor ontstond de interesse om het fruit vanuit Mexico zonder overslag in Europa direct naar het Midden Oosten te vliegen.

Discussie

Wat veroorzaakt verliezen vooraf aan het transport, en wat na het transport naar bijvoorbeeld Nederland. Een bedrijf als Kuehne&Nagel heeft weinig zicht op wat er misgaat bij de primaire productie. Zij moeten zorgen dat producten met de juiste temperatuur en vochtigheid worden vervoerd. Babybananen komen vaak per lucht en dienen bij een temperatuur van tussen de 10 en 14 graden te worden vervoerd. Als er iets misgaat met die temperatuur, worden ze na enkele dagen zwart. Alleen zie je dat niet direct bij aankomst. Als bij het lossen blijkt dat de temperatuur verkeerd

is, kan de klant ze weigeren, maar sommigen nemen de zending toch af. Hier is ook een gebrek aan preciese kennis: wat is slechter voor een bes, 10 minuten in 25 graden staan, of enkele uren in 18 graden. We hebben geen beeld van de effecten hiervan.

Trend is dat er meer fruit en snijgroen in reefer containers per zee wordt vervoerd. Daarbij kan wel een hogere uitval voorkomen, echter, dat risico weegt niet op tegen de hogere kosten van de luchtvracht.

Bij het tegengaan van uitval moet je weten wie in de keten de toegevoegde waarde creëert en daarvan profiteert. En er zijn anderen in de keten die geen belang hebben bij het product of het voorkomen van uitval -- de douanebeambte die de regels en de eigen procuratie voor laat gaan op de bederfbare waar in de container.

Technologie is niet de bottleneck, er is zoveel dat nog niet wordt toegepast. De ketensamenwerking en het vertrouwen moet groter worden, ook moet duidelijk waar de macht zit in de keten, en dan komen die oplossingen makkelijker van de plank.

Het gaat dus blijkbaar om economie en organisatie.

In ontwikkelingslanden wordt veel geproduceerd wat bij ons op de markt wordt gebracht, en verspild. Bijvoorbeeld alleen de A-kwaliteit van mango's wordt geëxporteerd, de mindere kwaliteit blijft in het land, waar er misschien nog pulp van wordt gemaakt. Certificering van producten op de Europese markt bevordert deze situatie. Blijkbaar zijn de handelsregels niet interessant voor producenten om in de productielanden zelf het voedsel verder te bewerken.

Veel bananen, een ander voorbeeld, voldoen niet aan de kromheids-eisen van Europese retailers, maar ze worden groen geoogst en er is in de productielanden geen voorziening om ze af te laten rijpen. Die gaan dus verloren. Daarvoor moeten we ons verantwoordelijk voelen en zorgen dat er faciliteiten komen. Dit probleem alleen is te weinig zichtbaar, en met de daardoor beperkte reikwijdte van financiële prikkels, heb je hier ook de harde hand van wetgeving nodig.

Je moet beginnen met het reduceren van die perverse prikkels. Het gaat om harde prikkels, en prijzen spelen daar een rol. Meer bewerking zou minder verspilling opleveren, en meer inkomen daar. Dat wordt door Europese regelgeving ontmoedigd. Wat wordt er gedaan om de toegang tot de Europese markt te stimuleren? De armste landen hebben al toegang, maar zodra ze in staat zijn meer te produceren, verliezen ze die preferentiële status. Interessant is het de internationale handelsstromen te benutten om de grootstedelijke voorzieningen te verbeteren. Daarnaast zijn er knelpunten tussen landen vanwege douane regels.

Het PSI-programma ondersteunt het opzetten van productie in de landen zelf, want er komt wel steeds meer belangstelling hiervoor. Bij het ontwikkelen kom je ook de barrières tegen die er nog zijn en je krijgt zicht op welke investeringen elders mogelijk zijn.

Probleem is wel dat de Europese voedselindustrie heel efficiënt is en op zo'n schaalgrootte dat je er niet mee kunt concurreren.

Naast deze luxe producten voor de export, zijn er de stapelproducten die veelal niet geëxporteerd worden -- 80% van het voedsel wordt ook niet geëxporteerd. In die keten is ook veel te winnen.

Als we moeten kiezen tussen verminderen van naooogst verliezen in Mali en de luxe bessen uit Mexico? Het is ook goed om met hulp van de mondiale markt voor voedsel lokale systemen te versterken, dus ook in Mexico, of de boontjes uit Kenia -- waarom die niet in Nairobi afgezet? Dan moet je met een halve container 6 supermarkten af, wat voor de producent te onvoordelig is. En de boontjes zijn voor de meesten daar niet te betalen.

Het is een dynamisch en commercieel systeem. Solidaridad probeert productielijnen van boer tot

klant te verduurzamen. Vanmiddag hoor ik een veel dynamische verhaal. Hoe kan je daarin duurzaamheid inbouwen.

In jaren 80 werd in Brussel al uitgebreid gesproken over postharvest loss in Rusland. Dan was er ook de radiologische bestraling om de houdbaarheid van producten te bevorderen. Een ander punt is de nutritionele waarde, die je via genetische manipulatie of selectie kunt verhogen. De FAO heeft het vanaf 1984 op de agenda gezet, maar weinig bereikt. Nu hebben we wel de vijfhoek aan tafel die geïnteresseerd is. DSM is bezig met afvalstromen: eiwit winnen uit rijstafval, daarmee win je veel voor lage inkomens. Maar overigens, in de context van voedselverspilling is moeten we constateren dat we nu nog te weinig weten, en daarmee wordt de discussie te complex.

Duurzaamheid bevorderen en voedselzekerheid verbeteren -- dat zijn twee verschillende doelstellingen. Soms gaan die samen, maar vaak vragen die twee verschillende interventies. Het verschepen van luxe producten als oesters is dan niet het meest urgente, hoewel de techniek daarvoor veel meer producten ten goede kan komen.

Hoe beweeg je de consument, om die 100kg verspilling om te draaien. Sociale context is heel belangrijk, er zijn landen waar je voedsel niet weggooit. Dat kan door mensen, samen met hun burens en supermarkten, voor elkaar krijgen. Bewustworden met praktische oplossingen is nodig, bijvoorbeeld een afvalbakje voor organisch afval direct in je keuken. En, je krijgt nu aandacht met het onderwerp, en dat zet aan om te veranderen -- Kromkommer zit hier, bijvoorbeeld. De sociale omgeving is aan het veranderen.

Gemeenschappelijke doelstelling is belangrijk. Verlies en verspilling zijn verschillende zaken, met ieder een andere aanpak; verspilling is vooral een consumenten zaak. Collectieve social responsibility van bedrijven is hier belangrijk, en die wordt ook genomen (bijvoorbeeld door Unilever met het terugdringen van watergebruik). Veranderingen werken als mensen het weten, het willen en het kunnen. Alledrie moet je kunnen bespelen. Maar als je de consument dag in dag uit bestookt met wegwerp producten, is dat toch moeilijk met dit verhaal te rijmen.

Wat dan met de producent die de oogst moet doordraaien vanwege de prijzen. Dat dat niet mag, ja dat weten we wel, maar welke prikkels zijn er nu om de producent die in eerste instantie naar zijn winst kijkt daartoe te bewegen? Overwegingen van boeren zijn niet meteen de verliezen, voor hen gaat het om misgelopen inkomen. Voor de producent gaat het in eerste instantie om het verkopen van de producten en het naar de markt brengen -- infrastructuur van wegen, import en export bepalingen, douane procedures zijn daarvoor belangrijk. En als productie die niet naar de consument gaat naar de bio-vergassers of als veevoer wordt gebruikt, dan is 'waste' ook weer winst, hoewel ook gedreven door perverse prijsprikkels. Andersom kan je je ook soms afvragen of het veevoer niet beter opgegeten had kunnen worden. Veevoerindustrie is ook goed georganiseerd om deze goedkope grondstof veilig te stellen.

Anders dan wel gesuggereerd wordt in het algemeen, is er geen simpel verband tussen voedsel verliezen en verspilling aan de ene kant, en het armoede en honger vraagstuk aan de andere kant. De teler in Kenya gaat met zijn boontjes niet naar de supermarkt in Nairobi als hij het op de internationale markt niet kwijt kan. Honger en armoede gaat over verdelingsvraagstukken en economische ontwikkeling, en niet over verspilling aan onze kant van de keten; wat wij hier niet eten, wordt daar niet verkocht, en leidt misschien wel tot inkomensverlies daar.

Het probleem is nog even groot als het altijd was, en de oplossingen worden te weinig bij elkaar gebracht. Dat heeft te maken met het 'green is good' idee, en met de consument die omgeturnd moet worden. Het 1-2-1 project beoogt te laten zien wat je in samenwerking kan bereiken. Er

gebeuren al goede dingen, maar het is te onzichtbaar voor de consument in het algemeen. Laat zien dat Nederland iets kan bereiken in de ketens elders, samen met de boer in dat land. Nederland barst van de technologie om er iets aan te doen. De problemen zijn bekend, er gebeurt wel iets, maar te weinig. Waarom zijn die private-public verbanden niet in staat te laten zien wat Nederland kan, met alle kennis en kunde die er is. Mogelijk dat de risico's voor bedrijven te groot zijn als de horizon is dat iets in twee jaar quite moet kunnen spelen

Supermarkten willen een grotere rol spelen en dan moeten ze ook hun eigen rol gaan bekijken: dat komkommers altijd recht moeten zijn, leidt tot verspilling. Dat gebeurt wel, maar duurt nog lang. Wat een snelle winst zal zijn, is het standaardiseren van de houdbaarheidsdatum. Maar inkoop heeft hier te veel macht. Men weet wle dat je hier veel winst kan krijgen, maar in de praktijk doet niemand het.

Is er een mogelijkheid dat de schakels in de keten het eens worden, en op welke termijn, of heeft de overheid hier een taak, als de marktprikkels het niet doen. Ketenregie dus, en dat bewustzijn komt wel -- de biologische sector is via ketenregie op gang geholpen, bijvoorbeeld.

Afsluiting

Het thema is al meer ontwikkeld dan vijf jaar geleden, maar er liggen nog punten. Bijvoorbeeld de definitie van verspilling en de relatie tussen verspilling en voedselzekerheid en armoede, die te makkelijk als vanzelfsprekend wordt gezien. Een politicus zou hier heel goed zich mee kunnen profileren.

In de politiek vragen de wto-accorden, en de os-interventies nog verdere uitwerking.

De overheid kan bijdragen door regelgeving, en het wegnemen van perverse prikkels; een overstijgend algemeen belang; en te letten op de onverwachte consequenties van certificering. Het bedrijfsleven doet veel om de opslag dicht bij de primaire producent te brengen, en dat geheel weer dicht bij de hubs voor transport naar elders. Vraag blijft wel naar de verhouding tussen basic commodities en luxe producten.

De consument gaat het om de grote stedelijke markten.

Voor de wetenschap geldt: er ontbreken veel gegevens en analyses en definities. Technologie is niet het probleem, technologie en samenleving is wel een spanningsveld: is de technologie wel op zijn plaats in een bepaalde situatie, hoe past dat in de situatie.

11 december 2013: Boerengezinsbedrijven en de onderzoeksagenda voedselzekerheid

image: © ILEIA

Hoe kunnen we beter grip krijgen op de toekomst van de voedselvoorziening? We streven ernaar in de ontwikkelingslanden een voedselagenda op te zetten die alles te maken heeft met de landbouw maar ook met de mensen op het land. Er is toenemende aandacht voor de groep mensen die voornamelijk voor zichzelf produceert en weinig voor de markt. Hoe kunnen we de boeren familiebedrijven stimuleren om zich te ontwikkelen tot producenten voor de lokale en mondiale markt? Wat kan onderzoek bijdragen aan voedselzekerheid in Afrika, Azië en Zuid-Amerika?

Verslag door Frans Verberne, Edith van Walsum, Stieneke Oenema en Hans Groen.

Frans Verberne, Food & Business Knowledge Platform

2014 is het International Year of Family Farming (IYFF). Wereldwijd is het gezinsbedrijf het meest voorkomende bedrijfsmodel in de landbouw, zowel in de ontwikkelingslanden, de opkomende economieën, als in Europa. Family farming heeft nu al veel betekenis voor voedselzekerheid, werkgelegenheid, duurzaamheid, sociale en culturele aspecten. Tegelijk wordt naar deze bedrijven gekeken als het gaat om de productie van voedsel voor 9 miljard in 2050. De lat ligt daarmee hoog voor family farmers, die wereldwijd flink onder druk staan door lage inkomens, gevoelig zijn voor externe ontwikkelingen, verlies maken, in armoede verkeren.

De centrale vraag voor deze Vijverbergsessie is hoe je met kennis familiebedrijven kunt ondersteunen. Het gaat dus vandaag niet over nut en noodzaak van familiebedrijven, maar over hun kennisbehoefte. Ligt er al voldoende op de plank dat meteen gebruikt kan worden of is er sprake van

een kennistekort? De kansen voor familiebedrijven hangen af van de lokale context, de fysieke omstandigheden, het beleid, de toegang tot land, markt, financiering, technologie en opleiding. Die context verschilt per regio en per land wat het lastiger maakt om scherpe kennisvragen te formuleren. Toch zou het mooi zijn als we met een aantal kennisvragen straks naar huis gaan. De discussie kan ook helpen activiteiten in 2014 te organiseren. In Nederland lijkt family farming niet hoog op de agenda te staan.

IFAD believes that smallholder and family farmers can and should be at the forefront of the transformation of world agriculture. wordt door het merendeel van de deelnemers onderschreven.

Het ministerie van Buitenlandse Zaken heeft vijf kennis platforms ingesteld, waaronder het Food & Business Knowledge Platform. De doelstelling van dit Platform is de relevantie en het effectief gebruik van Nederlandse, internationale en lokale kennis en onderzoekscapaciteit voor voedselzekerheid te versterken. Veel kennis is gefragmenteerd en stroomlijnen van en focus aanbrengen in de kennissystemen is zeer gewenst. Verbeterd kennis management op het terrein van food & nutrition security moet het beleid in Nederland en daarbuiten (waaronder de partnerlanden) versterken. Een specifiek doel is het bevorderen van onderzoek en kennis ten behoeve van Nederlandse en lokale ondernemers, handelaars en investeerders.

Het Platform richt zich op de ondersteuning van bestaande netwerken, met de idee dat er al heel veel kennis is, maar dat die verder verspreid en gedeeld moet worden t.b.v. praktijk en beleid.

Het Platform brengt netwerken en organisaties uit het bedrijfsleven, maatschappelijk middenveld, wetenschap, onderwijs en overhead samen. Netwerken van lokaal tot mondiaal niveau worden uitgenodigd om te participeren in het Platform om kennis te genereren waarmee meer inzicht verkregen wordt in voedselsystemen en de kennisvragen voor de toekomst.

De Office het secretariaat van het Platform zal onder meer werken aan vraagidentificatie en articulatie, het opstellen van een kennisagenda, verdiepen van kennis, verspreiden van kennis en verbinden van praktijk en beleid. Een van de verantwoordelijkheden van de Regiegroep is het benoemen van de scope van de onderzoekfondsen die worden beheerd door NWO-WOTRO: het Global Challenge Programme en het Applied Research Fund (zie voor meer informatie www.nwo.nl/en/research-and-results/programmes/food+&+business+research)

Edith van Walsum, Director of ILEIA, the Centre for learning on sustainable agriculture

Opvallend is dat de buzz rond family farming elders veel sterker is dan in Nederland. Wat verstaan we precies onder family farming? Family farming is een breed begrip. Wereldwijd zijn er circa 500 miljoen familiebedrijven in de landbouw. Dit kunnen kleine en grotere bedrijven zijn, maar ook inheemse gemeenschappen, pastoralisten en vissers worden in brede zin als family farmers gezien. Het begrip heeft een andere lading dan agri-business en entrepreneurship. Veel, maar niet alle familiebedrijven, zijn smallholders. Family farmers zijn ondernemers maar laten zich in hun keuzes door veel meer dan alleen geld leiden. Ze kenmerken zich door een eigen multifunctionele logica die goed samengaat met kleinschaligheid maar dat niet hoeft te zijn. Omgekeerd zijn er ook smallholders die een aantal family farming kenmerken in mindere mate bezitten (bijv. focus op een

een enkele cash crop in plaats van op multifunctionele landbouw).

De 500 miljoen familyfarms in de wereld hebben een deel van de oplossing van voedselzekerheid in handen want met elkaar dragen zij zorg voor 70% van de wereldvoedselvoorziening (FAO). 80% van het voedsel in SubSahara-Afrika en Azië komt van family farms. En in Brazilië is 60% van de productie afkomstig van familyfarms op 20% van de (beschikbare) landbouwgronden. Family farmers zijn wel degelijk efficiënte producenten, vaak in omstandigheden die verre van ideaal zijn.

Daar staat tegenover dat 70% van de bevolking die voedselonzekerheid kent, leeft in de landelijke gebieden van Afrika, Azië en Latijns Amerika. Dit zijn in veel gevallen kleine en marginale family farmers. In veel Afrikaanse landen verkoopt minder dan de helft van de family farmers stapelproducten op de markt.[1] De family farmers moeten eerst zichzelf met de eigen oogst voeden. Zij zijn in eerste instantie gebaat bij verbetering van hun productie en verbetering van lokale informele markten en infrastructuur. De verwachting is dat in de voorzienbare toekomst minder dan 10% van de kleine producenten aan de mondiale waarde keten zal deelnemen.[2]

Familiebedrijven kun je globaal in drie categorieën indelen: een relatief kleine groep (minder dan 10%) produceert voor de wereldmarkt, een grote middengroep is actief op informele lokale en regionale markten en neemt om diverse redenen (bijv. risico's i.v.m. prijsfluctuaties, gebrek aan flexibiliteit, stricte kwaliteitseisen) niet aan formele markten deel, en er is een groep die voornamelijk voor eigen consumptie produceert.

Als je toegang tot markten en aanwezigheid van natuurlijke bronnen tegen elkaar afzet, zie je een groep bedrijven, veelal de grote bedrijven, maar ook familiebedrijven die aan de positieve kant zitten (A), en die heel onvoordelig zitten (C), met een grote groep kleinere bedrijven die daar tussenin zitten (B).[3] Een deel van de C categorie behoeft vangnetten en zal vroeger of later verdwijnen. In totaal zit 10% in een perspectiefvol marktsegment, 90% niet. Elke groep heeft zijn eigen mogelijkheden en beperkingen en vraagt dus om een eigen beleid. Inzetten op de grote middencategorie en hen steunen daar waar hun kracht ligt, is van groot belang; family farmers in deze categorie hebben een enorm potentieel dat vaak involdoende onderkend wordt.

Wat zijn nu de kenmerkende eigenschappen van Family farming? Family farmers kunnen met een tiental kenmerken gekarakteriseerd worden (zie figuur). Zij zijn zelfstandig, beschikken over hun eigen land en natuurlijke hulpbronnen; controleren hun eigen arbeid; hebben een sterke band tussen familie en bedrijf; zorgen voor hun eigen voedselvoorziening en inkomen (maar dat is niet altijd voldoende); gaan voor continuïteit, en dus voor een duurzame relatie met hun omgeving (anders dan commerciële bedrijven die van concessie naar concessie gaan); zijn een leerplaats waar kennis gedeeld wordt tussen generaties en met de gemeenschap; nemen actief deel van de lokale economie; houden de lokale cultuur levend; maken deel uit van het rurale landschap en dragen dus bij aan landschappelijke waarde. Family farming staat voor een coherent geheel van waarden die het fundament vormen voor voedselzekerheid en duurzame productie.

Deze kwaliteiten van family farms en hun belang voor duurzame voedselsystemen staan centraal in het International Year of Family Farming. De kennisvraag die we ons moeten stellen is: hoe kunnen we family farmers actief ondersteunen om in hun eigen kracht te staan en om hun kwaliteiten

optimaal in te zetten?

Een veelgehoorde visie over kleinschalige familiebedrijven is: Up or Out. Doorontwikkelen naar sterkere en grotere bedrijven of eruit stappen en naar de stad gaan. Een andere visie idealiseert family farming en stelt dat zij DE toekomst zijn. Is het zo simpel, alleen die twee visies? Of is er een derde weg? Multifunctionele family farms vormen de basis van de piramide van boerenbedrijven en je moet ervoor zorgen dat die basis gezond blijft. Bovendien zit de stad niet op uitgetreden boeren te wachten. Family farms zijn complexe bedrijfssystemen die verschillende dingen produceren (zie de tien rondjes). Ze hebben kennis van de omgeving, houden biodiversiteit en landschap in stand en kunnen maat-oplossingen aangeven. Dat is belangrijk voor de kennisagenda.

Vraag: Wat is de impact van demografische ontwikkelingen op family farms? Het aantal family farms neemt wereldwijd toe en er treedt een sterke vergrijzing op. Een nieuwe trend is dat jonge boeren een nieuwe impuls aan de landbouw geven. Antwoord: Identificeren van vernieuwende groepen en trends is een interessant onderwerp voor de kennisagenda. In Europa, bijvoorbeeld in Italië, zien we al dat hoogopgeleide jongeren van boerenafkomst uit de stad weer terug naar de boerderijen trekken. In opkomende economieën zie je die trend ook ontstaan. Het zijn nog wel uitzonderingen, maar zouden best de role models van de toekomst kunnen worden. Het is belangrijk om te onderzoeken wat jonge mensen ertoe brengt de landbouw weer interessant (sexy) te gaan vinden

Vraag: Wat zijn de sleutelfactoren die de ontwikkeling van kleine bedrijven belemmeren: geld, logistiek, financiering? Antwoord: Het gaat om een combinatie van dit alles. Ten opzichte van andere boeren leven zij in een achterstandssituatie o.a. omdat beleid vaak blind is voor de mogelijkheden en beperkingen van family farms; geen toegang tot voor hen relevante kennis, geen toegang tot krediet of alleen krediet kunnen krijgen voor kunstmest (boeren in regenafhankelijke landbouw hebben vaak andere prioriteiten), slecht georganiseerde lokale markten.

Vraag: Afrikaanse family farms worden vaak gerund door vrouwen terwijl de mannen naar de stad trekken. Voor de vrouw is het een probleem dat zij moeilijk krediet kan krijgen omdat ze het land niet in eigendom heeft, en scholing is een probleem omdat het onderwijssysteem minder toegankelijk is voor vrouwen. Antwoord: Ja, vooral vrouwen hebben slechte toegang tot productiefactoren. Maar op het moment dat ze die toegang wel verkrijgen, zijn vrouwen productiever dan hun mannelijke collegas. FAO stelt dat als vrouwen dezelfde toegang tot productiefactoren hadden als mannen, de productie met 20-30% omhoog zou gaan. Overigens moet goed gekeken worden naar wat vrouwen zelf als hun prioriteiten zien (kennisvraag).

Vraag: De toegang tot de internationale en mondiale markt is voor deze bedrijven zwak. We hebben het over coöperaties gehad, maar wat is er verder nodig om die posities te verbeteren? Is dat niet om te beginnen het verbeteren van toegang tot en positie op de markt? Antwoord: Ja, maar laten we daarbij beginnen met het verbeteren van toegang tot informele lokale en regionale markten, en niet meteen insteken op de mondiale markt.

Producteren voor de steden wordt belangrijker. Klimaatverandering leidt er ook toe dat sommige boeren het straks niet zullen redden omdat het weer droger/natter/onvoorspelbaarder wordt.

Daardoor zullen weer meer mensen naar de stad trekken. De grotere vraag vanuit de stad leidt wel

tot nieuwe dynamiek op lokale markten, en ook tot nieuwe soorten markten , bijv. boerenmarkten, community supported agriculture, directe contracten van stedelijke consumenten met rurale producenten(vaak groepen). Hier ligt ook een uitdaging voor jonge boeren.

Stineke Oenema, Programme Coordinator Food and Nutrition Security, ICCO

Het rapport van de Wereldbank uit 2008 zette landbouw weer op de agenda. Echter, landbouw werd hier wel neergezet als instrumenteel voor iets anders, namelijk het stimuleren van economische ontwikkeling. Wat we in de vorige presentatie gehoord hebben, gaat meer uit van de eigenwaarde van family farms. Landbouw is een waarde op zichzelf voor bijvoorbeeld de werkgelegenheid op het platteland.

De FAO benoemt de family farming als meest dominante vorm van landbouw. Sinds de voedselcrisis van 2006-2008 is het Committee for World Food Security hervormd. Men heeft ingezien dat de mensen die honger lijden geen zeggenschap hebben over het beleid. Daarom moet het beleid worden geformuleerd samen met die producenten die zelf voedselonzeker zijn. Daarmee komen ook de family farms weer in het centrum van de aandacht. Het HLPE rapport[4] adviseert om te investeren in smallholders, want dat zijn bijna allemaal family farms. Welke rol kunnen smallholders spelen, welke investeringen zijn nodig, welke belemmeringen zijn er voor family farms/kleine producenten?

FAO State of the world (2012) concludeerde dat family farms heel veel in zichzelf investeren. Beleid en onderzoek zouden die investeringen moeten ondersteunen. Welke principes en criteria moet gelden voor investeringen in de landbouw opdat ze bijdragen aan voedselzekerheid? In het rapport blijkt dat het om de bollen in het plaatje van ILEIA gaat. Kijk naar lokale systemen voor je investeringen. Kijk niet alleen naar de internationale waardeketens, maar ook naar de lokale, met de family farms dus. Betrek alle belanghebbenden, verspreid good practices.

Wat betreft onderzoek blijkt dat slechts 6% van het Agriculture Research for Development-geld wordt besteed in 80 lage inkomenslanden (IAASTD [5]). Slechts 3% van de resultaten van formeel onderzoek wordt ook doorgevoerd, volgens een CTA Brussels briefing. Een oorzaak hiervan is dat institutionele ontwikkeling niet wordt meegenomen, terwijl die vereist is voor agrarische ontwikkeling. Lokale innovaties moeten meer het vertrekpunt van onderzoek zijn en boeren moeten in het kennisproces het voortouw kunnen nemen. Dit leidt uiteindelijk tot betere resultaten dan lineair onderzoek waar de boer slechts de eindafnemer is van de resultaten. Onderzoek moet tot innovaties leiden, tot meer productie (in waarde of in opbrengst), en bijdragen aan duurzaamheid. Dat vraagt andersoortig onderzoek dan puur gericht op opbrengstverhoging. Onderzoek moet passen bij de lokale omstandigheden en het lokale agro-milieu ondersteunen, want boeren werken in specifieke ecologische omstandigheden. Onderzoek moet verder gericht zijn om het zwoegen ofwel de workload van vrouwen te verminderen, juist omdat zij een cruciale rol spelen op gebied van voedselzekerheid op huishoudsniveau. Tenslotte moet onderzoek gericht zijn op de vraag hoe voedingsverbetering kan optreden als bij de keuze van de gewassen voedingsmotieven (naast winstmotieven) een rol spelen.

Plenaire discussie

Via de vragen en reacties naar aanleiding van de inleidingen werd een scala aan onderwerpen naar voren gebracht. In de hierop volgende samenvatting worden meningen en visies gegeven die vanwege de beperkte tijd niet uitgebreid zijn besproken en dus niet beschouwd kunnen worden als conclusies van deze bijeenkomst.

Verstedelijking. Veel ontwikkelingslanden zetten beleid in om grootschalige landbouw te stimuleren voor de voedselvoorziening van de steden, als reactie op de urbanisatie. Family farms hebben echter ook ondersteuning nodig, want zij kunnen een cruciale rol spelen in het voeden van de stad en hebben een belangrijke economische rol op het platteland. De steden kunnen ook voor family farms nieuwe perspectieven bieden zoals groepen boeren die produceren voor specifieke groepen urbane consumenten. Overheden gaan overigens wel meer inzien dat het niet een keuze is van of-of maar van en-en, dus aandacht voor én grootschalige voedselproductie, én de rol van family farms.

Toekomstverwachting boeren zelf. De vraag wat de family farmers er zelf van vinden, of ze zelf wel family farms willen blijven, komt steeds terug. Tijdens bijeenkomsten van family farms en boerenorganisaties hoor je vaak dat family farmers strijden voor erkenning van hun wijze van produceren, maar ook dat jongeren naar de stad trekken (en dat heeft te maken met een gebrek aan erkenning). Het wordt sterk bepaald door de lokale situatie. Dat geldt ook voor de organisatiegraad. Zo zijn niet alle family farms in Azië en China georganiseerd, maar daar waar dat wel het geval is, spelen die organisaties een actieve rol.

Rol van nationale overheden. De steden groeien, maar tegelijk neemt ook de bevolking op het platteland toe. Hoe kunnen de nationale overheden hierop inspelen? Eerder is geconcludeerd dat landbouwontwikkeling op gang gebracht wordt door minimaal 10% van het overheidsbudget aan deze sector te besteden. De vraag blijft wá“lke ontwikkeling overheden dan zouden moeten stimuleren? Prioriteren van de eigen landbouw is heel belangrijk, en een aantal jonge Afrikaanse leiders ziet dit nu in en gaat hiermee aan de gang. Hierop zou men moeten aansluiten; deze dynamiek ondersteunen door bijvoorbeeld het identificeren van effectieve methoden, door co-investeringen van nationale overheden en private sector. Of door toe te werken naar kortere ketens waarin meer spelers, ook vooral family farms, kunnen integreren. Waardencreatie is voor family farms ook een interessante optie.

Onderzoeksprogrammas (bijv. het Europese Horizon 2020). Kennisontwikkeling zou zich ook moeten richten op de maatschappelijke betekenis van de landbouw en op de organisatie van de sector. Steeds vaker wordt gewezen op het belang om boeren te betrekken bij het onderzoek. Vragen van boeren zouden leidend moeten zijn. Slechts een zeer klein deel (3%) van het onderzoek wordt uiteindelijk toegepast. Het helpt misschien om minder nadruk te leggen op publicaties van onderzoekers, en meer op hoe vaak resultaten toegepast worden.

Voor de toepassing van resultaten is belangrijk dat er een prikkel is en een motivatie om met onderzoeksgegevens aan de gang te gaan (de resultaten van een Filipijns instituut worden wá“l in Vietnam gebruikt, omdat zij meer ambitieus zijn, entrepreneurs zijn). Je moet het gevoel hebben als

boer dat je het beter kan doen dan hoe je ouders het altijd gedaan hebben. Elk instituut moet dat laten zien en stimuleren.

Er zijn organisaties met name NGOs die bezig zijn met allerlei projecten die onder de radar van de wetenschap blijven, en dus onder de radar van de overheid. Hoe kan je al die goede initiatieven wel in het vizier krijgen van wetenschap en overheid?

Technologie input of integrale interventies? Technologie alleen werkt vaak niet voor family farms in Afrika, omdat toepassing van technologie van méér afhankelijk is dan alleen maar de stimulus van de markt om effectief te zijn. Veel family farms uit Afrika zijn ambitieus, zijn meer midden-bedrijf, zijn goede partners en continuïteit is voor hen belangrijk, wat positief is voor investeerders. Een van de deelnemers was hierover uitgesproken. De vraag van veel boeren is vaak heel praktisch: voor complexe processen zijn veel investeringen beschikbaar, terwijl de boer wil weten hoe hij kuilvoer moet maken. Wat voorop moet staan, is hoe die boer een fatsoenlijk inkomen kan genereren zonder aan het werk kapot te gaan. Verandering is dus nodig en die boer zal misschien andere producten moeten gaan verbouwen, of groeien. Ga maar naar de stad, is te eenvoudig als advies. Vraag wat die boeren willen, en als dat praktische kennis is, moet je zorgen dat die er komt.

Probleem is dat grote beleidsinstanties geen affiniteit hebben met het simpele werk van de boer in de klei of de sawa. De doorbraak in Nederland is niet van Wageningen-UR gekomen, maar de schoolmeester die leerde hoe je moest conserveren. Het zijn heel kleine zaken, dichtbij de praktijk. Het Nederlands belang heeft altijd als automatisme de grootschaligheid. Je hebt onderzoek nodig gericht op kleine bedrijven, bijvoorbeeld de kleine handdorsmachines die in Mali zijn uitgezet, i.p.v. de grote combines, zijn daar juist effectief.

Tegenover de input van small scale technologie staan andere visies. Wil je ervoor zorgen dat de boer ieder jaar 2% meer produceert, dan zijn meerdere incentives nodig, zoals het versterken van instituties (bijv. voorlichting) en infrastructuur. In de institutionele omgeving moet alles kloppen. Hiervoor dient de overheid te zorgen, want de private sector kan er niet in voorzien. Afrika heeft op dit terrein geen goede traditie. Hoe kunnen de fouten van de jaren 70 worden vermeden en productiviteitstijging worden gerealiseerd.

Wat er in brede zin moet gebeuren, weten we wel, maar hoe het moet gebeuren, dat is nog een groot vraagteken. Input subsidies zoals vouchers voor kunstmest blijken te werken. Anderen pleiten voor een focus op markttoegang. Nu de grootfamilie als zekerheid in moeilijke tijden verdwijnt, zijn nieuwe instellingen voor het verzekeren van investeringsrisicos nodig.

Leidt de focus op family farming tot mystificatie? Helpt het ons verder als we family farms centraal stellen? Is het een te onderscheiden groep als het om 80% van de bedrijven gaat en er bovendien zoveel variatie is binnen family farms. We moeten familiebedrijven niet terugdringen tot smallholders; de bedrijven kunnen klein zijn, maar ook groot. Ze kunnen multifunctioneel zijn, andere inkomsten hebben en ook heel commercieel zijn. Entrepreneurship is geen onderscheidend kenmerk. Daarmee is uitgaan van family farming een perifere discussie. Het gaat om allerlei ontwikkelingen die relevant zijn voor voedselzekerheid, zoals het marktordeningsvraagstuk. Als er

maar één speler is op een nationale markt, is er geen stimulus voor ontwikkeling.

De vragen en oplossingen die genoemd worden zijn niet nieuw.[6] Echter, intussen ontwikkelt de wereld en Afrika zich verder en verliezen we de aansluiting. In Afrika komt de kennis niet via de publieke instellingen. Bedrijven hebben hun eigen R&D en plukken gegevens van het internet. De vraag is eerder: doen ze het wel goed? We moeten geen discussie meer voeren over het handelsmodel versus zelfvoorziening. Boeren moeten zichzelf én de wereld voeden.

Van de drie groepen (A, B, C) genoemd in de inleiding komt groep A er wel (beschikking over goede omstandigheden en middelen). Voor B en C weten we wel wat oplossingen zijn, maar niet welke werken, vanwege de uiteenlopende contexten. Voor een onderzoek kan je een voorbeeld nemen aan de randomized control trials in onderwijs en gezondheidszorg. Dat soort onderzoek kan je ook op family farms toepassen en te weten komen waarom boeren het ene wel toepassen en het andere niet.

Relevante kennisvragen. Aan het eind van de bijeenkomst werden nog enkele onderwerpen gesuggereerd voor de kennisagenda.

• Food en nutrition security: genoeg en goed genoeg voedsel. Vaak ligt de nadruk op fortification, het toevoegen van nutriënten aan voedsel, maar onderzoek eens of de producten van kleine boeren meer nutriënten bevatten dan de massateelt van stapelgewassen.

• Relatie platteland en stad: veel kleinschalige boeren werken ook in de stad voor hun afzet.

• Patenten op zaad is een probleem voor kleinschalige boeren. Het beleid is gericht op de commerciële zaadproducenten. In ontwikkelingslanden nemen overheden vaak klakkeloos het beleid van het Westen over. Het patentenbeleid is iets om nader uit te zoeken.

• Risicomanagement: waarom doen mensen wat ze doen? Het wegnemen van risico's kan ontwikkeling stimuleren. Dat geldt natuurlijk voor kleine en grote bedrijven.

De lokale context inclusief de interactie met de nationale en internationale omgeving dient uitgangspunt te zijn voor interventies. Voorbeelden hoe landbouwontwikkeling en voedselzekerheid lokaal tot stand komen zijn interessant. Interventies werken lang niet altijd op het nationale niveau. Overheden zouden moeten zorgen voor een goede lokale omgeving, maar zijn daar zeker in Afrika veelal niet toe in staat. Voortbouwen op lokale initiatieven, zoals een betere urban-rural interactie biedt meer perspectief.

Family farming is a way-of-life. De focus moet liggen op die grote categorie boeren die onder de radar van beleid en onderzoek zijn verdwenen. Family farmers zijn niet gelijk aan kleine boeren die groter moeten groeien. Zij hebben een aantal karakteristieken die belangrijk zijn voor maatschappelijke ontwikkeling die verder gaat dan productiviteitsverhoging. Ze hebben de potentie in zich om sociale en ecologische doelen te verbinden met economische. Voor miljoenen gezinnen en voor de mondiale samenleving biedt dat een toekomst.

Verwijzingen

[1] Maros Ivanic and Will Martin (2008). Implications of Higher Global Food Prices for Poverty in Low-Income Countries. Policy Research Working Paper 4594. The World Bank, Development

Research Group. elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-4594

[2] Bill Vorley, Ethel del Pozo-Vergnes, Anna Barnett (2012). Small producer agency in the globalised market. Making choices in a changing world. Hivos IIED Mainumby. pubs.iied.org/pdfs/16521IIED.pdf

[3] Julio A. Berdegue and German Escobar (2002). Rural diversity, agricultural innovation policies and poverty reduction. ODI Agricultural Research and Extension Network. www.odi.org.uk/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/5208.pdf

[4] A New Global Partnership: Eradicate poverty and transform economies through sustainable development. The Report of the High-Level Panel of Eminent Persons on the Post-2015 Development Agenda (2013)

[5] International Assessment of Agricultural Knowledge, Science and Technology for Development, IAASTD, 2008

[6] Artikelen die door een van de deelnemers werden genoemd en waarin problematiek goed wordt beschreven:

• Options for African Agriculture in an Era of High Food and Energy Prices. Peter B. R. Hazell, Lecture at 27th International Conference of Agricultural Economists, Foz do Iguaçu, Brazil (August 2012)

• Africa's Food Crisis: Conditioning Trends and Global Development Policy. Akinwumi A. Adesina (2009) Alliance for a Green Revolution in Africa (AGRA)

6 november 2013: Governance van oceanen als mondiale publieke goederen -- De pelagische visserij als casus

image: wikimedia commons

The pelagic fish stock is framed as a common good, and its governance problem as a case of the commons dilemma, in which people's short-term selfish interests are at odds with long-term group interests and the common good. This framing would apply to the oceans as well. Insights generated from the specific case of pelagic fishing might very well be of use for The Global Oceans Action Summit, not only with regard to fisheries, but to watershed, pollution and coastal habitat management and coastal and maritime industries as well: Governing the oceans as a global common good.

Verslag: compilatie van de presentaties door Hans Groen; verslag van de discussie door Vanessa Nigten (The Broker)

[- Kernpunten van de presentaties -]

Internationaal Visserijrecht en Kleine Pelagische Soorten (Erik Molenaar)

Rechten en plichten van staten

Rechten van kuststaten: de exclusieve toegang tot:

Â» maritieme zones onder soevereiniteit (binnenwateren, archipelwateren en territoriale zee).

Â» maritieme zones met soevereine rechten (EEZ exclusieve economische zone & continentaal plat).

Rechten van vlaggenstaten

Â» Vrijheid van visserij op volle zee.

Â» Toegang tot surplus totaal toegestane vangst (TAC- total allowable catch) in EEZ middels publieke

(bilateraal of multilateraal) toegang akkoorden.

Plichten

Â» Voorkomen overexploitatie Science-based TAC MSY - maximum sustainable yield+ voorzorgsbenadering.

Â» Optimale benutting Toegang verschaffen tot surplus TAC.

Â» Samenwerken t.a.v. grensoverschrijdende en uitsluitende op de volle zee voorkomende soorten.

Â» Effectieve rechtsmacht en controle over eigen schepen.

Rol en praktijk RFMO's (regional fisheries management organisations)

Rol:

Â» Implementatie mondiale component internationaal visserijrecht: een decentraal systeem;

Â» Bevoegd om juridisch bindende beheers- en behoudsmaatregelen op te leggen aan leden;

Â» Alleen leden en samenwerkende niet-leden hebben toegang tot de visserij.

Enkele tekortkomingen

Â» In sommige regio's geen RFMO's;

Â» Sommige regionale visserijlichamen zijn geen RFMO's;

Â» Veel RFMO's zijn zwak of onderontwikkeld:

Â» Consensus-besluitvorming of opting-out

Â» Beperkte handhavingsmogelijkheden & straffen

Â» Geen bindende geschillenbeslechting

Â» Geen of weinig concrete regels over verdeling vangstmogelijkheden

Bij weinig concrete regels zou je ook Harvest Control Rules kunnen noemen: middels deze regels spreken staten van te horen af wat ze in bepaalde scenarios zullen doen, bijv. indien de TAC lager uitvalt; deze regels voorkomen de noodzaak tot langdurige onderhandelingen; voorspelbaarheid.

Oorzaken en oorsprong van deze tekortkomingen

Â» Soevereine gelijkheid van staten

Â» Niet willen of niet in staat zijn plichten na te komen free riders

Â» Vrees voor sterke intergouvernementele organisaties

Â» Meningsverschillen over een eerlijke verdeling van vangstmogelijkheden (of lasten van beheer/behoud)

Hoe nu verder?

De vraag is natuurlijk hoe nu verder? Proberen we het huidige systeem te verbeteren of gaan we het vervangen door een ander systeem? Is een revolutie wel realistisch?

Een van de voorstellen is om toegang tot de visserijen die door RFMO's werden beheerd gewoon te veilen; aan staten of wellicht ook direct aan bedrijven; of wellicht de verdelingen van vangstmogelijkheden niet langer door RFMO's te laten doen maar door een ander mechanisme.

Visserijbeheer als Gordiaanse knoop (Pavel Salz)

Makreel in de Atlantische Oceaan als interessant geval van internationaal beheer. De ontwikkelde landen zijn het al jaren niet eens, de belangen zijn groot en niemand wil toegeven. En toch gaat het

goed met het makreelbestand.

Het visserijbeheer is het resultaat van complex maatschappelijk en politiek proces.

De natuur hoeft geen doel, de mens wel. Het lijkt een goddelijke missie om de natuur te herscheppen. Tegenwoordig spreken we van het beheer van het ecosysteem.

Visserijbeheer gaat over mensen, niet over vis. Wij kunnen ons beter richten op het bestuderen van de maatschappelijke processen dan van de voortplanting van kabeljauw. Toch hebben de natuurwetenschappen het primaat in de beleidsvorming. De sociale wetenschappen vind men te politiek-geladen bijvoorbeeld het afschaffen van subsidies. Maar, het geloof dat visserijbeheer mogelijk is, is niet wetenschappelijk onderbouwd. Bij mijn weten zijn er geen studies die het verband tussen beleid en bestandsontwikkeling aantonen. Het verband wordt in het algemeen verondersteld. De vraag is niet wat er moet gebeuren, maar hoe.

Neem nou makreel

Makreel is een visje dat in grote scholen door de Noord Atlantische Ocean migreert. Dat hebben de vissers al lang door en de vistechnieken en schepen zijn dan ook hoogontwikkeld. Verse makreel brengt 1â?-/kg op voor het schip. Totale omzet is 1 mld euro De vangst van makreel stond tot 2008 onder gemeenschappelijk beheer tussen de EU, Noorwegen, de Faeroer Eilanden en IJsland. Door de global warming kwam er steeds meer makreel in de wateren van IJsland en Faeröer. IJslandse vangsten zijn daarom gestegen sinds 2006. Faeroer hanteren sinds 2009 eigen quota, ondanks dat het ICES in 2008 een beheersplan heeft voorgesteld. Ook wel begrijpelijk, want welke landen zouden een bonanza van een grondstof aan hun neus voorbij laten gaan, zeker als ze weinig andere grondstoffen hebben, zoals in het geval van IJsland en de Faeröer. Enige internationale solidariteit is ver te zoeken.

Het ICES advies is tussen 2012 en 2013 substantieel veranderd. In 2012 was de stand heel hoog, maar er werd te veel gevestigd. Toch, ondanks die te hoge visserijdruk bleef de stand toenemen. In 2013 gaat ICES aan zijn schatting van visserijdruk blijkbaar twijfelen want er wordt een substantiële verhoging van de vangsten voorgesteld van ca. 500.000t naar 900.000t. Dit illustreert dat de wetenschap zn best doet, maar ook zn beperkingen heeft.

Beheer: de gordiaanse knoop

Bijvoorbeeld de Atlantische Oceaan beheerd door de internationale gemeenschap; geadviseerd door wetenschap; aanwezigheid van een groot aantal nationale stakeholders die op alle niveaus mee willen praten; ICES heeft een monopolie positie.

Het beheer vindt in talloze gremia plaats, elk met vele partijen met tegengestelde belangen, zowel intern als extern. Moeilijk daarbij is, dat er geen vaste en eenduidige indicator van duurzaamheid is, dus iedereen volgt een eigen interpretatie: MSY, Fcurr, Fmsy, etc. [Fcurr is the current level of fishing mortality, Fmsy is the fishing mortality that produces the maximum sustainable yield; a Fcurr/Fmsy ratio greater than one indicates that overfishing is occurring.]. Verwarring alom. De tragedy of the commons tref je op alle niveaus aan niet alleen bij de vissers, maar ook bij de politici. Steeds minder zijn de regeringsleiders bereid om toe te geven. Het gebrek aan kennis wordt opgevuld door opvattingen en daarmee worden bestaande percepties in stand gehouden.

Oplossingen

Waar begin je met oplossing en wie is in staat om de uitvoering door te drukken en tegen welke

prijs?

Beleid steunt op wetenschap, maar onze kennis is te beperkt als basis voor complexe politieke beslissingen. Oplossingen moeten komen uit overleg en onderhandeling; winnaars en verliezers zijn onontkoombaar.

Daarbij geldt verder dat regelgeving niet snel wordt aangepast en dat nieuwe kennis vaak niet past in het beleidsproces. Lobbies handhaven gevestigde ideeën en belangen. De markten bepalen waar vis naartoe gaat, en dat is niet per se naar voedsel.

De situatie nu is dat er minder wordt gevestigd, waarmee biologen en beleidsmakers blij zijn, want de duurzaamheid wordt bevorderd. Dat betekent wel dat de visserijsector kleiner wordt.

Uit FAO cijfers blijkt dat meer dan 30% van de vangst verloren gaat, in de hele keten tussen aanvoer en consumptie. Dit betekent dat duurzaamheid substantieel kan worden bevorderd als de verspilling in de hele keten aandacht zou krijgen.

[- Discussie -]

Wat kunnen actoren doen om commons als zeeën beter te beheren?

Vangstrechten veilen onder internationaal toezicht of bestaande regionale organisaties versterken?

De governance discussie rondom pelagische visserij lijkt sterk op die rondom andere mondiale publieke goederen, zoals lucht en water. Deze goederen worden geëxploiteerd en er is een gebrek aan handhaving. De essentie bij al deze goederen is dat het beheer ervan om mensen gaat, daarbij spelen voor alle goederen gelijksoortige kwesties. Daar bestaan grofweg vier oplossingen voor: 1. Verhandelbaar maken van rechten (werkt bijv. voor CO2 emissierechten niet). 2. Veilen van vergunningen (is duur, bijv. omdat bij visserij heel dure schepen niet volop worden gebruikt) 3. Belasten 4. (Deels) Verbieden (zelfde probleem als bij veilen). Veilen lijkt de minst slechte regeling. Groot nadeel daarbij is wel dat, zonder goede regels, rijke staten de rechten zullen krijgen en dus zijn eerlijke verdelingsrechten nodig. Een internationale zee-autoriteit zou een deel van de winst moeten krijgen.

Waarschijnlijk kan een eerlijkere situatie dan bij veilen worden gecreëerd door het versterken van regionale organisaties. Daar kunnen betere afspraken ontstaan over de verdeling van vangstmogelijkheden bij veranderende situaties en over meer controle en straffen. Staten krijgen zo meer een gevoel van gedeelde verantwoordelijkheid. Veilen kan wel werken voor de Noord-Atlantische Oceaan, maar in een situatie met meerdere spelers, ook uit ontwikkelingslanden, is het lastiger. Bij veiling is inderdaad een onbetwiste eigenaar nodig, omdat als een partij de gang van zaken betwist, de basis voor de veiling wegvalt. Het risico is dat er verschillende politieke opvattingen bestaan over wat eigendom is en wat geprivatiseerd mag worden. Desalniettemin lijkt veilen misschien toch efficiënter dan strengere controles.

Noodzaak van hybride incrementele samenwerkingsverbanden voor duurzame oplossingen

Het gaat om duurzame oplossingen te vinden die rekening houden met toekomstige generaties, in lijn met het rapport van de commissie Brundtland. Zoals ook vastgelegd in het Earth Charter zou het goed zijn wanneer staten, bedrijfsleven en civil society zich samen effectief inzetten in plaats van dat overheden dit alleen doen. Het is goed als deze partijen gezamenlijk verantwoord ondernemen. Inspelen op gedrag van mensen, en daarmee macht, lijkt essentieel te zijn, en misschien wel belangrijker dan regels en oplossingen. Verantwoordelijkheid en duurzaamheid kunnen zo meer

inhoud krijgen.

Ondanks dat de Brundtland-definitie heel goed is als principe, lijkt deze niet altijd makkelijk op praktijk toepasbaar, omdat het politieke keuzes betreft. Het Earth Charter heeft echter ook aandacht voor praktijkoplossingen. Centraal staat daarbij dat voor het maken van goede keuzes, en het komen tot effectief beleid, vele stakeholders nodig zijn, inclusief partijen met economische belangen. De slag naar duurzaamheid zal incrementeel tot stand moeten komen, niet door vanuit staten het bestaande systeem verfijnen. De nodige transformatieve verandering en innovatie zal moeten komen van maatschappelijke actoren die een voorlopersfunctie willen vervullen. Zij dienen nieuwe samenwerkingen te zoeken, juist ook met economische spelers, en te weten dat die nodig zijn om mondiale publieke goederen te beschermen. Organisaties samen zouden op vrijwillige basis het voortouw moeten nemen. Uiteindelijk zal ze dit concurrentievoordeel opleveren (reputatie én opbrengst, etc). De hoofdvraag is: hoe activeer je zulke voorlopers? Probleem is niet zozeer de bereidwilligheid van de koplopers, maar de beheersbaarheid van oplossingen. In een geglobaliseerde wereld bestaan vele makkelijke uitwegen. Zo is het bijvoorbeeld juridisch verboden schepen uit OECD-landen in ontwikkelingslanden te laten vernietigen. In de praktijk worden die schepen nu via tussenlanden verscheept, waardoor niemand er iets tegen kan beginnen.

Geslaagde samenwerkingen rondom Noord-Atlantische Oceaan en Rijn bieden hoop voor de wereld

Brede consensus is dus van groot belang. Het betreft een continu samenspel van ngos, bedrijven en overheden met aandacht voor goed beheer. Dergelijke samenwerking in de EU is behoorlijk goed gelukt met afspraken voor het beperken van de viscapaciteit rondom de Noordzee, en ook rondom de Rijnpolitiek. Het zijn mooie modellen waarbij men aan verlicht eigen belang op de lange termijn denkt. Dat geeft hoop, we zijn immers van ver gekomen. De oplossing voor de wereld lijkt te liggen in het bevorderen van dergelijke processen waarbij een groep mensen/staten weet dat ze samen verder moeten waardoor vertrouwen en disciplinerend tot stand komt.

Mondiaal is deze samenwerking nog een uitdaging en het zal langzaam gaan vanwege de grotere schaal, de vele actoren en free-rider gedrag. Het is van belang om meer partijen verantwoordelijk te maken en ze ook aan te pakken als ze niet meewerken. Je zou denken dat het gaat om realistische, in de praktijk toepasbare doelstellingen op VN niveau vast te leggen en door te voeren, omdat het gaat om interstatelijke kwesties. Echter, de VN is niet revolutionair, en er is juist incrementele vooruitgang nodig. Goed is het wanneer bedrijven zelf komen met labels. Grootste drijfveer is dan vaak reputatie, en dat is niet erg. Velen zullen volgen. Gedrag wordt naast door streng optreden vooral veranderd door de economie, dus daar ligt een grote kans. Het is dan ook van belang dat de spelers die duurzaam met bronnen om zullen moeten gaan zelf zeggenschap krijgen. Als ze weten dat ze er op lange termijn aan kunnen verdienen, zullen bedrijven ook moeten betalen voor controle en wetenschap. Deze stap is in het denken al gemaakt, alleen de echte uitvoering hangt af van of er echte deals tot stand komen. Probleem hierbij is dat er altijd partijen zijn die mee willen profiteren van winst zonder zelf te investeren in duurzaamheid. Zodoende is een goed beheerssysteem inclusief sancties met mogelijkheid tot afdwingen nodig. Dat kan tot stand komen in samenwerking met civil society. Alle stakeholders hebben immers verantwoordelijkheid. Ngo's moeten wel een achterban hebben wiens belangen ze vertegenwoordigen. Totstandkoming van een dergelijk systeem is ook een flinke internationale opgave vanwege de claim op de soevereiniteit van betrokken landen.

Toch lukt samenwerking voor beter visbeheer soms al op mondiaal niveau. Zo heeft het Johannesburg-proces geresulteerd in MSY-afspraken (Maximum Sustainable Yield) die bepalen dat er niet meer gevestigd mag worden dan dat er op natuurlijke wijze weer terugkomt in zee. Daarmee worden overigens verplichtingen nagekomen die al in het VN Zeerechtverdrag van 1982 zijn opgenomen. Probleem met MSY is wel de implementatie, maar daar gaat nu discussie over komen. Wel is het daarbij de vraag of dat niet zal leiden tot politieke frustratie, want MSY is geen uniek en objectief getal. Deze gesprekken zullen even omstreden zijn als elke andere onderhandeling.

Gebrekkig wetenschappelijke kennis over pelagische bestanden mag geen rem zijn op actie

Het misleidende van het z.g. beheer van natuurlijk systemen door mensen is dat het pretentief is. We hebben te weinig kennis over wat zich afspeelt in zee. B.v. regels voor vissen in het Oostzeegebied hebben tot een zo groot kabeljauwbestand geleid dat er nu kabeljauw sterft van de honger. Er moet dus geïnvesteerd worden in wetenschappelijke kennis, zou je zeggen. Ondertussen is het een idee dat overheden, als we biologisch niet weten wat het juiste is, gebieden aanwijzen waar vissen volstrekt verboden is, net als natuurparken die ingesteld zijn. Gesloten gebieden instellen in zee is echter nogal lastig met vissen die zwemmen. Sterker nog, dergelijke maatregelen hebben vaak een averechts effect met meer schade voor de visstand elders. Voor de effecten is het ook van belang met welk doel die gesloten gebieden worden ingesteld. Het onderwater systeem is zeer ingewikkeld. Er zijn nu eenmaal grenzen aan wat wetenschap kan weten. Zodoende hebben we de plicht om met de beperkte kennis die er is wel wat te doen. Partnerschappen zijn simpelweg nodig, ook al is het heel lastig als landen op verschillende wijze denken over standaarden. Juist omdat staten lastig blijken te kunnen handhaven, lijkt er een grote reden voor een rol voor bedrijven zelf samen met alle spelers rondom bijvoorbeeld één vissoort, zoals rond makreel in de Noord-Atlantische Oceaan is gebeurd. Probleem daarbij zijn sommige staten die meer geïnteresseerd zijn in korte termijn toevoer dan duurzaam beheer. Het is van belang om alle spelers mee te krijgen. Er is een instituut nodig dat het proces van besluitvorming begeleidt en afdwingt.

Hoe nu verder?

Gebleken is dat vertrouwen in het proces door alle partners en het benoemen van visserij als een gemeenschappelijk goed en probleem, essentieel is. RFMO's maken inmiddels op handelsgebied niet alleen afspraken over beloningen, maar ook over sancties. Die bestaan nog niet overal, bijv. in Afrika niet. De ICCAT (International Commission for the Conservation of Atlantic Tunas, die ook bevoegd is over de wateren van west-Afrika) is een ander goed voorbeeld van afspraken. De totstandkoming was een heel moeizaam proces, maar de sancties hebben geleid tot de aanwas van het visbestand. Ook het gebruik van zwarte lijsten blijkt in de praktijk te helpen. Het zou voor de global summit interessant zijn om centraal te stellen wat de succes- en faalfactoren en kenmerken van bestaande RFMO's zijn. Bijvoorbeeld in hoeverre ze disciplinerend en zelfreinigend vermogen hebben. En na te denken over wat bestaande geslaagde voorbeelden zijn om aan de EU en de VN voor te leggen. Bestaande performance reviews van individuele RFMO's kunnen daarbij helpen. Ook een vergelijking van RFMO's is interessant in dat verband, maar elke organisatie is uniek, dus kost het veel werk om dit in kaart te brengen.

In het debat over voedselzekerheid is visserij vaak onderbelicht. Ook tijdens deze sessie blijkt maar weer eens dat het wel essentieel is, ook in het kader van werkgelegenheid en economische

ontwikkeling (lokaal, regionaal en mondiaal).

EZ zal bijdragen aan benodigde collectieve actie, samen met de Wereldbank en de FAO, door volgend jaar een conferentie te organiseren. Het zal daar ook gaan over mondiale publieke goederen, eigendom, gedrag, en verantwoordelijkheden. Ter sprake zal ook daar komen of verfijning van systemen genoeg is, of dat heel nieuwe samenwerkingsverbanden nodig zijn. Deze sessie is daar een waardevolle bijdrage aan. Het is mooi te zien dat rondom de Noord-Atlantische Oceaan drie actoren bereid zijn gebleken te komen tot oplossingen. Nu is er momentum om dit te mondialiseren.

16 oktober 2013 De nexus tussen water, energie en voedselzekerheid

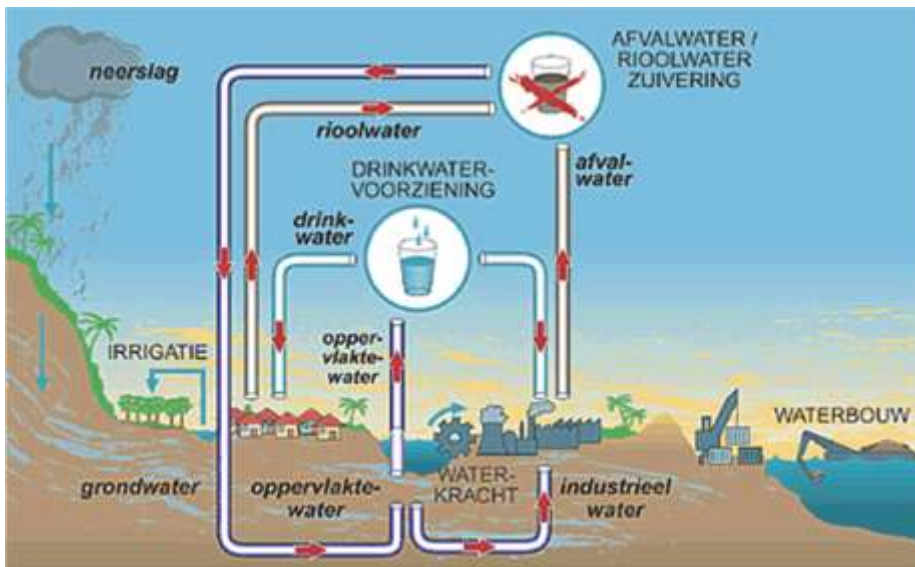

image: agentschap.nl

In samenwerking met Sjef IJzermans — Waterpartners.

In een eerdere Vijverbergsessie, die van 22 mei 2013, gaf Raymond Hafkenscheid in zijn uitleiding aan dat water en voedselproductie in de beleidspraktijk twee verschillende werelden zijn die langs elkaar heen werken, terwijl het evident terreinen zijn die met elkaar verbonden zijn. De verkokering van die twee sectoren leidt tot een suboptimale aanpak. Die verbinding, die nexus, staat in deze Vijverbergsessie centraal, waarbij als derde element energie wordt toegevoegd.

Powerpointpresentaties:

Willem Ligtvoet: www.foodfirst.eu/20131016/20131016_WLigtvoet.pdf

Huib Rijnaarts: www.foodfirst.eu/20131016/20131016_Rijnaarts.pdf

De wereld stevent met een flink tempo af op 9 miljard inwoners in het midden van deze eeuw. Deze inwoners hebben allen een gerechtvaardigde claim op basisvoorzieningen zoals water, voedsel en energie.

Veilig drinkwater en sanitatie zijn inmiddels als mensenrecht aangemerkt en toegang tot water voor menselijk gebruik en voor het onderhouden van ecosystemen is voor velen belangrijk. Toegang tot schone, betrouwbare en betaalbare energie voor koken, verwarming, verlichting en communicatie worden door de VN genoemd onder de vlag van noodzakelijke 'energy security'. Voedselzekerheid wordt door FAO benoemd als mensenrecht: beschikbaarheid en toegang tot voldoende veilig voedsel met een adequaat voedingsgehalte.

Interacties tussen water, energie en voedsel zijn talrijk en substantieel, tegen een achtergrond van uitputtende natuurlijke bronnen en negatieve effecten van klimaatverandering.

- Grote hoeveelheden water zijn nodig voor de mijnbouw en voor de winning, raffinage en residuerverwerking van fossiele brandstoffen, en vervuiling van water bij bijvoorbeeld de winning van schaliegas is waarschijnlijk. Waterbehoefte bij teegasexploratie zijn extreem hoog.
- De benodigde stijging van de voedselproductie vraagt een sterke toename van de irrigatie. Dat werkt de concurrentie rond water en land in de hand tussen de meer lokale voedselproductie en de productie voor de export.
- Water en land voor gewassen gebruikt voor biobrandstof kunnen niet meer gebruikt worden voor

voedselproductie.

-- Veel vormen van energiewinning, met name schaliegas, kunnen leiden tot vervuiling van waterbronnen. Koeling van energiecentrales verwarmt rivieren en waterkrachtcentrales beïnvloeden de afvoerregimes van riviersystemen.

-- Anderzijds is energie nodig voor onttrekking, distributie en zuivering van water.

-- Afvalproducten leveren op hun beurt bronnen voor energieopwekking en grondstoffen voor voedselproductie en 'groene' industriële aanwending.

-- In totaal 30% van de opgewekte energie wordt gebruikt voor gemechaniseerde productie, verwerking en bereiding van voedsel. Stijgende energieprijzen leiden meteen tot stijgende voedselprijzen.

-- Toenemende waterschaarste als gevolg van klimaatverandering is ongelijk verdeeld over de wereld en slaat in belangrijke mate neer in ontwikkelingslanden, terwijl gunstige condities voor voedselproductie naar het noorden opschuiven. Wat betekent dit voor het voedselverdelingsvraagstuk, de voedselzekerheid en voor de internationale verhoudingen?

Gegeven deze nexus is goed beheer alleen mogelijk als de sectoren in hun onderlinge samenhang worden ontwikkeld en beheerd. Een goed grensoverstijgend beheer over de drie sectoren kan bovendien synergie opleveren. Daarbij dienen naast de overheden ook het bedrijfsleven en het maatschappelijk middenveld een rol te spelen. Daarvoor zijn de juiste prikkels nodig. Organisaties als IUCN investeren reeds in een beter begrip van de samenhang.

Willem Ligtoet

Nexus bevindt zich in een dynamische wereld, tussen water zekerheid, voedselzekerheid en energiezekerheid. Van plaats tot plaats verandert die verhouding. De nexus staat onder invloed van krachten, trends en doeleinden in de maatschappij, de economie en het milieu. Met het voor ons beschikbare water moeten we water, energie en voedselzekerheid voor allen realiseren, een rechtvaardige en duurzame groei, en een robuust en productief milieu.

We kunnen minder dan 1% van het op de aarde beschikbare water gebruiken. Desalinisatie is mogelijk. Het kost nu 0,5\$ per m³, wat voor drinkwater een betaalbare prijs is. Bij een prijs van 0,15\$ per m³ wordt het interessant voor de landbouw. (Desalinisatie van brak water, zo wordt later in de discussie gemeld, kost nu ongeveer 0,27\$ per m³ wanneer het gekoppeld is aan warmtekracht centrales.)

De groeiende populatie is het grootste probleem voor de aarde: in 2050 hebben we 9 miljard mensen op de aarde waarvan 75% in een stad zal wonen. Consumptie, cultuur en energiegebruik vindt plaats in die urbane centra, de grote steden met 500.000 of meer inwoners die voor een groot deel liggen in gebieden met een groot overstromingsrisico, van zee of rivieren.

De trend is dat de energievraag straks verdubbeld is; fossiele brandstof zal naar verwachting in 80% van de energievraag voorzien. Op mondiale schaal is het aandeel van 'blauwe' (bio-)energie en van waterkracht heel bescheiden -- lokaal kan dat anders liggen.

Die wereld in 2050 moeten we voeden: daarvoor is 10% meer landbouwgrond nodig en moet de productie met 2% per jaar groeien. Maar ga je die productiegroei halen met wat we aan water en kennis hebben? Daarbij speelt ook mee dat het dieet eitwitrijker zal worden, meer vlees dus. Als iedereen zoveel vlees gaat eten als in de VS van Amerika, ongeveer 310gr pppd, redden we het absoluut niet. Zakken we naar ongeveer 130gr. eiwit pppd, dan kan dat nog heel goed duurzaam lukken. Het zg. Willett dieet, dat van 75gr. pppd uitgaat, vraagt om een weer lagere productie van eiwitten. Er is dus grote variatie in de belasting op water bronnen bij verschillende diëten. Rood vlees is relatief het meest belastend voor de watervoorziening, maar op de totale watervoorraad valt het ook wel weer mee.

Met irrigatie kan je de productie flink verhogen, de feitelijke opbrengsten lopen veelal nog achter bij het potentieel van een gewas. Vooral in Afrika en Azië is nog veel te winnen. Om die kloof te sluiten, heb je water, meststoffen en kennis nodig. Het gebruik van meststoffen zal dus toenemen, wat gevolgen heeft voor de vervuiling van oppervlakte water en kustwateren.

Wat zijn de verwachtingen voor het welzijn van de mens? Het aantal mensen dat honger lijdt, zal halveren, is de verwachting. Gevallen waar er geen drinkwater en basis sanitatie is, halveert. De afhankelijkheid van traditionele energie voor koken en verwarmen loopt wat minder terug. Ondanks alle inzet, is er nog wel wat op te lossen, de onderkant lift niet vanzelf mee.

Uitdagingen

De watervraag verdubbelt, alleen is het aandeel dat voor irrigatie beschikbaar zal zijn minder, en onzekerder. Meer mensen zullen in gebieden leven waar de druk op het beschikbare water al groot is. De beschikbaarheid van water blijft een opgave. Een verantwoord beheer en gebruik is noodzakelijk voor duurzame groei.

Klimaatverandering kan storend zijn. Als de aarde 4 gr. opwarmt, neemt de opbrengst van mais, graan en rijst 10-30% af. Als je met waterbeheer hierop inspeelt, kan je het behoorlijk dempen; 2 graden zou je nog in winst kunnen omzetten. De opbrengst in gebieden waar productie moeilijker is, komt dus onder druk. Met de huidige technologie kan je heel veel bereiken; verder moet je aan een andere consumptie denken, een meer circulaire economie, en je moet meer regionaal verhandelen. Doeleinden voor komende paar jaar met Degis: de mondiale assessments regionaliseren, met name naar Afrika, waar veel winst te boeken is. We zijn nog in de discussie fase. De nexus water-voedsel-energie is heel belangrijk en we willen die koppelen aan de motors achter die ontwikkelingen Integrated and Inclusive Development of Regions (plaatjes 16-18 in de presentatie geven de dynamische omgeving van de nexus weer).

Huib Reijnaarts: Waternexus-Project

Het Waternexus-project beoogt een andere manier van omgaan met onze watervoorziening: zie zout water niet als bedreiging, maar als kans, oftewel, 'zout waar het kan, zoet waar het moet.' Want waarom doen we alles met zoet water terwijl we een overschot hebben aan zout water.

De prognose is dat er toenemende waterschaarste zal komen als gevolg van klimaatverandering, bevolkingsgoei, de industriële ontwikkeling en de ontwikkeling van de landbouw.

Die schaarste is niet het probleem van één sector. De wereld is echter sectoraal opgedeeld; het water wordt eenmalig gebruikt door iedere sector en niet uitgewisseld met andere, wat een grote verspilling oplevert. Schaarste ontstaat dan door competitie tussen sectoren voor het beschikbare water. De oplossing ligt ín die sectoren: die moeten cross-sectoraal gaan denken. Onze benadering is cross-sectoraal, ook in wetenschap en onderzoek en die cross-sectorale integratie is uniek voor het Nederlandse onderzoek.

De druk op watergebruik wordt versterkt door de zeespiegelsstijging de komende decennia. De zoutwaterdruk is groot op de kuststreken van Noord-West Europa, Zuid-Oost Azië, en het zuiden en oosten van het Noord-Amerikaans continent.

Nederland heeft hier dus een probleem, maar wij hebben ook een Deltaplan. In andere gebieden ontbreekt zo'n beleidsplan. Nederland kan een grote rol spelen met het ontwikkelen van nieuwe oplossingen en die elders wegzetten. In delta's gaat het om het samenspel en de verdeling van zoetwater- en zoutwatersystemen. Nederland heeft deltatechnologie, watertechnologie en geïntegreerde systeembenadering in huis waarmee high-impact oplossingen kunnen worden gegeven voor landbouw en industrie in delta-gebieden waar een overschot is van zout water en schaarste aan zoet water.

Belangrijk is dat waterstromen herbruikbaar worden. Het water bijvoorbeeld dat Shell gebruikt,

loopt nu terug in zee, maar kan met wat behandelingen heel goed elders gebruikt worden. In het verlengde daarvan ligt het verder ontwikkelen van watertechnologie voor het terugwinnen van meststoffen naar ontziltingstechnieken. Het probleem van zout water voor de landbouw is niet dat er zout in zit, maar dat er natrium in zit. Natrium veroorzaakt peptisatie van kleiachtige gronden waardoor die niet meer voor landbouw gebruikt kunnen worden. Planten worden in hun groei ook geremd door natrium. Op dit moment is het alleen nog onmogelijk om het Na uit het zeewater te halen.

Een ander probleem is dat het water management op heel verschillende schaal plaats vindt en dat de gebruikte modellen niet met elkaar communiceren. Die modellen moeten aangepast worden aan die verschillende schalen. Onderdeel daarvan is het bufferen van water voor verschillend gebruik voor stad en landbouw. Daarmee kan je een brug slaan naar industriële toepassingen en de natuur. Een illustratie van dit zoet- en zoutwater probleem is de fabriek van Dow Chemical in Terneuzen, Die hangt voor de zoetwaterbehoefte aan een pijplijn uit de Biesbosch. Dow chemical heeft 22 miljoen m³ per jaar nodig. Het afvalwater van Terneuzen wordt al geheel gezuiverd en door Dow gebruikt, verder gebruiken ze het water uit de Biesbosch. DOW wil op een termijn van 15, 20 jaar onafhankelijk van het spaarbekken in de Biesbosch worden. Zij zijn bang voor de gevolgen van concurrerende claims op zoetwater in de toekomst waardoor zij hun fabriek zouden moeten sluiten. Dat is een probleem voor veel fabrieken van DOW. Zij willen hier in NL een geïntegreerde omgeving ontwikkelen, en dat dan elders toepassen. Ook andere grote bedrijven zijn hiermee bezig, waaronder Shell. Hiermee kan een vergelijkbare innovatie en ontwikkeling gerealiseerd worden als indertijd de waterbouwwerken van de Deltawerken.

Discussie

Water is nooit weg, alleen een beetje helium ontstapt aan de aarde. De kringloop naar schoon water is waar het om gaat. Enerzijds zie je een enorme toename van het industrieel watergebruik -- hydroelectriciteit, is een echte gebruiker, want het water stroomt gewoon naar de zee. Anderzijds werken we eraan dat het door de industrie gebruikte water gereinigd teruggegeven wordt aan het systeem. Toch ontstaat door het enorme industriële gebruik waterschaarste, terwijl je daar met beleid iets aan kan doen.

Het watergebruik van elke speler en functie moet je nu (nog ...) bij elkaar optellen. Als de industrie vuil water loost, is dat niet voor ander gebruik geschikt. De opslag in stuwwerken voor waterkracht veroorzaken veel verlies door verdamping. In Vietnam is hydrokracht en agrowater geheel gescheiden, en dan loost de electriciteitscentrale zonder aan landbouw of drinkwater te denken. En voor de natuur moet ook nog wat overblijven. Als in Vietnam de industrie verder ontwikkelt, komt er een druk op het bedrijfsleven om de waterketen te sluiten en anders met water om te gaan.

Als we niet in hergebruik denken en een circulaire economie uitwerken, groeit het probleem boven ons hoofd. De geïntegreerde aanpak is de enige oplossing. De grote industrieën als Shell en Dow zijn hiermee bezig, ook om overheden en ngo's te overtuigen van een geïntegreerde en circulaire benadering. Zij stellen hun productieprocessen in op het water dat ze gebruiken, en maken hiermee hun productie efficiënter -- Dow doet de zuivering zelf, dus die hebben zelf baat bij een betere oplossing dan de Biesbosch.

Water moet in het systeem terugvloeien, we moeten inzetten op duurzaam beheer. Een integrale aanpak gaat in tegen de verkokering. Verkokerd is als je alleen kijkt naar wat de boer doet met het water. We weten wel wat we moeten doen, maar niet altijd hoe we het voor elkaar krijgen -- in je land, je regio, je project, overal kan je beter opereren wat betreft water beheer.

Gedrag

Alles reduceren tot een technologische verhaal is de achilleshiel van de verhalen. Het gaat uiteindelijk om het gedrag van mensen: welke prikkels en stimulansen zijn er voor mensen om aan die einddoelen te gaan werken. Extrapoleren van statistieken vertelt ons dat 2% toename van landbouwproductie het voedsel probleem oplost, maar met dat te stellen, komen de redenen waarom dat kan mislukken niet meer in het vizier. Je weet dat in Afrika die 2% niet gerealiseerd zal worden, maar met die extrapolatie weet je niet waarom dat niet gebeurt, en waarom bedrijven hier niet op inspelen. Je moet eerst verklaren waarom je er nog niet bent als je een vergezicht schetst. Dan kom je op stimulansen, de rol van overheden en instituties, dan zie je dat daarin zaken niet goed zitten, waardoor dat wat technologisch heel goed mogelijk is, niet gebeurt.

Welke prikkels zijn er waarmee je het gedrag van mensen kan sturen en veranderen; daarvoor moet je een idee hebben hoe samenlevingen functioneren en hoe je daarin prikkels kunt geven voor gewenst gedrag. want als je niet weet waarmee mensen geprikkeld worden om hun gedrag te veranderen, blijf je gefrustreerd zitten met alleen de constatering dat de mensen niet doen wat ze zouden moeten doen.

Neem nou eens de provincie Alberta in Canada, rond de twee steden Edmonton en Calgary, waar gemeentes niet goed kunnen groeien omdat er te weinig water is. De Canadees daar gebruikt 450l leidingwater per dag, tegenover Nederlanders 130l. In Alberta ontstaat nu het besef dat je anders met water moet omgaan om de eigen gemeente verder te kunnen ontwikkelen. Met die bewustwording kan je als technoloog binnenkomen. Maar wat vaak gebeurt is dat de technoloog met een goed idee binnenkomt terwijl de mensen helemaal geen besef hebben dat er een probleem is.

Als je wilt interveniëren, dan zullen in het proces steeds andere mensen geraakt worden. Je moet weten welke belanghebbende op welke prikkel reageert, en je prikkels daarop afstellen. Tijdens het proces verandert je sociale maatschappelijke context. Want, wat de prikkels zijn, verandert gedurende het proces. Vietnam wil een waterplan à la Nederland, maar op dit moment is hydro electriciteit daar nog belangrijker dan integraal waterbeheer. De economie moet eerst nog verder ontwikkelen, vindt de Vietnamese overheid. Maar er is wel een Mekong-deltaplan gemaakt vanwege de daar plaatsvinden rijstbouw en de 13 provincies die er een vinger in de pap hebben. Het gebrek aan samenwerking, met gevolgen voor de economie, was hier de prikkel.

In Mali speelt iets heel anders. Daar heeft men behoefte aan cash geld en niet alleen aan meer voedsel voor de eigen consumptie. Ook de vrouwen willen een telefoonkaart, dus er moeten producties komen die ze kunnen verkopen. Dat is een prikkel tot verandering die werkt op het lokale niveau en naar het nationale niveau doorwerkt.

Prestatienormen

In een artikel in Trouw (

www.trouw.nl/tr/nl/4332/Groen/article/detail/3506938/2013/09/10/Productie-van-voedsel-moet-efficiënter.dhtml) wordt gesproken over andere noemers voor aanbevelingen. Veel is nu gericht op

best practices, wat boeren zouden moeten doen dus, maar een betere benadering zouden 'best prestatie-normen'. Vertaal dat naar de opbrengst-kloof (yield gap) bijvoorbeeld: gaat het om opbrengst als zodanig, of gaat het om rendement, dus per kg water, stikstof en CO₂-emissie.

Prestatie-normen spelen al in Nederland, want beleid loopt hier ook vast met regels voor hoeveel van dit en hoeveel van dat. De toekomst is meer aan kwaliteitsnormen waarbij de boer zelf kan bepalen en uitzoeken hoe dat dan verwerkelijkt wordt. Dat berust dan op een gezamenlijk stellen van doeleinden, niet op een verlanglijstje van hoeveel water, stikstof, etc. mag worden gebruikt.

Belangrijk daarbij is de opbrengst per liter water; met gesloten systemen voor bijvoorbeeld de tomatenkweek die in Nederloand ontwikkeld zijn en die een heel hoge opbrengst genereren, heb je een groot voordeel in droge gebieden.

Afrika

Ten aanzien van Afrika geldt daarnaast dat je moet zoeken naar het juiste schaalniveau. Overheden daar functioneren soms niet goed, dus je moet andere spelers vinden -- bedrijven, OS, regionale partners en steden als alternatieven voor de nationale overheden. Het industrie verhaal werkt in West-Europa waar landrechten goed geregeld zijn. In Afrika zijn landrechten veel minder strikt en sluiten bedrijven en buitenlandse overheden deals met de persoon die op dat moment aan de macht is en als machthebber wel even wat regelt. Een boer die geen eigenaar van zijn grond is, zal minder zorgvuldig met zijn land omgaan.

Het probleem van water, voedsel en energie zal het grootst zijn in Afrika, waar de bevolking het hardst groeit. Tegelijk is dit gebied niet erg interessant voor investeerders. In China en India waar er belangen voor de industrie zijn, zal er eerder geïnvesteerd worden. Hoe maken we Afrika interessant en hoe komt dat de bevolking ten goede. Het gevaar is, dat we alleen iets doen voor de telers van bloemen en boontjes in Kenia, bijvoorbeeld.

Hoewel in bijvoorbeeld Ghana de bevolking er nog te weinig van merkt dat ze de snelst groeiende economie ter wereld zijn, zijn de Afrikaanse landen goede en stabiele groeiers, dus Afrika is wel degelijk interessant voor investeringen en die inhaalslag is gaande. Wat dat betreft is er wel hoop. Hoe gaan we het aanpakken? De traditionele ontwikkelingshulp neemt af, voor Nederland van 5, over 4 naar 3 miljard € in 2015. Maar bedenkt hierbij wel dat dat onderdeel is van de totale internationale hulp en dat die bedragen ten opzichte van de BNPs in Afrika veel bescheidener zijn geworden. Het zou ook goed zijn als Europa een gezamenlijke strategie heeft, in plaats van dat allerlei landen de deur plat lopen in Afrikaanse en Aziatische landen.

Nexus

Die nexus is ingebed in maatschappelijke doeleinden. Wij werken vanuit de technologie, maar het komt uiteindelijk neer op de drijvende krachten achter economische ontwikkeling. De watertechnologie is een element, het sociale is een ander element. De economische benadering is er ook een deel van. De maatschappelijke processen zijn belangrijk, een exclusief technologische benadering werkt niet. Het blijkt ook dat de samenwerking van technologie en bedrijfsleven een extra heeft, want bedrijven kunnen bij overheden de doorslag geven; alleen met een mooi verhaal van een ngo over duurzaamheid kom je er niet.

Stadslandbouw

Stadslandbouw komt op: de consument wordt steeds meer producent. Architecten horen ook bij de discussie voor de urbane ontwikkeling. Wat kan je als huishouden doen met zoet- en zoutwater, bijvoorbeeld. Een grijswater circuit met brakwater is denkbaar, maar onze waterzuiverings installaties kunnen dat nog niet aan. Maar de stad van de toekomst gaat kunstmest produceren uit de eigen afval stroom door stikstof, fosfor, en kalium terug te winnen.

Biedt de verstedelijking niet ook een kans voor beter beheer van water doordat het ertoe leidt dat boeren zich zullen concentreren rond de steden. De nieuwe middengroepen zitten in de stad en die creëren een vraag naar (andere) producten die om de hoek worden geproduceerd. Daar liggen kansen, maar ontstaat ook competitie met het wijdere platteland.

Afsluitend

Waterproblematiek zal de komende tijd een centraal punt zijn in de internationale agenda. FoodFirst richt zich op de nexus tussen 4 sectoren (wetenschap, bedrijfsleven, overheid, ngo's); binnen die sectoren blijkt dat er ook weer een nexus is tussen sectoren.

Het is een mondiaal vraagstuk, we hebben het nauwelijks nog over ontwikkelde versus ontwikkelende landen; de problematiek is voor allen hetzelfde.
Steden zullen belangrijker worden als speler, ook in de internationale verhoudingen.

25 september 2013: over voedselzekerheid en voedingszekerheid

image © hans groen

In de serie artikelen over nutrition security in het tijdschrift The Lancet is stunting een centraal begrip. Met stunting wordt de blijvende achterstand in groei en ontwikkeling aangeduid die het gevolg is van onvoldoende bouwstoffen in de voeding in de eerste 1000 dagen vanaf de geboorte. In het verhaal in The Lancet komt het woord boer niet voor. Anderzijds is stunting nooit ter sprake gekomen in de 7 foodFIRST Floriade conferenties over food security.

Er zijn dus mensen die zich bezig houden met voedselzekerheid. Ze hebben het over landbouw, grond en water, boeren, coöperaties, productie, markten en ketens. En er zijn ándere mensen die zich bezighouden met voedingszekerheid; záj hebben het over 1000 dagen, mineralen en micronutriënten, stunting en moeder en kind.

In het Nederlandse voedselzekerheidsbeleid hebben beide themas een plek. Dat wil zeggen, er is een voedselzekerheidsbeleid, en daarin is toegang tot betere voeding één van de vier pijlers. Maar hoe zit het met de samenwerking tussen de mensen van de food security en die van de nutrition security?

Het verschijnsel stunting, het besef van de enorme en védragende effecten ervan, heeft de barriá"re tussen de twee doorbroken; er is iets in beweging gezet, de kloof wordt gedicht. De kern ervan is dat we met een nutritionele lens naar landbouw en voedselproductie kijken en de organisatie van de twee beter op elkaar afstemmen.

Het is redelijk recent dat we doordrongen zijn geraakt van het belang om specifiek aandacht te schenken aan voeding wanneer we het hebben over voedselproductie. Landbouwkunde is al ongeveer 10.000 jaar oud. De kennis over een gebalanceerde voeding is veel recenter, pas ontwikkeld sinds we met scheurbuik, dat door een gebrek aan vitamine C wordt veroorzaakt, werden geconfronteerd. Sinds die tijd zien we een relatie tussen wájt mensen eten, de in dat voedsel aanwezige bouwstoffen, en hun gezondheid. En dus proberen we de productie van voedsel met de kwaliteit van voedsel te verbinden.

Food & nutrition security behelst naast goede sanitaire voorzieningen, gezondheidszorg en drinkwater, voldoende toegang tot voedsel, en over hoogwaardige kwaliteit van voedsel voor alle mensen in de wereld. Er is krap een miljard mensen dat met honger naar bed gaat. Die hebben een calorie tekort. Maar ongeveer twee miljard mensen hebben een tekort aan micro-nutriënten, de altijd kleine hoeveelheden van elementen en mineralen die noodzakelijk zijn voor groei en gezondheid.

Het gaat hierbij om 5 basisnutriënten: ijzer, vitamine A, zink, foliumzuur en jodium. Vooral ijzer en jodium zijn noodzakelijk voor gezonde groei. Op dit moment zijn 165 miljoen kinderen stunted: ze zijn te kort voor hun leeftijd door een gebrek aan calorieën, eiwitten en micronutriënten in de eerste paar jaar van hun leven. Die kinderen houden hun leven lang een fysieke en mentale achterstand. Pas recent, via de serie artikelen die The Lancet hieraan wijdde, weten we dat je vroeg moet ingrijpen: in de eerste 1000 dagen is toegang tot goede voeding cruciaal, wat in die periode misgaat, kan je later niet meer inhalen.

Maar wisten we dat nou tien jaar geleden niet ook al? Voedingsdeskundigen zijn het niet altijd met elkaar eens, er zijn verschillende inzichten over wat je moet doen. Met de SUN (Scaling Up Nutrition)-beweging is die eenheid van inzicht er wel gekomen en is er gericht en gecombineerd beleid van overheden ontstaan. Daarnaast heeft men zich gerealiseerd dat investeren in voeding economisch rendeert. In de Kopenhagen-consensus van (Nobel-prijswinnende) economen wordt investeren in voeding als meest belangrijke investering beschouwd: iedere \$ die je in voeding investeert, brengt 30\$ op. Dat is een wake-up call geweest voor politiek en bedrijfsleven: je hebt goed gevoede mensen nodig om ook als bedrijf goed te functioneren. Mede daarom heeft de VN secretaris-generaal Ban Ki Moon de Zero-challenge opgesteld: voldoende toegang tot hoogwaardige voeding, wereldwijd en binnen de horizon van onze levenspanne.

De belangrijkste uitdagingen is hoe honger en ondervoeding uit te bannen, in het licht van de 9 miljard mensen die in 2050 gevoed moeten worden. Dat is zowel een kwantitatief als een kwalitatief probleem, want ook het dieetpatroon zal veranderen, mensen zullen meer vlees willen gaan eten, en dat heeft grote gevolgen voor de landbouw.

Wat gaan we nu zelf doen om dit vorm en inhoud te geven? The Dutch approach, zoals in de brief van Ben Knapen verwoord, richt de focus op vier onderwerpen: de productie van voedsel, de toegang tot goed voedsel, de toegang tot markten, en de rol van het bedrijfsleven.

1 Productie

We moeten meer produceren en duurzamer produceren door de verdere ontwikkeling van landbouw technieken en organisatie. Verhoogde productie moet gaan blijken in een hogere kwaliteit van voedsel. We zijn al te lang bezig met productieverhoging vanuit de vooronderstelling dat dan ook automatisch ondervoeding opgelost wordt.

Denkend vanuit de productie denken we het wel voor elkaar te krijgen. Maar als die 9 milj op dezelfde manier moeten gaan eten, komen we niet uit met de productie die we nu hebben. Als we daarmee doorgaan, moeten we gaan kiezen: calorieën of nutriënten. We kunnen niet zoveel vlees en vis blijven eten als nu doen. We moeten naar een ander soort productie.

Urbanisatie is ook een punt: verkeerde voeding in de Chinese steden bijv. leidt tot diabetes.

Overvoeding leidt tot gezondheidsproblemen en bij een eenzijdig dieet ook tot stunting.

Maar er moet meer gebeuren om die kwaliteit omhoog te krijgen. De Dutch approach heeft ook beperkingen. Honderden miljoenen boeren hebben niet veel aan technologische ontwikkeling. In Afrika worden veel boeren nu nog aan hun lot overgelaten, maar een hoog-technologische benadering, die vaak ook nog van fossiele brandstoffen afhankelijk is, sluit helemaal niet bij hen aan,

en is bovendien niet duurzaam.

2 Toegang tot voedsel

De toegang tot goede voeding is het volgende punt. Die toegang zou zo geregeld moeten zijn dat voedsel voor iedereen toegankelijk én betaalbaar is. Mensen moeten het kunnen kopen, en ze moeten de kennis hebben om de juiste voeding te kiezen.

Het gaat hierniet om een schijf van 5 discussie over mensen die gewoon niet genoeg voedsel tot hun beschikking hebben. Dat kinderen tussen 6 maanden en 2 jaar, de periode van de borst af naar vast voedsel, niet de juiste voeding en bouwstoffen krijgen kán een gevolg zijn van onwetendheid, maar doorgaans kun je er van op aan dat moeders heel goed weten wat ze hun kinderen moeten geven. Wat bijvoorbeeld vroeger in de Peel speelde, komt nu in Vietnam voor: op sommige gronden groeit gewoon niets en een pilletje is dan geen optie.

Je moet heel concrete projecten beginnen met landbouwmethoden en organisatie, voor groepen boeren. Je moet productie opvoeren, kennis en kapitaal organiseren, en dan zal ook de kwaliteit van het dieet verbeteren met de verbeterde leefomstandigheden. Als je ook nog zorgt dat overheden geïnteresseerd zijn in het investeren in voeding, komt de variatie in het dieet mee.

3 Markt

Het gaat om markten die toegankelijk zijn voor producenten en consumenten.

Maar markten werken ook heel exclusief: waardeketens als geheel kunnen werken, alleen zitten de kleine boeren vaak aan de slechte kant van die waardeketen. Als je het alleen aan de markt overlaat, dan loop je de kans dat in China de productie van de boeren omhoog gaat, maar dat tegelijk tonnen vlees worden geïmporteerd omdat de Chinees in de stad vlees op tafel wil. Overgelaten aan alleen de markt, kan dit betekenen dat de arme boeren vlees gaan produceren voor het Westen.

Markten werken dus niet automatisch voor voeding en de armsten, dat moet je reguleren, daarvoor heb je ook een overheid nodig. Met de liberalisatie van de laatste 30 jaar is dat alleen maar duidelijker geworden. Kijk naar vroeger naar de Peel: niet de markt, maar interventie van de overheid zette hier de ontwikkeling in gang.

Overheden moeten kwantiteit en kwaliteit met elkaar verbinden in de landbouw en moeten voor instituties zorgen waarin dat mogelijk is. Het heeft geen zin te investeren in voedsel als er in een land geen deskundigen zijn om kwaliteit en kwantiteit, nutriënten en voedselproductie, te koppelen. Je kunt als buitenlandse organisatie ook nooit langs de overheid heen opereren dat zouden wij ook niet van een buitenlandse ngo pikken maar tegelijkertijd is het duidelijk dat in een aantal ontwikkelingslanden overheden niet in staat zijn geweest grote veranderingen in voedselzekerheid aan te brengen. Een probleem in Afrika is dat de overheid vaak te zwak is om het voor elkaar te krijgen om nutriënten als jodium aan het voedsel toe te voegen. Laten we anderen in positie brengen om stappen te gaan zetten bedrijvigheid daar, van boeren en de hele keten. Dat moet niet alleen afhankelijk van de overheid zijn. Je zorgt dat boeren en bedrijven technieken krijgen, wel gesteund door overheden, maar dat geeft toch een andere dynamiek.

Uiteindelijk bepaalt de consument wat diens mond ingaat. Daaromheen moet je veel aan scholing doen. Alleen kennis van zaad en ondernemingsvaardigheid is niet voldoende. We hebben in het verleden de Nederlandse huisvrouwen leren koken, bijvoorbeeld. Als mensen niet opgevoed worden, kiezen ze de verkeerde dingen en worden te dik kijk naar de USA en China. (Overigens in China wordt naar de eerste 1000 dagen gekeken, want men heeft ontdekt dat stunting voor hen gigantische proporties aanneemt.)

In de kern gaat het om food-sovereignty, het zelf kunnen beslissen welk voedsel je wilt consumeren en waar dat vandaan komt.

4 Bedrijven

Ten slotte moet het bedrijfsleven zich kunnen ontwikkelen: entrepreneurs moeten kunnen starten, toegang tot financiering. Je moet nieuwe bedrijfsmodellen ontwikkelen, met overheid, ngos en kenniscentra. Voor voedingsmiddelenbedrijven biedt de onderlaag van de samenleving geen goede levensvatbare business. Verrijken van voedingsmiddelen is wellicht een interessante nieuwe mogelijkheid, waarin sociale en bedrijfsinteresse verbonden worden.

De enigen die de aanpak van bijvoorbeeld The Hunger project snappen, is het Nederlandse MKB. Uiteindelijk hebben we de afgelopen twintig jaar veel doelstellingen vastgesteld, maar we hebben maar heel weinig weten te bereiken daarvan. Je moet een draai maken, met de topsectoren in de internationale agenda, en het MKB. Unilever en DSM doen het toch wel en hebben hun eigen circuits. Het komt er nu op aan het MKB met Afrikaanse landen te laten samenwerken, en dat is veel eenvoudiger dan men denkt.

We moeten bij en met de boeren beginnen. De les is dat er lokale mensen bezig zijn geweest die met elkaar gewerkt hebben aan de verbetering van de productie. Die lessen die in Nederland geleerd zijn, kan je elders wel toepassen. Die ervaring kan gecommuniceerd worden door maatschappelijke organisaties, het bedrijfsleven, en de overheid.

Is er dus een tegenstelling te overbruggen *bridging the gap* en zijn kwantiteit en kwaliteit aparte vraagstukken geworden die weer verbonden moeten worden? In een discussie met Afrikanen werd dit recent een discussie voor de *happy few* genoemd: jullie hebben de kwantiteit en kwaliteit, en je wilt dat wij gaan kiezen. Het is echter niet *à l'af-à l'af*, maar je moet beide doen. In Nederland zijn we na 2de WO begonnen met het verhogen van productie in de landbouw om armoede te verminderen en omdat we niet voldoende voedsel hadden om onszelf te voeden. Dat is gedaan met kleine boeren, met ook veel private investering vanuit bedrijven, coöperaties, en overheid. Daarmee hebben we flink aan de weg getimmerd; mensen van overal in de wereld gaan nu bij ons te rade. Bij ons zijn kwantiteit en kwaliteit nooit gescheiden geweest.

De volgende stap is nu de *integrated approach* van de VN, waarbij klimaatverandering ook een onderdeel is geworden, naast kwantiteit en kwaliteit.

We moeten een ontwikkeling inzetten van voedsel-zekerheid naar voedsel en nutriënten-zekerheid. Daarvoor moeten we kijken naar de *needs and wants*, wat mensen nodig hebben, en wat mensen willen, en hoe we toegang tot voldoende voeding en voedingswaarde integraal kunnen waarborgen voor iedereen. De voedselproductiewijzes, de consumenten en plaatselijke overheid moeten daarvoor veranderen. Wat je wel merkt, is dat we de overheid en kennisinstellingen wel meenemen, maar het bedrijfsleven onvoldoende inzetten om die schaalvergroting en kwaliteitsverbetering neer te zetten. Dan gaat het niet alleen om de multinationals, maar vooral ook om de *smallholders*, want die weg zijn we in Nederland ook gegaan.

There is real international attention to approaches that link agriculture more explicitly to the dietary needs and wants of people.

What nutrition-sensitive pathways towards integrated agriculture- under-nutrition strategies are possible and practicable?

Doen

We gaan steeds meer zien dat het belangrijk is dat we een verbinding leggen tussen landbouw, voedsel, voeding en gezondheid. Die vier aspecten zijn cruciaal voor het debat en het is nodig die verbinding te leggen. Tot op heden kan dat niet zo makkelijk, omdat de verantwoordelijkheden in veel Afrikaanse landen bij vele verschillende ministeries liggen. Dat is een hindernis die initiatieven tegenhoudt, want je wilt boeren opleiden tot zelfredzaamheid, dus geen voedsel uitdelen, maar er is

niet één ministerie waarmee je dat kunt regelen, er zijn 15 ministeries hiermee bezig. Hoe vindt je dan de partners aan wie je kunt laten zien wat werkt. The Hunger Project heeft de ervaring dat de ambassade in Benin dit door heeft, maar het is nog geen voor de hand liggende keuze in het veld. Veel tijd en energie gaat verloren met het piece-meal financieren zoals dat gebruikelijk is. Je werkt dan steeds met kleine deelprojecten waar je dan ook deelrapportages en -verantwoordingen voor moet schrijven en dat is heel inefficiënt. Maar de benadering van The Hunger Project past niet goed in de kokers van het beleid.

Het gaat om een brede, geïntegreerde aanpak waar ook weinig onderzoek naar wordt gedaan.

Vanuit de Bill Clinton Foundation is er de aansporing om op te houden met discussieren, en in plaats daarvan concrete doeleinden te stellen. Hoeveel boeren gaan we helpen: over drie jaar, bijvoorbeeld, moeten enkele tienduizenden smallholders in Malawi en Tanzania er beter voor staan, met betere voorzieningen voor hun bedrijf en betere toegang tot de lokale markt.

Samenvattend

Kijk met een nutritionele lens naar de landbouw en de keten om zo de landbouw bij de kleine boeren te versterken. Dat is een gecombineerde taak voor overheid, wetenschap, maatschappelijke organisaties, en de landbouw.

Overheid is nodig om een goede omgeving te scheppen. Het gaat dan om de kwaliteit en daadkracht van instituties, bijv. zaadcontrole. De boervijandige houding van overheden die alleen naar hun urbane electoraat kijken, bijvoorbeeld met het in stand houden van lage voedselprijzen, moet verdwijnen.

Met behulp van de wetenschap kan de hele keten van land tot mond verbeterd worden. Het gaat dan om het ontwikkelen van betere gewassen, betere bemesting, verbeterde opslag en transport. Het gaat ook om samenhang tussen voedsel, voeding en nutriënten. Als dat gebeurt, kan de ontwikkeling heel snel gaan. Op het gebied van hart en vaatziekten werden grote doorbraken gedaan toen moleculaire biologen en patholoog/anatomen elkaar vonden en gingen samenwerken. Een risico is dat mensen vanuit ondervoeding in overvoedingssituatie worden gedrukt.

Ondervoeding in jeugd maakt je kwetsbaarder voor de gevolgen van overvoeding later. De oplossingen voor zowel ondervoeding als overvoeding hebben een gemeenschappelijke achtergrond.

De boer wil produceren en leveren; de consument maakt de keus voor een duurder en beter product. Die positie en rol van consumenten wordt weinig door maatschappelijke organisaties opgepakt. Het gaat om bewustwording, zoals het leren koken, zoals in het verleden in Nederland is gedaan. Rol van vrouwen als moeders en producenten van voedsel is cruciaal. Laat vrouwen in Afrika beslissen, geef hen meer macht.

Vraag is nog hoe het Nederlandse MKB meer aan de bak kan komen in dit traject. Dat het bedrijfsleven meer oog moet krijgen voor de sociale dimensie is makkelijk te zeggen, maar hoe zet je dat in beleid om.

Prioriteit voor meer en beter voedsel hoort prioriteit van de topsector te zijn.

Van elkaar leren is cruciaal, en dat is een twee-richtingsverkeer. Uit een discussie rond dit onderwerp die met jonge professionals plaats vond, bleek dat er vooral zorg was over het participeren van mensen in de onderlaag van de samenleving. Als je in Nederland kijkt naar de ideeën rond de participatiemaatschappij, dan zie je dat wat we al jaren in ontwikkelingslanden doen, we nu in Nederland opnieuw proberen uit te vinden. We hebben altijd de opdracht gehad te zorgen dat uiteindelijk mensen zichzelf kunnen helpen.

22 mei 2013: Water & Voedselzekerheid

image © hans groen

Water en voedselproductie zijn onlosmakelijk verbonden. Steeds meer landen kampen met waterproblemen gekoppeld aan de toenemende vraag naar voedsel. Volgens de FAO zal de toename van de productie van granen de komende 30 jaar voor 70 % komen van geïrrigeerd land. Daarom is goed waterbeheer cruciaal, evenals efficiënt watergebruik: more crop for a drop.

Daarbij hoort ook de bescherming van ons leefgebied, inclusief akkerbouw- en veeteeltgronden, tegen overstromingen. In deze sessie zal water worden belicht als onderdeel van stroomgebieden, of liever ecosystemen die door de mens beïnvloed worden. Daarbij worden keuzes gemaakt die verschillend uitwerken voor de mensen die er wonen.

Klimaatverandering heeft vaak een negatieve invloed op voedselproductie: meer en langere droogteperiodes, maar ook meer overstromingen. De schade is in de loop der jaren groter geworden doordat de bevolkingsdruk ertoe leidt dat grote groepen mensen zich vestigen in risicovolle gebieden dichtbij rivieren, die door de klimaatverandering en ontbossing frequenter en heftiger overstromen. Bouw van dammen heeft naast voordelen van meer gespreide beschikbaarheid van water ook veel nadelen zoals zoutintrusie in de benedenloop. Ook de verplaatsing van grote bevolkingsgroepen zonder adequate compensatie benadeelt vaak kwetsbare groepen. De vraag waar de positieve effecten van ingrepen neerslaan en wie wordt benadeeld dient op een integrale manier te worden benaderd, waarbij vaak grensoverschrijdende effecten in het spel zijn. Slagvaardige waterdiplomatie is daarbij noodzakelijk om tot een rechtvaardig waterbeheer te komen.

In deze sessie zullen twee inleiders optreden die betrokken zijn en ervaring hebben opgedaan op het terrein van integraal waterbeheer en op het terrein van irrigatie. Vragen die voorliggen hebben onder andere betrekking op:

Â» Wat zijn de kansen voor een toenemende voedselproductie door meer irrigatie?

Â» Welke ingrepen staan ons daarbij ter beschikking?

Â» Welke effecten hebben deze op de gehele watersituatie in een bepaald stroomgebied of bevoeiingsgebied?

Â» Hoe werken deze effecten uit op de bevolking, zowel als geheel als per groep?

Â» Hoe kan de efficiënt watergebruik worden bevorderd?

Â» Zijn daarbij veranderingen in het Farming System noodzakelijk en leidt dit tot uitstoot uit de landbouw?

Â» Wat zijn de lange termijn effecten van ingrepen en in hoeverre zijn deze duurzaam?

Sjef IJzermans

Het thema waterbeheer en voedselvoorziening gaat om water als onderdeel van een heel systeem. We hebben iedere dag met water te maken: we wassen ons erin, we drinken het, Nederland is goed in grote bouwwerken in water. Water is nodig voor de voedselproductie. Volgens de FAO zal de noodzakelijk toename van de productie van graan in de komende 30 jaar voor 70% van geïrrigeerd land komen. Nu al gebruikt landbouw ongeveer 70% van het beschikbare zoetwater. Daarom is het belangrijk dat we het water goed beheren en efficiënt gebruiken: more crop for the drop. Je kan denken dat je water altijd beschikbaar hebt in de FoodFirst serie wordt vaak van de aanname uitgegaan dat water voor de landbouw rond grote steden gewoon beschikbaar is, maar dat is niet altijd het geval.

Wat cijfers die het belang van geïrrigeerde landbouw onderstrepen: in Azië is 42% van het landbouwareaal geïrrigeerd, in het MiddenOosten 31%, in Latijns Amerika 14% en in Afrika slechts 4 á 5%. Irrigatie levert een opbrengst op die 2 tot 5 keer hoger is dan met andere middelen. In Pakistan is 80% van de voedselproductie geïrrigeerd, in China 70%, in Indonesië 50%. Irrigatie zal in de eerste 30 jaar van deze eeuw met een kwart toenemen.

Goed waterbeheer is niet alleen zorgen dat er water komt, maar ook dat ons hele leefgebied, en niet alleen de landbouwgronden, beschermd wordt tegen overstromingen en op de juiste wijze in stand wordt gehouden.

Irrigatie moet met zorg uitgevoerd worden, want er kunnen ook negatieve effecten optreden. Bij het beheer van water als onderdeel van stroomgebieden worden keuzes gemaakt die voor verschillende mensen verschillend uitpakken. Klimaatverandering heeft vaak een negatieve invloed op de voedselproductie gehad: er treden langere perioden van droogte op waarna neerslag intensiever en geconcentreerder valt, met overstromingen als gevolg. Door de bevolkingsdruk gaan mensen naar marginale gebieden, aan de randen van rivieren waar ze kwetsbaarder worden. Ontbossing verergert de negatieve effecten van deze trends nog eens.

Hoewel ingrepen in de waterloop een meer gespreide watervoorziening beogen te bevorderen, zijn er ook negatieve effecten. De Mekong-delta in Zui-Oost Azië en de Simjun-delta in Z-Korea hebben te lijden onder zoutintrusie doordat verder stroomopwaarts dammen zijn gebouwd. Belangrijk is ook wie profiteert en wie de problemen krijgt, want negatieve effecten van waterwerken treden niet alleen in het eigen land op, maar ook in buurlanden. Dat kan tot conflicten leiden denk bijvoorbeeld aan de Nijl met de tegenstelling tussen Egypte en de bovenlanden als Ethiopië, de Mekong-delta waar dammen worden gebouwd die gevolgen hebben voor de lagere delen in Vietnam en Cambodja. Voor de grensoverschrijdende effecten is een slagvaardige diplomatie nodig om eerst vast te stellen wájt de problemen zijn, dan wat de effecten zijn, en tenslotte op feiten gebaseerde diplomatieke initiatieven te onwikkelen. BuZa verleent steun aan dat soort initiatieven.

Wat zijn de kansen van meer voedselproductie door meer irrigatie?

Welke ingrepen staan ons ter beschikking?

Welke effecten hebben deze ingrepen op de watersituatie voor de bevolkingsgroepen in een bepaald stroomgebied?

Hoe kan efficiënt watergebruik worden bevorderd en zijn daar veranderingen in de teeltwijze of andere gewassen bij nodig?

Wat zijn de langere termijn duurzame effecten?

Pieter Minderhoud

Vanaf 1960, na de koloniale periode, heeft een transitie plaatsgevonden. Kon je aanvankelijk na je afstuderen meteen terecht in een ontwikkelingsland, zonder al te veel locale kennis in dat specifieke land, nu zie je overal dat landen hun eigen professionals hebben en is er een moderne relatie tussen de donor en het land, waar handel en technische assistentie een belangrijk onderdeel van is. De

technische assistentie die we nu bieden, is gericht op toegevoegde waarde: we bieden aan waar we (Nederland) zelf goed in zijn: water, voedsel, veiligheid en de rechtsorde, seksuele gezondheid. Op dit moment lijden (nog steeds) 2 miljard mensen aan honger of ondervoeding. Straks, in 2050, zijn we met 9 miljard mensen. In 2011 verscheen Farming for the Future, een publicatie van landbouwonderzoeksinstituten in het VK. Hun conclusie was dat er ook in 2050 in principe genoeg te eten zal zijn voor de wereldbevolking: Het landbouwareaal is bekend, maar beperkt: de groei van productie zal vooral komen van een verhoogde opbrengst per ha door verdere intensivering. We hebben nog wel tijd om aan die intensivering te werken. Daartoe moet kennis van biotechnologie, agronomie, agro-ecologie en industriële verwerking gecombineerd worden. De noodzakelijke opbrengstvergroting kan naar verwachting binnen de kaders van een duurzame landbouw: biologische gewasbescherming, het met zorg doseren van meststoffen en landbouwgiften, het veredelen van landbouwgewassen, en hogere opbrengst per eenheid water (meer in de volgende presentatie).

Water is er voor iedereen, en daarmee is waterbeheer, governance een gegeven: hoe regelen er de aanvoer, afvoer, zuivering, en verdeling. De Nederlandse waterschappen zijn een model van beheerorganisaties; dit is een heel oude vorm van participatie en democratie waarin rechten, plichten en regels worden geformuleerd.

Water voor landbouw komt van neerslag en vooral van oppervlaktewater en grondwater. Maar water is je vriend én je vijand: je moet je beschermen tegen overstromingen, je voeten droog houden door drainage en peilbeheer, en je moet verzouting voorkomen, wat een probleem is bij irrigatie in warmere streken. Nederland is goed in deze geïntegreerde ontwikkeling van irrigatie, drainage, overstromingsbescherming, en gebiedsontsluiting en bewoning.

Efficient transport van water is noodzakelijk. Irrigatie met gebruikmaking van de zwaartekracht is de meest klassieke. Dit transport via kanalen levert alleen hoge verliezen op. Een sprinklerinstallatie met gesloten leidingen is al weer efficiënter, en uiteindelijk bestaat nog drip-irrigatie die in (sub-)tropische gebieden nog weer hogere efficiëntie oplevert.

Naast geïrrigeerde landbouw is er regenafhankelijke landbouw. De opbrengst van regenafhankelijke landbouw is heel variabel. Vandaar dat er vaak een voorkeur is om projecten via geïrrigeerde landbouw te ontwikkelen omdat dat meer constante en voorspelbare productie oplevert.

Uiteindelijk moeten boeren een succes maken van al die inspanningen. De 2 miljard mensen nu die in marginale omstandigheden leven verdienen speciale aandacht. Van afhankelijke arme mensen moeten ze geholpen worden entrepreneur te worden. Daartoe zijn coöperaties nodig en watergebruikorganisaties. Voor waterbeheer is een lokale institutionele infrastructuur voorwaarde: waterbeheersorganisaties, WUAs (Water Users Associations), voorlichting, training, krediet.

Duurzaam waterbeheer bestaat zo uit een integrale visie op: veilig water, het voorkomen van overstromingen; schoon water voor drinkwater en het milieu; beschikbaarheid van voldoende zoet water, door bovenstroomse retentie waar mogelijk; een evenwicht tussen waterkracht en irrigatie. Wat zijn dan de kansen voor de groei voedselproductie door meer irrigatie? Het gaat om de veredeling van voedselgewas, met als focus: meer opbrengst per eenheid water. In het algemeen levert vergroting van duurzaam wateraanbod een hogere opbrengst op. Voor de boer levert het meer inkomen op. De hogere landbouwproductie per ha leidt wel tot een groter waterverbruik voor irrigatie. Daardoor zullen wel de reserves van wateraanbod verminderen. Bevorderen efficiënt watergebruik is daarom geboden: door bijvoorbeeld een irrigation service fee voor het schaarser wordende water zoals de Wereldbank voorstelt. Verder gaat het om betere training en organisatie van watergebruikers en meer techniek bij de leverantie (sprinklers & drip-irrigatie).

Daarbij moet dan rekening gehouden worden met een aantal problemen: Ten eerste de klimaatverandering, waardoor meer extreem nat of droog weer voorkomt, en waardoor andere gewassen moeten worden gekozen vanwege veranderingen in temperatuur.

Ten tweede het aanleggen van reservoirs en dammen: de laatste decennia zijn bijna geen reservoirs meer gebouwd, maar ze zijn wel nodig.

Ten derde een geïntegreerde planning voor een stroomgebied.

Dan is er het probleem van het afvalwater. En ten laatste de verzilting van irrigatiegebieden irrigatiewater bevat zouten en als je niet goed draineert, hopen die zouten zich op en maken de grond onbruikbaar.

Gerardo van Halsema

Waterbeheer & Voedselvoorziening: Van efficiëntie naar productiviteit, van monocultuur naar policultuur

Irrigatie is niet probleemloos. Water is schaars: 70% van het oppervlakte water wordt voor landbouw en gewasteelt gebruikt vandaag de dag. Hoe veel meer water kunnen we ons nog toe-eigenen voor de productie van voedsel? En hoeveel meer hebben we nodig in de toekomst? Als we nu hoofdzakelijk oppervlakte water en grondwater gebruiken, zullen er problemen en conflicten ontstaan als we ons meer water willen toe-eigenen: sociaal-economische problemen rond de verdeling van water, en ecologische door aantasting van ecosystemen.

Ontegengesteld: investeringen in irrigatie hebben gepiekt rond 1970, en daarna zijn de voedselprijzen gedaald. Maar, tegelijk blijkt dat waar de irrigatie groeit, de Living Planet Index voor zoetwater soorten omlaag gaat.

Om welk water gaat het? Het water dat we gebruiken, is wat als neerslag op aarde komt, en we zouden niet meer moeten gebruiken dan er jaarlijks aan regen valt anders daalt de grondwaterspiegel en lopen ondergrondse mijnen leeg.

Van de neerslag die valt, verdampt 56% weer via bossen en grasland, 4,5% via regenbevoeide landbouw, 2% via geïrrigeerd land daarvan is 0,6% afkomstig van de van regen die op het land valt, en 1,4% van oppervlakte en grondwater dat uit de regen-verdampingscyclus komt. 45% van de voedselproductie komt van geïrrigeerd land, 55% van regenbevoeid. Maar het watergebruik door verdamping is via geïrrigeerd land 30%, tegenover regenbevoeid 70%. De efficiëntie van geïrrigeerd land is dus hoog: 57% (2700km³ water wordt toegediend; 1540km³ verdampt).

Geïrrigeerde landbouw is dus heel efficiënt: met minder areaal en minder water levert het een grote bijdrage aan de wereld voedselproductie. Investeren in verdergaande irrigatie, zoals door Piet Minderhoud ook genoemd, is dus geboden. Alles wat we aan verdamping verliezen, is verderop in de keten van dit gesloten systeem niet meer beschikbaar.

Daar zit het probleem: iedere m³ van het water dat door de verdampingscyclus beschikbaar is, kan je maar één keer gebruiken. Om het watertekort van Los Angeles en San Diego op te vangen, werd het waterkanaal uit Arizona efficiënter (= lekvrij) gemaakt door het in beton te leggen. Na enkele jaren bleek dat het weglekkende water in Mexico de bron was voor 33.000ha geïrrigeerde landbouw. De winst voor LA en SD was het verlies voor Mexico.

Er is fysieke waterschaarste in veel landen (de oranje gebieden op de kaart) en er is economische schaarste (de paarse gebieden): hier is er over het jaar wel voldoende water, alleen valt het in een korte tijd en is er geen opslagcapaciteit voor het droge seizoen.

Waar er fysieke waterschaarste is, geldt: er is geen gratis water voor extra toe-eigening in de landbouw. Extra gebruik, ook door regenbevoeide landbouw, gaat ten koste van iemand of iets anders (natuur, bijv.) benedenstrooms. Hoger efficiënties in irrigatie water, bijvoorbeeld door druppelirrigatie, bewerkstelligen een herverdeling van schaars water boeren zullen bij hogere irrigatie efficiëntie ook absoluut meer water gaan gebruiken.

Dat heeft direct te maken met de toenemende vraag naar voedsel bij een groeiende

wereldbevolking, en de veranderingen in ons dieet. Voor 2050 moeten we een verdubbeling van onze voedselproductie realiseren voormensen die een eiwitrijker dieet zullen hebben. Er is dus meer diervoeding nodig. Van de OESO landen wordt nu 1/3 van de geproduceerde granen voor menselijke consumptie gebruikt. Er zal in de toekomst meer graan voor diervoeding nodig zijn. Vegetariër of flexitariër worden, is een effectieve manier om het waterprobleem aan te pakken.

Als we meer voedsel gaan produceren, zal de verdamping via gewassen toenemen. In 2005 was onze landbouw-waterbehoefte 70000km³; als we niets doen, hebben we in 2050 13.000km³ nodig.

Alternatieve scenario's zijn: het inzetten op regenbevoelde landbouw, wat een behoefte van 9000km³ oplevert; irrigatie-scenario: 11.000km³; liberalisering van landbouw levert een waterbehoefte van 9000km³ op; een comprehensive assesment scenario: krap 9000.

Productiviteit van landbouw moet omhoog: more crop per drop. Maar dat betekent: meer water-productiviteit: de biomassa per eenheid verdampt water (niet per eenheid toegevoegd water). Een fractie van het toegediende water wordt door het gewas daadwerkelijk geconsumeerd, en uiteindelijk verdampt. Hoeveel je toedient en wat het oplevert is de efficiëntie; hoeveel biomassa per verdampde eenheid is de productiviteit. De hoogste waterproductiviteit ligt iets onder de optimale opbrengst per eenheid toegevoegd water (het is een s-curve). Per eenheid land zou een boer voor maximale productie gaan, maar vanuit waterneheer is dat niet wenselijk, want voor de laatste groei in opbrengst is exponentieel meer water nodig.

Verhogen van de waterproductiviteit is een landbouwkundig probleem. Er is een directe relatie tussen de hoeveelheid water die een gewas verdampt, en de hoeveelheid biomassa die geproduceerd wordt. Zogenaamde C4-gewassen (bijv. mais) met een hoge fotosynthese-efficiëntie zijn productiever dan C3-gewassen (bijv. rijst) met een lage efficiëntie. Daarbovenop geldt dat de water-productiviteit afneemt als er onvoldoende nutriënten worden toegediend.

Afgelopen 4 decennia is een enorme agronomische efficiëntie bereikt voor bijvoorbeeld mais, dankzij de groene revolutie (high-yielding varieties), in de USA, China, Latijns Amerika. Niet in Sub-Sahara Africa waar mensen zich die variëteiten niet kunnen veroorloven.

Wat betreft het verder ontwikkelen van High Yielding Varieties is de meeste winst al gehaald. Winst is hier alleen nog te halen met de optimale hoeveelheid nutriënten (kunstmest).

Water beheer gaat over goede voorzieningen en flexibiliteit op bedrijfsniveau. De optimalisatie van watergebruik (wanneer en in welke hoeveelheid moet het water er zijn) ligt echter bij de boer en niet bij de beheerder. Belangrijk is het reguleren tegen over-gebruik.

Water-productiviteit is gelijk aan landbouwinnovatie. Verhoging van de water productiviteit moet centraal komen te staan in landbouwontwikkeling en sturend voor innovaties. Water moet expliciet op de agenda staan; certificaten etc. zijn geschikte middelen. De hoeveelheid biomassa/m³ moet omhoog, met name in de praktijk. Maar hoe zit het ten aanzien van de economische en maatschappelijke baten, per eenheid van water?

De monocultuur die we ontwikkeld hebben, heeft intensivering mogelijk gemaakt. Maar tegen kosten: het toe-eigenen van water gaat ten koste van benedenstrooms gebruik en ten koste van de ecosystemen. Competitie rond het beschikbare water en klimaatsverandering stellen nieuwe eisen: voor water retentie (opslag); waterzuivering; bescherming tegen overstroming; en verzilting van kust gebieden.

Duurzaam water gebruik betekent een balans vinden in een ecosysteem tussen verschillende diensten: verminderen en mitigeren van de negatieve water effecten van landbouw, het bevorderen van de diensten aan het niet landbouwkundige ecoysteem, en een focus op de positieve water interacties met de landbouw.

Functionele en strategische benadering van ecosystemen op landschaps-niveau onderscheid de volgende geleding:

• de primaire functies van ecosysteem diensten (landbouw en voedsel productie, overstroming

beheer, biodiversiteit, ...);

â?ç de criteria voor meervoudig gebruik van secundaire ecosysteem diensten (binnen de ecologische draagkracht van de primaire functie).

Een voorbeeld is de Mekongdelta waar verschillende subsystemen naast elkaar bestaan:

geïrrigeerde intensieve productie van rijst; rivieren met uiterwaarden die overstromen; een brakke kustzone met een monocultuur. Je kan functies combineren. Om de intensieve rijstcultuur robuster tegen klimaatverandering te maken, kan je ervoor kiezen die rijstbouw te optimaliseren voor gevarieerde voedselproductie: rijst en zoetwatervissen, retentiebekkens voor overvloedige regenval, etc. In de brakwater zones kan je verschillende functies visserij, kustversteving, etc. vorm geven: Vier strategische en functionele subsystemen met meervoudig gebruik:

1. Intensieve geïrrigeerde rijstbouw:

- a. 1st: voedsel (rijst & zoet water vis)
- b. 2nd: zoet water voorziening naar de brakke zone (zout gehalte & circulatie)
- c. 3rd: berging van regenwater (vermindering overstromingen)

2. Zoet water uiterwaarden:

- a. 1st: overstromingsbeheer (ruimte voor de rivieren)
- b. 2nd: voedsel (rijst, recessie landbouw, visteelt, water bossen)

3. Brakke zone:

- a. 1st : voedsel (aquacultuur middels poli-culture en mangrove filters)
- b. 2nd : brak water retentie en gebruik
- c. 3rd : biodiversiteit

4. Kust bossen:

- a. 1st : kust bescherming
- b. 2nd : biodiversiteit
- c. 3rd : voedsel (visserij en policultuur van vis en schelp dieren)

Zie het plaatje van een voorbeeld van de brak-water zone waar de monocultuur van vissen een polycultuur (tilapia, zeebaars, garnalen kweek) geworden is, met uiteindelijk ook nutriënten voor de mangrove bossen.

Conclusie is dat we ons niet moeten richten op water efficiëntie, de geproduceerde biomassa per hoeveelheid toegediend water, naar op water productiviteit: meer biomassa per door het gewas geconsumeerd en verdampt water.

Discussie

Waterproductiviteit

Het verschil tussen efficiëntie en productiviteit en dat water meervoudig gebruikt wordt door verschillende gebruikers is een blikopener. We hebben heel kortzichtig gedacht: gewoon zoveel mogelijk water op je akker gooien. Efficiëntie als het voorkomen van verliezen waardoor je meer kunt irrigeren en productiewinst maken, is dus geen goed idee omdat er schade optreedt doordat het meeste water al (elders) in gebruik is. Maar, de verliezen van bijvoorbeeld 43% bij geïrrigeerde landbouw is geen verlies; wat verloren gaat, gaat terug in de kringloop. Als je op wat voor manier ook al het water gebruikt, sluit je een stroom af (naar de rivier). Het is een herverdelingsvraagstuk. Wat betreft verdeling en allocatie kun je nog veel verbeteren. Maar, als een boer meer productie wil, verlies je meer water door verdamping, en dat water moet ergens vandaan komen. Er is geen gratis water. Het is een politiek en regionaal probleem; water is voor de meeste mensen uiteindelijk wel gratis, waardoor een prijsmechanisme geen effect heeft.

Hoe zorg je dat mensen een volwaardig dieet hebben. Hoe kan je het gebruik en de verdeling van water goed controleren zodat de kleine boer niet door de grote exportbedrijven wordt weggedrukt. En tussen landen onderling: hoeveel laat het ene land via een rivier naar het volgende land lopen

waterdiplomatie.

Prijsmechanisme

De presentaties gaan ervan uit dat het water matig of slecht geprijsd is. Als je deze verhalen nu houdt met op de achtergrond de marginale kosten van water, breed gedefinieerd. Want hoe dan ook, er is enorme verspilling van water overal in de wereld, en als je dat normaal prijst, zoals bijvoorbeeld electriciteit, heb je al een enorme rem op het gebruik. Zou dat voor deze verhalen een groot verschil maken?

Echter, via een prijsmechanisme bereik je dat er gewoon minder water gebruikt wordt in de eerste plaats, en er meer terugvloeit in de kringloop. En die boeren in Mexico hebben er niet zoveel aan als je het water voor LA en SD duurder maakt (want de waarde van water voor de stad is economisch veel hoger dan die voor de landbouw): zij hebben dan nog geen vervanging van het water dat vroeger naar hen doorsijpelde.

Waterschaarste is een lokaal probleem; andere zaken kun je verhandelen, maar water kan je niet zomaar elders brengen. De waterschaarste is een probleem waar arme mensen wonen die ook niet veel kunnen betalen voor water. Dat is ook de klassieke val om alles via markt mechanismen te regelen. Er zitten hier zoveel market-failures dat die prijsprikkel niet werkt het probleem van de Mexicaanse boeren blijkt pas na verloop van jaren. Niet gezegd is daarmee dat je een prijsprikkel helemaal niet moet inbouwen.

Wat en waar produceren

Mais in Frankrijk heeft heel veel water nodig, de tomatenteelt in Marokko ook. Waarom die productie niet verplaatsen? Een plant heeft een bepaalde vaste hoeveelheid water nodig om een bepaalde massa te bereiken, waar die plant ook groeit. Dan kan je om economische redenen andere producten gaan telen. Maar de basis van het probleem is, dat we nu 7000km³ nodig hebben, en meer moeten gaan produceren, dus dat we meer productiviteit per eenheid water moeten zien te bereiken. Als we het extra productie alleen maar via meer irrigatie opvangen (zie de scenarios), zullen we bronnen van water uitputten.

De geïrrigeerde wereldvoedselproductie is heel hoog, met name ook voor veevoer. Minder vleesconsumptie is daarom noodzakelijk. Maar, gaat ons verstand beter werken als water door schaarste duurder wordt? In het algemeen geldt wel dat als er geen grote schaarste wordt gevoeld, er weinig stimulans is om nieuwe technologieën te introduceren. Je kan wel proberen de mensen te beïnvloeden in hun voorkeuren, zodat ze minder vlees gaan eten. Een hardere manier is gewoon te wachten tot iets schaarser wordt, want dan gaan de prijzen vanzelf omhoog, en zullen de mensen hun gedrag aanpassen. Dat zal altijd gebeuren, maar economen willen die stap graag voor zijn met zachtere processen.

De hoeveelheid water die we hebben is beperkt is er komt niet meer bij en dan moet je wat aan de vraagkant doen om mensen anders te laten eten dan vlees. Er zijn technologieën waardoor we wel meer water kunnen krijgen ontzilting, bijvoorbeeld. Technologische ontwikkeling wordt vaak gepushed doordat mensen aan de grens van problemen komen. In een recente Zembra-uitzending werd gesteld dat iedere volgende generatie zonnepanelen de helft goedkoper is en twee keer zo efficiënt, dus straks is electriciteit zo goedkoop dat je via van zout water op grote schaal zoet water kunt maken en de landen rond de Sahara te kunnen bevoelen.

Governance

We slepen niet met water, als we het voor drinkwater gebruiken, is dat binnen een straal van 200km. Je moet dus regionaal, per stroomgebied kijken. We zijn nog maar kort bezig met een meer omvattende beheersbenadering. Er zijn maar twee landen met waterschappen (NE, BE); elders

bestaan twintig stroomgebied-beheer-organisaties. Er is nog heel veel te verbeteren aan water beheer en allocatie. Daar kunnen wij als Nederland een grote rol in spelen.

Voor de watervoorziening is de landbouw één van de klanten. De andere is de energiesector, de derde zijn de mensen, de vierde is de natuur. Dat is het punt van verdeling. Maar waterbeheerders zijn weinig betrokken bij de toekenning van waterrechten. Bij besluitvorming rond waterallocatie is voor een deel een overheidstaak, maar voor een belangrijk deel wordt dat door bedrijven gedaan: bijvoorbeeld voor Daewoo op Madagascarië, of voor de katoenteelt rond het Aralmeer. Met veel subsidie wordt er geboerd, maar de waterbeheerder mag het alleen maar uitvoeren. De besluitvorming gaat buiten de waterwereld om. Waterbeheerders proberen wel met al die klanten rond de tafel te gaan, maar de beslissingen worden elders genomen. FoodFirst heeft een prijs ten aanzien van water.

Integraal waterbeheersplan blijkt in de praktijk, op lokaal niveau, problematisch. In Maarn, bijvoorbeeld, leverde de concurrentie tussen instituties, waterschappen en waterzuivering meer problemen dan oplossingen op bij het repareren van rioleringen kwamen bomen in de stad te droog te staan en stierven af. Hetzelfde probleem dus, op kleine schaal, als in Californië en Mexico: meer efficiëntie, maar minder kwaliteit. Hetzelfde speelt met de mest-overschotten: in Brabant is de waterpartij uit de discussie gestapt omdat het voor hen te omvangrijk werd. Ze zijn gewoon dieper gaan boren. Nu is de drinkwaterproducent weer terug bij de discussie over het terugdringen van anti-biotica in de intensieve veehouderij: het drinkwater dat voor de varkens gebruikt wordt, is zo vervuild dat het een bron van infecties is. Met beter water beheer kan je dus het gebruik van antibiotica terugdringen. Water is niet een bron van buiten die gewoon beschikbaar is. Integratie van waterbeleid moeten we weer opnieuw handen en voeten gaan geven.

Verstedelijking is een proces dat doorgaat. Daarmee komt een nieuw verdelingsproces om de hoek kijken. Als je puur economisch kijkt, zal de stad altijd winnen die kunnen het betalen. Maar de urbane armen hebben juist behoefte aan toegang tot goedkoop voedsel. Beleid is erop gericht dat goedkope voedsel te kunnen produceren, en dat vormt een tegenwicht tegen de neiging van de stad om alles in te pikken. Met name de peri-urbane landbouw heeft hier een rol; landbouw is een natuurlijk zuiveringssysteem voor afvalwater, maar kijk uit voor zware metalen.

Instituties en ngos

De wetenschappelijke benadering levert boeiende perspectieven op; de wetenschappelijke benadering stuit ook op de grenzen van de politiek en economie. Daar zitten voor de overheid belangrijke beleidsconsequenties aan verbonden. Bedrijven en banken spelen hier ook mee, en NGOs. Die zien er op toe dat afspraken tussen regeringen nageleefd worden bijvoorbeeld waar China land koopt voor de eigen voedselproductie. NGOs kunnen hier mobiliseren en de belangen van betrokkenen aan bod laten komen.

In ontwikkelingslanden waar water schaars is, zijn instituties vaak zwak: daar ligt een rol voor ngos ook. Maar, wat zijn de mogelijkheden om met minder water gewassen te telen. In een kas kan je de watercyclus gesloten houden; in tropische landen zou je dan ook via ontzilting in de waterbehoefte kunnen voorzien. Alleen is op dit moment het kopen van grond voor landbouw elders een goedkopere oplossing dan technologische innovaties.

Er is een goede reden dat in Nederland grond niet vrij te koop is, omdat anders de grond voor de boer onbetaalbaar wordt (in China vinden ze dat weer heel vreemd). Ligt hier niet een parallel met water: analoog een bestemming geven aan water. Je kan politiek beslissen dat inderdaad 70% van het water naar de landbouw gaat, en dan kan je die landbouw ook verplichten er behoorlijk mee om te gaan.

Inderdaad worden waterrechten langs rivierassen nu al vastgelegd, met name bij grootgebruikers als energiebedrijven die concurreren met landbouw. Bijna ieder land heeft prioriteiten voor

watergebruik bij wet geregeld: drinkwater, landbouw, ecosysteem, in die volgorde. Je kan discussieren over de prioritering van landbouw over ecosysteem; drinkwater is maar 4% van je waterbehoefte, dus daarover is weinig te bakkeleien.

Nederland heeft overigens een waterhuishoudingsplan je kan niet zomaar ergens water uit de sloot pompen.

En nu? ... Raimond Hafkenscheid

BuZa werkt op vier themas, water en voedselzekerheid/productie zijn twee prioritaire themas. Voor veel mensen is de relatie tussen water en voedselproductie evident voor de hand liggend. Maar die evidente relatie is niet altijd zo aanwezig water en voedselproductie zijn in de beleidspraktijk twee verschillende werelden, mensen hebben vanmiddag echt nieuwe dingen gehoord. Water bij BuZa is een andere directie dan Voedselzekerheid. De directie water heeft vier themas: drinkwater en sanitatie, waterveiligheid, watergovernance en watergebruik in de landbouw. Voedselzekerheid heeft ook vier themas, waarvan primaire productie er één is. Die evidente relatie komt dus in 1/16 van de inspanningen aan de orde. Alleen klopt dat dus niet met de omvang van de problematiek waar we in de wereld voor staan.

We zijn aan de grenzen van de mogelijkheden van het fysieke watersysteem beland. Met de groei van de bevolking en de verandering naar een meer eiwitrijk dieet nemen spanningen in de wereld toe; conflicten en zelfs oorlogen zullen over water gaan. Water is een mondiaal probleem dat lokaal moet worden opgelost. We moeten niet te veel onze hoop stellen op technologische oplossingen. Die zijn moeilijk te forceren. Overigens, voedselproductie in zee kost geen water.

Er wordt veel gesproken over het gebruik van water, over landoverschrijdend gebruik, maar wat weten we nu precies over wat in het watersysteem gebeurt? Veel informatie is anecdotisch, er wordt te weinig gemeten het verbouwen van qat in Jemen is een veel ergere aanslag dan men denkt. Daarom is het goed dat vanuit de Directie Voedselzekerheid de impuls is gegeven iets aan dat kennishiaat te doen via een programma om boeren en coöperaties hierin inzicht te geven. Zoals Polman van Unilever het uitdrukte: we cannot treasure what we do not measure.

Systemisch denken is heel moeilijk om in BuZa te integreren. Voor zicht op het systeem heb je de agronomen nodig. Dan zie je bijvoorbeeld dat als je de hele keten verbetert, je de kustbescherming er gratis bij krijgt. Dat is ook waar onze toegevoegde waarde ligt.

De idee van de waterfootprint van ons dieet moet meer ingang vinden. Waarin zit de beste voedingswade voor een hoeveelheid gebruikt water. Dat begrijpt een kind: vader zegt dat ze niet zo lang moeten douchen, maar zuinig met water moeten zijn. Maar pa eet wel een biefstuk, en hoe lang kan je douchen van de 7m³ water die daarvoor nodig is?

Het plakken van een prijs op water is heel moeilijk om tastbaar te maken. Je moet er gewoon vanuit gaan dat water een vrij beschikbaar goed is. We doen heel weinig aan het beprijzen van water, alleen voor drinkwater, maar dat is een fractie van het water dat we gebruiken.

Een zwaardere impuls tot interactie tussen de twee themas water en voedsel is nodig, want in isolatie komen ze er niet uit. Wijs als landbouworganisatie op bijvoorbeeld de relatie met waterbeheer. Veel oplossingen staan of vallen met wat we hier aan de orde komt, dus het uitdragen van deze relatie en de kennis die vergaard is, is heel belangrijk. Helaas is capaciteits opbouw in OS post-prioritair. Als er lokaal geen capaciteit is om nieuwe technologieën te begrijpen, kan je je kennis niet afzetten, noch je producten, noch je leningen niet verstrekken, en je brengt een oplossing niet dichterbij.

17 april 2013: Voedsel, Landbouw & Cultuur, Religie

Jean-François Millet: *Angelus*

Bij het verbeteren van de voedselproductie moet je niet exclusief letten op de economische factoren. Beleid moet zich rekenschap geven van de sociale en religieuze context ter plekke. Coöperaties, bijvoorbeeld, vooronderstellen een cultuur van vertrouwen; als technisch-functionalistische oplossing alleen werken ze niet.

Indertijd vroeg toenmalig president Jimmy Carter om de inbreng van de 5 grote religies in zijn rapport over voeding. De invloed van een meer algemeen levensbeschouwelijke idee over voedsel en voeding blijkt uit de opkomst van de Slow Food* beweging in Europa.

In de verbinding tussen cultuur, religie en voedsel gaat het om drie relaties. Eerst de relatie van mij met mijn medemens: het morele appel dat voedsel meer is dan een commodity en dat mijn medemens geen honger mag hebben. Dan is er de relatie met de aarde, de schepping, wat in het Handvest van de Aarde heel duidelijk in een spirituele dimensie wordt gezet sprekend van Moeder Aarde en de vervreemding die er in deze relatie is opgetreden. Ten derde is er de relatie met onszelf: in veel godsdiensten en culturele tradities is er een bewust en selectief omgaan met voedsel, bijvoorbeeld één dag geen vlees eten.

Hoe werkt één en ander door in ons verbouwen van voedsel, ons eten, en de toegang tot voedsel.

A Wájt eten we Spijswetten en Slow Food

Hoe kunnen we in het westen onze voedingskeuze in verband brengen met religie en levensbeschouwing? We zijn in problemen gekomen doordat die koppeling is losgelaten, en we zoeken in allerlei bewegingen, zoals Slow Food en ecologische landbouw, hoe we die verbinding weer kunnen leggen. Willen we een zekere duurzaamheid hebben, dan moeten we dat verankeren in een levensbeschouwing. Slow Food is een duidelijke manifestatie die die verbinding weer wil maken: voedsel staat voor meer dan een snelle hap. Daarin komt de disciplinerende terug die in

religieuze spijswetten is vervat.

1) Spijswetten ingeleid door Henk Jochemsen

Naast de relaties met de medemens, de natuur, en met mijzelf, stelt religie een vierde relatie centraal, de relatie met God. In een religieuze cultuur, zoals die in grote delen van de wereld bestaat, wordt geen scheiding tussen de materiële en de geestelijke wereld ervaren; de twee zijn onlosmakelijk verbonden. Tegelijk is er de ervaring dat er in de materiële wereld ook een verstoring is: er is het kwaad, bederf, chaos, en die heeft te maken met de gebrekkige relatie met de geestelijk wereld. Bederf is gevolg van het ontbreken van de relatie met God, of het aangaan van een relatie met de verkeerde geestelijk macht. Die relatie met de geestelijke wereld werkt dan door in de drie relaties waarin de mens staat.

Een juiste relatie met de goddelijke wereld gaat samen met de juiste relatie tot de stoffelijke wereld, en omgekeerd geldt dat ook. In dat verband moet je de spijswetten zien, de regels die aangeven wat je wel (rein) en wat je niet (onrein) mag eten. Die spijswetten zijn niet zomaar wat regeltjes om een beetje structuur in het leven aan te brengen. Zij zijn een uitdrukking van de fundamentele gedachte dat we alleen in een juiste relatie met de goddelijke wereld staan als we ons ook op een juiste manier tot de stoffelijke wereld verhouden.

Daarin ligt overigens een verschil tussen de joodse religie en christelijke religie. Voor de christelijke religie is de juiste relatie tot God niet een voorwaarde vooraf, maar een manifestatie van de geschonken goede relatie met God.

Veelal wordt over de joodse spijswetten gezegd dat het een gezondheidsleer is het reine voedsel is ook het gezondere voedsel. Maar de eigenlijke bedoeling ligt elders.

Het onderscheid tussen rein en onrein in de Joodse spijswetten heeft, volgens Leon Kass (*The Hungry Soul*) te maken met het respectvol behandelen van de werkelijkheid. Wat verboden is, zijn die wezens die een orde doorbreken, die in plaats, beweging, of respect voor leven, die orde niet volgen. Geen carnivoren en aaseters, want die zijn verbonden met de dood, niet met het leven. Geen ambivalente vormen zoals amfibieën, want wat is hun plaats: aarde of water? Een paling, is het een vis of een slang? Die dieren zijn onduidelijk en manifesteren niet de orde. Een krab beweegt zijwaarts en die beweging als zodanig is niet fout, maar het dier voegt zich niet in de gewone orde van het geschapene. Het respect voor die ordening is nodig voor wat wij tegenwoordig duurzaamheid noemen. Het is een oefenen in het onderkennen van goed en kwaad, rein en onrein. Het gaat mij hier niet om de vraag of deze zienswijze op de Israelitische spijswetten geheel juist is of niet maar om de manier van denken en leven.

Meer algemeen kun je vanuit een religieuze zienswijze zeggen dat eten een zich verbinden is met voedsel en daarmee met de krachten en deugden met datgene wat je eet. Je assimileert het levende schepsel dat je eet en daarmee verbind je je met de scheppingskracht waarmee de Schepper de dingen schiep en in stand houdt. Nog een stapje verder: in zijn voedsel verheft de mens het stoffelijke tot de verering van God. In het offer, plantaardig of dierlijk, is dat heel duidelijk, want offers werden ook gegeten. Dieren werden in veel godsdienstige culturen (niet in de Israelische) in het kader van een offer gegeten. In het offer wordt het schepsel dus verhoogd tot de verering van de Schepper. Dat staat voor een heel andere houding tot de wereld waarin wij ons bewegen dan onze cultuur. Hoe disciplineren wij onszelf dan in het gebruiken van de schepping voor ons eigen onderhoud?.

De joodse spijswetten leveren een voorbeeld van hoe religie / levensbeschouwing verbonden is met ons voedsel, een voorbeeld ook dat niet onbekend is in onze eigen cultuur. Het voorbeeld bedoelt niet een sacralisering van het wereldbeeld te bewerken. Wel misschien een hersacralisering van de schepping. Dat sluit dan aan bij het recente betoog van Louise Fresco, die nieuwe, seculiere taboes

wil introduceren om het gedrag van mensen te sturen.

Die spijswetten lossen niet meteen het probleem op van de één miljard mensen die te weinig te eten hebben, de volgende miljard wiens eten te weinig voedingswaarde heeft, en de omstreeks een miljard die aan overgewicht lijdt. Maar als de richting van de oplossing de ondersteuning van kleine boeren in arme landen is, zoals De Schutter en de FAO stellen, en om met respect voor de natuur een hogere productie te bereiken, dan hebben we wel een nuttig kompas in handen. De desacralisatie van voedsel in de moderne landbouw, en tegelijk de sacralisatie van de markt, heeft desastreuze gevolgen gehad op de langere termijn; een zekere re-sacralisatie van de schepping kan dan een andere, en voor de toekomst noodzakelijke, houding bewerken bijvoorbeeld dat we voedsel niet meer als alleen maar handelswaar zien. En dat een andere omgang met de natuur geboden is, wordt algemeen onderschreven.

2) Slow Food ingeleid door Joris Lohman

Rond de principes van Slow Food is een wereldwijd netwerk ontstaan van professionals die door middel van voedsel de wereld willen verbeteren. Het is een interdisciplinaire beweging van boeren, koks en de voedselindustrie. De beweging wil tweeërlei: de oplossing van de voedselproblematiek en de herwaardering van voedsel.

Beter eten is een hype geworden, maar een noodzakelijke, realistische. In de grote steden leeft de vraag naar waar ons eten vandaan komt. Voor de politiek is er de toekomst van 2050 met 9 miljard monden om te voeden.

De basis filosofie van Slow Food is good, clean, and fair, lekker, puur en eerlijk. De trend van fast-food vervreemdt ons van de intrinsieke waarden van voedsel, van de voedingswaarde, de smaak, en de manier waarop je het eet. Fast food gaat over hoe je er geld mee verdient, hoe het snel kan en zo goedkoop mogelijk. Puur staat voor duurzaamheid, de balans met de directe leefomgeving en de wereld als geheel. Eerlijk gaat niet alleen over Noord-Zuid, maar geldt ook binnen Nederland: in de waardeketen moet ieder, van boer tot winkel, een eerlijke prijs krijgen.

Voor de kern van de Slow Food beweging gaat het wel wat dogmatisch om haast een blauwdruk voor kleinschalige biologische landbouw. Voor de Youth Food Movement zijn die idealen meer een kompas. Kleinschalige, biologische productie, het gebruiken van lokale producten, het beschermen van biodiversiteit via het bord, want wat je niet eet, wordt ook niet meer geproduceerd, bijvoorbeeld de Goudse Kaas, een Ethiopische koffie soort die niet industrieel kan worden gemaakt. Maar die kleine schaal is niet per definitie de kleine boer. Het gaat om een bredere kring, namelijk de gemeenschap waarin voedsel gegeten wordt. De regionale afdelingen van YFM heten daarom Convivia, naar een idee die juist voor de Nederlandse tak, want Nederland is één van de meest technologisch ontwikkelde producenten.

20 jaar na de oprichting van SlowFood blijken de basis ideeën opnieuw relevant geworden, want in de steden zijn jonge mensen op zoek naar de verbinding met hun voedsel en willen ze weten waar dat voedsel vandaan komt, mede als reactie op de mondialisering. Met name de afgelopen drie jaar is die extra aandacht duidelijk: de kookprogramma's, de festivals, ook de voedselschandalen en de vraag hoe de wereld te voeden. De kernwaarden van Slow Food krijgen steeds meer aandacht. In het debat in de politiek, de stad en de agrarische wereld, is er veel te winnen door al die werelden bij elkaar te brengen (om bijvoorbeeld ook misverstanden op te ruimen alsof biologische boeren altijd goed zijn en grote boeren fout).

In het licht van de wereldvoedselproblematiek is de traditionele Slow Food beweging soms wel elitair. De beschermde producten zijn ook weer zo duur dat alleen een elite ze zich kan veroorloven. Er is natuurlijk niets mis met lekkere wijn en geitenkaas, maar het gaat om meer. De kern, waar YFM zich ook voor inzet, blijft wel het vormgeven aan respect voor voedsel. In het geïndustrialiseerde

voedselsysteem in het westen is voedsel zo goedkoop en waardeloos geworden dat mensen die waarde ook niet meer zien. We staan er niet meer bij stil hoe ons voedsel wordt geproduceerd. Het gaat dan niet om specifiek dit of dat eten, maar dat je weet waar je eten vandaan komt. Ga zelf koken, ga bij de boer kijken. Als je meer met je eten bezig bent, ga je je ook meer met de algemenere problematiek bezig houden. Als we ons in het westen realiseren wat voor rijkdom we hebben met ons goedkope voedsel, worden we, is de verwachting, ook bewuster van de honger problematiek. Genieten van eten is de brandstof voor die bewustwording.

B Hoe verbouwen we? Land en economie

1) De waarde van het land ingeleid door Ton Duffhues

Voedsel is de verbinding tussen hemel en aarde, zoals op het schilderij *Angelus* van Jean-François Millet dat op het programma is afgedrukt, uitgebeeld wordt. Uit diezelfde tijd stamt ook bijvoorbeeld *De Aardappeleters*. Deze kunstenaars schilderden tussen de boeren die worstelden met het schamele bestaan. Die boerse taferelen laten een geïnternaliseerde bijbelse genade zien. Die representaties van het boerenbestaan pasten in een tijd van snelle vooruitgang in de tweede helft van de 19de eeuw: industrialisatie, spoorwegen, steden breiden uit, gewoonterechten werden afgeschaft, marktwerking deed haar intrede. In de kunst van die tijd spiegelt zich de ambivalentie van een burgerij die spijt heeft van wat ze zien verdwijnen.

De tegenwoordige representaties van het leven op het land laten nog steeds die twee kanten zien. De boer als archetype van een universeel verlangen met de grond verbonden te zijn. Boerenleven en -cultuur is een idee van de urbane klasse.

In de discussie over voedsel en landbouw spelen deze en andere representaties een rol. Bijvoorbeeld de stadslandbouw. Drie bewegingen en verlangens komen hierin bij elkaar. Eerst de spirituele dimensie van de stadsmens die met de handen in de aarde wil wroeten en proeven uit eigen tuin. Dan de politieke dimensie van stadsbesturen die een voedselstrategie formuleren. Zij bevestigen zo het belang van voedsel áit en váá³r de eigen regio. De angst voor schaarste speelt hier zeker ook een rol. Voedselproductie wordt door hen tevens gezien als middel om sociale cohesie te bevorderen en kinderen vertrouwd te maken met voedselproductie. Een derde is de techniek. Met hoogwaardige technologie kan je in de stad voedsel produceren. Gebouwen waarin onder ledlampen bloemkool wordt gekweekt, varkensflats, etc. De vraag is of de technologische mogelijkheden om voedsel te produceren hier leidend zijn, of de angst voor te weinig voedsel voor het toenemend aantal bewoners.

Die angst speelt ook in het mondiale debat over de voedselvoorziening. Qua technologie hoeven we ons geen zorgen te maken dat we meer, en ecologisch verantwoord, zullen kunnen produceren. Het is een verdelingsvraagstuk. De immense groei van de steden speelt hier: de bewoners willen en kunnen een eventuele schaarste voor hun ouders en kinderen niet accepteren.

Voor de toekomst moeten we de lessen uit het verleden trekken om op zijn minst een beredeneerde gok te kunnen doen op wat we morgen moeten doen. Waar halen we echter de wijsheid vandaan; bij de FAO, de WUR?

Landbouw en voedsel zijn mondiale thema's geworden. We hebben echter de situatie dat de ontwikkeling en de besluitvorming aan het oog worden onttrokken. Het ligt niet vast wie inzichten inbrengt, en welke de inzichten zijn die de koers gaan bepalen. Dat is de uitdaging van de situatie nu. Hoe stellen we ons morele kompas dat het de weg wijst naar duurzame productie, terwijl we tegelijk leren omgaan met nieuwe (bio-) technologieën en met dreigende rampen als het opwarmen van de aarde.

Daarom is die 19de eeuw belangrijk, want dat was ook een tijd van maatschappelijke en

technologische verschuivingen. Nieuwe landbouwtechnieken werden door wetenschap en notabelen en grootgrondbezitters geïntroduceerd en getoond op de vele tentoonstellingen. En boeren gingen zichzelf organiseren, in beweging gebracht door o.a. christelijk-sociale opvattingen over boeren en landbouw. De agrarische kwestie kwam op de maatschappelijke agenda te staan. Veel rechten van de adel jacht, tienden, pacht werden ter discussie gesteld. Nieuwe sociaal-religieuze opvattingen over het bestaan en het goede leven lagen hieraan ten grondslag. Het resulteerde in een ideologie die getemde vooruitgang voorstond door de combinatie van nieuwe sociale en economische samenwerkingsvormen, cooperaties en boerenbonden, met als drijfveer de emancipatie van de kleine boer.

Wat kunnen we van die tijd leren? Een lineair technologisch model zal ons niet helpen. Verschillende productie systemen zullen zich ontwikkelen. Aan de ene kant smartfarming met precisie techniek, grootschaligheid en in samenwerking met verschillende wetenschappen. Aan de andere kant social farming waar voedselproductie werelden verbindt: zorg, educatie, en het creëren van economische en sociale innovaties.

Het nieuwe gemengde bedrijf is een exponent van dat laatste, een bedrijf waarin verschillende sociaal-economische en maatschappelijke functies samenkomen. In het debat moet je aan die verscheidenheid aan functies recht doen.

Weerstand tegen verandering is een resultante van die verandering. Als je dat doordenkt, kom je tot een andere manier van vragen stellen. In onze benadering is de economische rationaliteit teveel losgekoppeld van zowel sociale cohesie als religieuze betekenis. The economy is a mixture of individualism, morality, and sentiment. The mode of production is related to and bounded by social cohesion and cultural beliefs. (Salazar)

Boer is het beroep van de toekomst, en de landbouw is een sector van de 21ste eeuw, stelt de ZLTO. Die ambitie werkt alleen met een landbouw die gedreven wordt door menselijke en maatschappelijke waarden, en verbonden met andere sectoren. Dat zien we terug in de manier waarop in Nederland de voedselproductie en de beeldvorming van boeren in Nederland evolueren. Werken op de boerderij heeft op zichzelf al een sociale betekenis gekregen. Je ziet het in de betrokkenheid van consumenten en burgers bij voedselproductie. Je ziet het ook in de betrokkenheid bij de omgang met dieren en de waarden die de stadsmens met de boer deelt. Dat geldt ook voor voedsel: een trend die niet alleen, of juist niet, rationeel-economisch is te duiden: voedsel verbindt ons met hemel en aarde.

Er is dus diversiteit in de manieren waarop we landbouw bedrijven. In Nederland is de differentiatie van boerenbedrijven heel groot en er is niet één lineaire ontwikkeling naar steeds grootschaliger bedrijven. De technologische en de sociale variant convergeren soms ook, zoals in de opkomst van bio-chemie en life-sciences blijkt.

Paradigmas spelen ook een rol. Ga dertig jaar terug, en je ziet dat de nu gerealiseerde productiviteitsstijging toen voor onmogelijk werd gehouden. En zo gaat dat iedere dertig jaar. Vanuit die paradigmas kan je beter de vraag beantwoorden hoe de wereld te voeden. Ga steeds dertig jaar terug, en toen had men geen notie van de productiviteitsverhoging die mogelijk is geworden.

2) Vooruitgang en economie ingeleid door Roel Jongeneel

Twee hypothesen die je met betrekking tot religie en landbouw zou kunnen formuleren zijn: 1) Religies zijn in agrarische samenlevingen ontstaan, en dus mag je verwachten dat ze verbonden zijn met landbouw. 2) Na de Verlichting en de opkomst van rede en wetenschap volgt een periode van secularisatie, en op dit moment heeft religie daardoor weinig impact meer op landbouw.

Grosso modo kloppen beide observaties: de joods-christelijke traditie, islam, hindoeïsme, hebben ieder hun eigen spijswetten en er zijn religieuze voorschriften die de landbouw productie raken zolas

sabbatsjaar en braak-regelingen. En ook Webers secularisatie-these is wel ongeveer uitgekomen. In het Westen vindt nog maar 40% van de mensen religie belangrijk en gaan steeds minder mensen naar de kerk. Enerzijds is de invloed van religie op de samenleving is afgenomen, en anderzijds zijn de religieuzen zelf ook in toenemende mate gesecculariseerd in hun levensstijl.

Aan de andere kant: met de Verlichting dacht men dan wel dat religie achterhaald zou raken, maar religie is nog steeds een factor die er toe doet en er zijn nieuwe schaduwreligies opgekomen, d.w.z. waardenperspectieven die niet als religies worden onderkend, maar in feite wel op dezelfde wijze functioneren. Die laatste hebben ieder wel hun problematische punten: we zien elementen van mateloosheid of een gebrek aan respect zoals in een instrumentele en antropocentrische werkelijkheidsbeschouwing waarin nut een dominant criterium is.

In traditionele religieuze visies zit heel vaak en opvallend een element van zelfbeperking. Dat biedt tegenwicht tegen de utilitaire en economische perspectieven die nu dominant zijn. Die visies kunnen ook geen recht doen aan wat mensen bij voedsel ervaren en dat levert, interessant genoeg, onbehagen op.

In het nu het dominante (neo-)liberale denken is de onhoudbaarheid van meetaf ingebakken. Het is een nieuw soort geloof, dat alleen wordt neergezet als objectief en neutraal. Maar die objectiviteit en neutraliteit zijn mijns inziens schijn, zij het dat er sprake is van een werkzame schijn. Er zijn stakeholders die een belang bij dit waardenperspectief hebben, maar het model is onhoudbaar: wanneer je het zou kopiëren naar andere volken, leidt dat tot een consumptieniveau dat de draagkracht van de aarde enkele malen te boven gaat.

Voor de economie is een ander perspectief nodig, en dat is ook mogelijk. Daarbij kunnen we van de bekende grote religies dingen leren. In de christelijke traditie is er bijvoorbeeld de notie van de sabbat, die behalve een cultische betekenis ook betekenis heeft als een fundamentele inkadering en inbedding van de economie. In het sabbatsjaar lag de grond braak, waardoor de vruchtbaarheid in stand werd gehouden. Dat was duurzaamheid avant la lettre, zouden we vandaag zeggen. In het jubeljaar, het 50ste jaar, werd het land herverdeeld. Land was van God en aan de mensen toevertrouwd en in beheer gegeven. Elke nieuwe generatie mocht weer opnieuw beginnen, en daartoe werden de schuldingen ongedaan gemaakt. Er was ook een sociale inslag bij het oogsten niet het veld nog een keer nalezen, maar de naooogst voor de armen laten liggen. Economie had een sociale bedding.

Dit is een perspectief waarin een normativiteit zit die algemeen toegankelijk is, hoewel in de specifieke woorden van een religieuze traditie vervat. Dat perspectief mist in het neo-liberale en kapitalistisch georiënteerde denken, waarin het devies lijkt gij zult steeds meer begeren. Dit contrasteert nogal met de Tien Geboden die precies op het tegenovergestelde uitlopen: gij zult niet begeren.

De vraag is hoe dat kritische perspectief in de praktijk heeft gefunctioneerd. Niet erg goed, want het zijn ook christenen geweest die de natuur hebben gede-sacraliseerd, de weg voor de modernisering hebben aangelegd en de scheiding tussen geloof en wetenschap hebben doorgevoerd.

Rentmeesterschap, ook, maar niet exclusief, in het christelijk-sociaal denken een centraal begrip, heeft niet kunnen verhoeden dat er veel is ontspoord en scheefgegroeid. Landbouw heeft heel erg in het kader van een plat vooruitgangsstreven gestaan. Dat leidde tot een hoge productiviteit en productieomvang, maar ook tot een zware belasting van het milieu en aantasting van de biodiversiteit. Bovendien zat de sector gevangen in een economische spagaat, de spanning namelijk tussen wat rationeel is op micro- of bedrijfsniveau en wat op macro- of sectorniveau. De landbouw was en is georganiseerd in kleine familiebedrijven. Zij moesten en moeten zien te overleven in een tredmolen van meer produceren voor alleen maar lagere prijzen. Dat creëert een race naar de bodem. Er worden innovaties toegepast en er vindt grootschalige exploitatie van natuurlijk kapitaal plaats, maar ondanks het succes daarin verdienen de agrariërs er nauwelijks een toereikend

inkomen mee. Je komt weinig vooruit, maar het is ook niet mogelijk om in een draaiende tredmolen stil te gaan staan wie dat doet valt om. Maar de boer die niet innoveert houdt het ook niet vol en wordt op termijn gedwongen zijn activiteiten te staken.

Nieuwe vragen komen op: voedselschaarste en biobrandstof. De landbouw wordt verbonden aan energiemarkten waarmee nieuwe krachten hun invloed gaan uitoefenen.

De invloed van religie op landbouw en voedsel wás sterk en is nog wel duidelijk aanwezig in de individuele consumptiepatronen. Probleem is niet de beschikbaarheid van voedsel er is genoeg. Hoewel het wel degelijk een uitdagingen voor de toekomst is, is de groei van de wereldbevolking niet hét probleem. Het probleem is de toegang tot voedsel: het voedsel komt niet op de juiste plek. Daarin spelen wereldbeschouwingen een rol. Als je de markt verheerlijkt, dan zet de koopkracht de toon. Als landen dan een eigen voedselbeleid willen voeren, mag er een heleboel niet van de WTO. Wat je ook ziet, is dat grote bedrijven rechtstreeks naar de grote steden gaan voor hun afzet waardoor de ommelanden kunnen zich niet ontwikkelen. Waarom hen niet toestaan wat we in Europa zelf gedaan hebben? Waarom hen geen ruimte bieden om vooralsnog hun eigen landbouw te beschermen, zodat ze zowel de rurale ontwikkeling als hun eigen voedselproductie kunnen bevorderen?

Met Hans Ká¿ng kunnen we zeggen: het is waardevol om het morele kapitaal zoals dat in de bekende wereldreligies is vervat in beweging en in stelling te brengen in het debat over een meer duurzame economie en het behoud van een leefbare aarde. Er is een paradigma verandering nodig. Slow Food en Fair Trade hebben weliswaar een belangrijk symbool-karakter, maar zijn toch correcties in de marge. We moeten dieper doorstoten naar de vraag wat een goede en verantwoorde landbouwpraktijk is en wat een landbouwpolitiek die verantwoord en duurzaam gedrag bevordert en ondersteunt.

En nu ...?

Je hebt informatie nodig om ergens over te kunnen spreken. Beleid kan je maken als die informatie wordt ingebed in kennis. Daaronder zitten waarden van religie en levensbeschouwing die leidend zijn in beleid. Over die laatste ging het nu veel. Hoe koppel je kennis en waarden, dat is de rode draad in het gesprek van vanmiddag. Verbinding van religie naar informatie en kennis; de verbinding tussen de kennisbronnen en de waarden die je daarbij belangrijk vindt; daarin haal je de impliciete waarden boven, en dat levert ook de meeste reacties op.

Sacralisering staat naast technologie: het is niet of-of, maar grootschalig en kleinschalig hebben ieder hun eigen rol. De verhouding tussen hoog-technologische landbouw en social farming is dynamisch, en we hebben morele kompassen voor nodig om die verhouding steeds weer aan te passen.

Het kooppatroon van consumenten is een probleem, want de mensen zeggen wel dat ze bewust en duurzamer willen consumeren, maar ze betalen toch niet die euro extra in de supermarkt voor een duurzaam door een kleine boer geproduceerd stukje vlees. Er is nog een weg te gaan voordat de disciplineren van ons consumptiepatroon die vervat is in bepaalde religies en wereldbeschouwingen, een maatschappijbrede en effectieve oorzaak van gedragsverandering is.

Religie kan een disciplineren van ons consumptiepatroon bewerken, maar religie kan ook een hindernis zijn voor verdere ontwikkeling. Stromingen binnen het protestantisme, bijvoorbeeld, hebben ook een rol gespeeld in het ontkoppelen van de verbinding tussen voedsel en religie. Waar hindert religie, waar helpt het? En de vraag voor verdere uitwerking: hoe vertaal je compassie (Karin Armstrong), het gemeenschappelijke in alle religies, naar het voedselvraagstuk? Welke mogelijkheid

hebben we, uiteindelijk, om de excessen in onze omgang met landbouw en voedsel te vermijden, en hoe kan religie de voedselproductie en verdeling bevorderen?

* * *

*Slow Food

Slow Food is een beweging van mensen die bewust willen zijn van wat ze eten en is opgericht in 1989 door Carlo Petrini, op het moment dat McDonalds een vestiging in Rome wilde starten, tegenover de Spaanse Trappen, in het hart van de Italiaanse eetcultuur. Mensen uit een dorpje in Noord Italië zijn toen pasta gaan uitdelen aan de bezoekers van McDonalds als protest en hebben toen Slow Food opgericht als tegenbeweging van fast food. Slow Food heeft wereldwijd ongeveer 100.000 leden. In Nederland zijn er ongeveer 3000 leden.

De Youth Food Movement is geïnspireerd door de Slow Food movement, maar staat gereserveerd tegenover de dogmas van Slow Food. YFM wil leren van alle perspectieven die er zijn. YFM organiseert verschillende activiteiten en manifestaties: de Academie, een lesprogramma van een half jaar die het hele voedselsysteem behandelt. Het Food Film festival waarin het gaat om de culturele waarde van voedsel. YFM is regionaal georganiseerd in de steden in lokale afdelingen, Convivias, maar wel met antennes en contacten over de hele wereld.

20 maart 2013: Coöperaties en Landbouwontwikkeling

Het gaat in deze Vijverbergsessie met name om de immateriële aspecten van de coöperatie: het onderlinge vertrouwen, het vertrouwen in het management en culturele, sociale en ethische aspecten, inclusief leiderschap. Centrale vragen zijn: wat zijn de recente ervaringen met het promoten van coöperatieve organisaties in Afrika? Wat zijn de resultaten? Hoe is daar omgegaan met eerder genoemde problematiek? Dos and dongs? En wat zijn realistische perspectieven?

Op de FoodFirst-Floriade conferentie van 24 april 2012 over coöperaties en landbouw-ontwikkeling werden door verschillende sprekers de sterke kanten van het coöperatieve model naar voren gebracht. Als het erom gaat de boerengezinsbedrijven hun bijdrage te laten leveren aan voedselzekerheid, dan zijn coöperaties daarbij haast onontbeerlijk. De boerengezinsbedrijven leveren individueel te lage volumes voor de markt, ze hebben moeite met kwaliteitsmanagement, last van hoge transactiekosten, en ze hebben zeker in ontwikkelingslanden geen toegang tot krediet, verzekeringen en andere diensten.

Het coöperatief organiseren is één van de sleutels tot de oplossing van deze problemen.

Tegelijkertijd zijn hierbij van diverse kanten kanttekeningen geplaatst, die op de Floriadeconferentie echter niet konden worden uitgediept. Daar wordt in deze Vijverbergsessie nader op ingegaan. Het gaat daarbij met name om de immateriële aspecten van de coöperatie: het onderlinge vertrouwen, het vertrouwen in het management en culturele, sociale en ethische aspecten, inclusief leiderschap. Centrale vragen zijn: wat zijn de recente ervaringen met het promoten van coöperatieve organisaties in Afrika? Wat zijn de resultaten? Hoe is daar omgegaan met eerder genoemde problematiek? Dos and dongs? En wat zijn realistische perspectieven? Nederland heeft een eeuwenoude traditie op dit gebied en een coöperatieve sector die springlevend is en zeer internationaal georiënteerd.

Dagvoorzitter Doeke Faber, voorzitter van de FoodFirst Stuurgroep opent de Vijverbergsessie met het onderstrepen van het belang van coöperaties als instrument voor ontwikkeling en versterking van boerengezinsbedrijven in ontwikkelingslanden. Zoals opgemerkt tijdens de Floriade-conferentie blijkt het moeilijk om coöperaties in stand te houden: zes op de zeven coöperaties houdt na verloop van tijd op te bestaan. Dit kan, ten eerste, verklaard worden door de manier waarop de organisatie is opgezet, het proces van totstandkoming, en ten tweede door de wijze waarop ze worden gerund. Wie heeft behoefte aan coöperaties? In Nederland werd in 1886 in Warga de eerste zuivelcoöperatie opgericht door boeren die niet langer tegen elkaar wilden worden uitgespeeld door de opkopers. Deze reden om een coöperatie op te zetten geldt nog steeds. Er zijn miljoenen kleine boeren (kleiner dan 10ha) die een belangrijke rol spelen in de wereldvoedselproductie, maar problemen ondervinden bij het verwerken en afzetten van hun producten. Ze kunnen geen vuist maken op de markt, hebben problemen met kwaliteitsbewaking en hoge transactiekosten. Nederland is succesvol geweest met het opzetten van coöperaties, waarvan enkele tot de wereldtop behoren, zoals FrieslandCampina, de Bloemenveiling FloraHolland en de Rabobank. Voor een succesvolle coöperatie is vertrouwen nodig, en trouw, want niet op elk moment biedt een coöperatie het maximaal haalbare op de markt. Op de Floriade conferentie op 24 april 2012 vertelde Daniel Njenga van Kiambaa Dairy Farmers in Kenia hoe leden van de coöperatie hun melk ook buiten de coöperatie verkopen als een handelaar ze een hogere prijs biedt.

Wat zijn de voorwaarden voor het succes van een coöperatie? Meer toegespitst: hoe om te gaan met zowel de zachte voorwaarden van vertrouwen en sociale binding, naast de harde, technische, bedrijfseconomische en organisatorische voorwaarden? En: kunnen die zachte voorwaarden worden

getransplanteerd naar elders om daar een succesvolle coöperatie op te zetten? Het doel van de gedachtewisseling is om een aantal nieuwe inzichten te verkrijgen over het bevorderen / helpen opzetten van coöperaties in ontwikkelingslanden.

Dirk Duijzer: Ontstaan van de coöperaties

Eerste constatering: coöperaties zijn nooit een doel op zichzelf geweest. Ze zijn ontstaan als antwoord op een failliet systeem van een doorgeschoten kapitalisme tijdens de industriële revolutie. In het Rijnland rond 1850 heerste grote armoede. Om de nood te lenigen richtte Friedrich Wilhelm Raiffeisen eerst een bakkerij op en daarna een liefdadigheidsinstelling, die hij vervolgens omvormde tot een boerenleenbank, met als doel het ondernemerschap van mensen te bevorderen en ze gezamenlijk verantwoordelijkheid te laten nemen. Een coöperatie heeft dus niet 'samenwerking' ten doel, maar het ondersteunen van een ondernemer opdat die zelfstandig ondernemer kan zijn. Dit bleek succesvol te zijn, een lean and mean model, dichtbij de mensen. Maar geen romantiek: de motivatie om een betere ondernemer te worden, was uitgangspunt, en dus schreef Raiffeisen in zijn eerste boek dat als mensen niet willen werken, ze ook niet zullen eten. Onderwijs en opleiding zag hij als noodzakelijke complementen. Raiffeisen heeft zo ook aan de wieg gestaan van het model in Nederland, waarin ondernemerschap gekoppeld wordt aan onderwijs en onderzoek.

Tweede constatering: de levensvatbaarheid en het succes van een coöperatie worden wezenlijk vergroot als zij gestut wordt door omliggende structuren. Een coöperatie doet het beter als zij onderdeel is van een complex van organisaties van allerlei aard, waarin boeren en hun gezinnen deelnemen.

Dat heeft ook consequenties voor de wijze van totstandkoming. Een coöperatie richt je op met de mensen zelf, niet door en met mensen van buiten af. Dat betekent aanhaken bij vertrouwensrelaties die mensen al hebben, bij al bestaande verbanden in de lokale gemeenschap. Ook het bestuur moet lokaal verankerd zijn, geen externen. Dit is overigens wel de situatie momenteel in Nederland, waar coöperaties vaak worden geregeerd door professionals, met allerlei toezichtsstructuren. Dat reflecteert noch leidt tot het voor een coöperatie noodzakelijke vertrouwen. Het is essentieel om mensen met capaciteiten en verantwoordelijkheidsgevoel uit de eigen gemeenschap in te zetten, voortdurend de verbinding met de leden te activeren, dichtbij mensen te blijven en zo een bestendig en langdurig commitment te genereren.

Mensen groeien als ze de ruimte en de bevoegdheid krijgen om verantwoordelijkheid te nemen. Neem ze serieus. Een voorbeeld a contrario. Het Wereld Natuurfonds stelde de Rabobank voor met een aantal andere global players in Food en Agro samen het verschil te gaan maken. Die bedrijven zouden dan als ketenregisseurs voor efficiëntere voedselproductie en meer voedselzekerheid moeten zorgen. Dit is echter een verkeerde aanpak, vanuit een verouderd Angelsaksisch en feodaal denkmodel dat alleen maar zal leiden tot uitbuiting, armoede en ellende. Alle spelers in de keten zullen hun marge nemen, waarna er voor de lokale producent niets meer overblijft. Het gaat juist om het betrekken van de lokale gemeenschap en producenten, om die te stimuleren het beste uit zichzelf te halen en die als volwassen schakel in de keten te ontwikkelen. De Rabobank heeft overigens inmiddels met het WNF een contract getekend om lokale boeren te organiseren en te ontwikkelen met onderwijs, gezondheidszorg, bewaartechnieken e.d. om een volwassen schakel in de keten te worden.

Nederland staat bekend als de tweede grootste landbouwexporteur in de wereld. Maar waarom is Nederland tweede? Omdat er in de wereld weinig landbouwproducten worden geëxporteerd. De Verenigde Staten heeft als doel voldoende voedsel voor de eigen bevolking te produceren. De extra productie die niet nodig blijkt, wordt geëxporteerd en met dat overschot is de USA al de grootste exporteur van landbouwproducten. Nederland exporteert voornamelijk naar Duitsland en zouden we Nederland en Duitsland als één regio bezien, dan is er nauwelijks nog sprake van export.

Uiteindelijk wordt in de wereld wordt slechts vijf procent van de landbouwproductie geëxporteerd. Waarom is dit een relevante constatering? Overal in de wereld hebben landen als beleid het veiligstellen van de eigen voedselvoorziening. Hoe vreemd en vervelend we dat in Nederland soms vinden, landen zullen steeds hun grenzen voor export van landbouwproducten sluiten als er door misoogsten tekorten zijn ontstaan. Voedselvoorziening en stabiliteit gaan hand in hand; misoogsten leiden tot opstanden, steeds weer. Vrijwel alle grote landen zijn agrarische economieën, waar kleine boeren in hun eigen voedsel voorzien en voor de nationale markt produceren; dat is op zich al een belangrijke bijdrage aan de stabiliteit van de samenleving. Zouden landen meer exporteren, zal dit ten koste gaan van de stabiliteit in de wereld. Voedselvoorziening is meer dan landbouw en economie.

Gert van Dijk: Spelregels

Coöperaties in ontwikkelingslanden en de geleerde lessen in tien punten.

Als eerste de definitie van de coöperatie. Een coöperatie is niet zomaar een vorm van samenwerking. Een coöperatie is altijd onderdeel van een value chain en is transactie georiënteerd, zowel in de interne als in de externe verhoudingen: coöpereren om zelfstandig te blijven en om de boel bij elkaar houden. Waar in de vennootschap kapitaal de basis is, is in de coöperatie de transactie de basis. Dit heeft verdergaande consequenties dan je op het eerste gezicht vermoedt. En daarna geldt dat inzet moet worden beloond en er winst moet worden gemaakt.

Het tweede punt is discipline. Men kan alleen coöpereren als een ieder zelf ook presteert én zich inzet voor het collectief. Leden die niet op vergaderingen verschijnen zonder vermelding van afwezigheid worden beboet. Met andere woorden: strakke discipline en ledenprestatie, straffen van freerider gedrag. Je kan alleen coöpereren als je zelf ook een prestatie levert: reciprociteit ofwel het wederkerigheidsbeginsel maakt de kracht van coöperatie uit. Vertrouwen is belangrijk, maar oppassen voor vriendjespolitiek en pluchekleverigheid. Georganiseerd vertrouwen naast georganiseerd wantrouwen in de juiste balans.

Ten derde: een coöperatie werkt intern tegen kostprijs. Dit kan alleen maar als er een value chain én er markttoegang is. Zodra bijv. bloemen op de veiling komen krijgen die een prijs en weet je dus wat het totaal kost om die bloemen te kweken en op de markt af te leveren. Als er een eindproduct en een markt is, gaan alle principes op zijn plek vallen.

Dit geldt als vierde punt ook voor organisaties die zich toeleggen op microfinanciering en verzekeringen. Het heeft alleen zin als er een value chain is, er moet in elke stap in de keten toegevoegde waarde zijn; zonder die toegevoegde waarde wordt een lening de strop die je om je eigen nek hangt.

Ten vijfde geldt er voor Afrika in het bijzonder de ontworsteling aan cliëntelisme in het business model. In onze kapitalistische samenleving kunnen managers met financiële prikkels worden bijgestuurd. In ontwikkelingslanden is er vaak een vorm van cliëntelisme en vriendjespolitiek die moeilijk is te doorgronden en ook moeilijk is te veranderen. Wat beter werkt, is een andere democratische vormgeving te accepteren, en tegelijkertijd duidelijke grenzen te stellen door tijdige aflossing en betaling van rente.

Ten zesde is wetgeving in hoge mate bepalend voor de vormgeving van coöperaties. Dat coöperaties in Duitsland in omvang achterblijven ten opzichte van Nederland, heeft te maken met de verschillende wet- en regelgeving en met de desastreuze effecten van het verstrekken van subsidies en belastingvoordelen.

Een zevende punt is dat veel boeren farmers by default zijn er is niets anders te doen om in het levensonderhoud te voorzien. Dit maakt hen echter nog geen agrarische ondernemers. Desastreus zijn dan de NGOs die langskomen en via subsidies meer voor de producten gaan betalen. Voor het

coöperatieve model gaat het om ownership en dit kan alleen ontstaan als mensen zelf verantwoordelijk zijn voor goed bestuur en voor de uitkomsten ervan. pluche-kleven moet je voorkomen. De oplossing is hier ook een betere disciplinerende: geen giften, maar terugbetaling. Achtste punt is de lading van coöperaties. Er moet een goede verhouding zijn tussen collectieve en individuele ledenprestaties. Dit is niet altijd eenvoudig, maar om het model overeind te houden moet aan beiden voldaan worden. De coöperatie moet leveren, maar ook de leden moeten leveren. Een negende punt is het functioneren van de overheid en de mate van dienstverlening. Succesvolle coöperaties volgen een strategie van export follows growth, naar een buitenlandse of een stedelijke markt. Maar coöperaties zijn in grote mate afhankelijk van de dienstverlening van de overheid op gebied van infrastructuur, logistiek en vergunningen. Het probleem is dat in veel ontwikkelingslanden meer dan voldoende kennis aanwezig is bij overheden, maar dat idee ontbreekt dat je als overheid ook diensten moet verlenen.

Tien: als laatste moet genoemd worden de slecht functionerende samenlevingen in ontwikkelingslanden. De samenleving hebben een democratisch tekort: zij is zo georganiseerd dat opbrengsten enkel bij de heersende klasse terecht komen. Producten gaan zonder bewerking, zonder toegevoegde waarde dus, het land uit. Daarom is het van belang dat boeren zelf een value chain creëren, dat zij de toegevoegde waarde kunnen incasseren en de opbrengsten ook weer investeren. Coöperaties zijn hiervoor een belangrijk middel.

Daarom komen coöperaties ook weer op in Nederland: je kunt je weer zaken als zorg en wonen toeëigenen.

Kees Blokland: In de praktijk

Agriterra is een organisatie die uitsluitend werkt met landbouworganisaties in ontwikkelingslanden en heeft hiertoe het mandaat van de in Nederland georganiseerde landbouworganisaties. Coöperaties worden ondersteund vanuit de gedachte dat sterke organisaties invloed hebben op de ontwikkeling van het land, de economie stimuleren, inkomens verdelen en het democratische gehalte van de samenleving als geheel doen toenemen. Agriterra heeft hiertoe twee middelen: inzet van kennis en geld (van het ministerie van Buitenlandse Zaken) om landbouworganisaties financieel te ondersteunen en kennis vanuit de Nederlandse sector in te brengen. Voor het laatste geldt dat experts voor een kort werkbezoek naar het ontwikkelingsland gaan om hun advies te verstrekken. Belangrijk voor ontwikkelingslanden is het bevorderen van de overgang van een agrarische naar een moderne economie waarin industrie en diensten belangrijker zijn. Vaak ligt de focus op de stad, maar de nadruk moet erop liggen hoe industrie en diensten ook op het platteland worden ontwikkeld. Op het platteland zit de grote armoede en daar hebben de mensen werk nodig. Het probleem is niet zozeer de voedselvoorziening, maar werk en inkomen voor de mensen die op het platteland wonen. Er zijn 1,2 mld boeren op aarde, maar er is slechts een fractie van dat aantal nodig om in ons voedsel te voorzien. De productiviteit in de landbouw moet omhoog worden gebracht en dat zal onvermijdelijk ook gaan gebeuren. Er moet daarom meer worden gedaan dan alleen landbouw bedrijven. Er zijn dienstverlenende bedrijven nodig die dichtbij de boeren opereren. Dat is waarom er coöperaties worden opgericht in ontwikkelingslanden.

Hoe werkt het bevorderen van coöperaties in ontwikkelingssamenwerking? Agriterra zet geen coöperaties op, maar sluit aan bij bestaande landbouworganisaties. Deze organisaties moeten stem en steun geven aan boeren op het platteland en dienstverlenend zijn naar de leden. Coöperaties heten vaak niet zo in ontwikkelingslanden. Het zijn verenigingen die tegelijkertijd een bedrijf voeren. Via de ongeveer veertig bij Agriterra aangesloten landbouworganisaties worden ongeveer 8.000 groepen bereikt, waarvan een deel zich tot coöperatie ontwikkelt en gaat investeren. Coöperaties met een investeringsvraag begeleidt Agriterra ook en maakt ze bankable, dat wil zeggen rijp voor een normale relatie met de banken of investeerders. Agriterra organiseert ongeveer 400

werkbezoeken per jaar. De helft hiervan wordt ingevuld door mensen uit het coöperatieve bedrijfsleven en uit landbouworganisaties die 1 á 2 weken ter plekke advies verstrekken en een coöperatie op weg helpen. De sterkste economische ontwikkeling zal naar verwachting voortkomen uit investeringen in de georganiseerde landbouw.

Discussie

De plenaire discussie wordt gestart met de conclusie dat landbouwontwikkeling niet alleen voedselvoorziening tot doel heeft maar ook het leefbaar en levensvatbaar houden van het platteland. De plattelandsontwikkeling moet in goede banen worden geleid, anders komt er een te snelle exodus naar de grote steden zonder dat daar voldoende werkgelegenheid voorhanden is; plus een verwaarloosd en ontvolkt platteland. Door veel te investeren in de landbouw en aansluiting te zoeken bij bestaande boereninitiatieven zal ontwikkeling geleidelijker en duurzamer verlopen. De schaalgrootte van veel boerengezinsbedrijven in ontwikkelingslanden is een probleem; velen zijn te klein om een kans te maken als ondernemer op de markt. Dat is een gegeven, waarmee je dus maar beter rekening kunt houden als je intervenueert. Bovendien zijn velen boer omdat ze niets anders te doen hebben. Belangrijk is om, alvorens met boeren aan de slag te gaan, te bezien of het boerenondernemers zijn en of er een ambitie te bestaat tot ontwikkeling. Geloven de mensen er zelf in? Indien dat het geval is, kan hierop worden aangesloten en worden ondersteund. Bij het ondersteunen van coöperaties moet voor alles gekeken worden naar de eigen dynamiek, de eigen ontwikkeling, zodat op cruciale momenten kritische factoren zoals discipline en leiderschap aan de orde kunnen worden gesteld. Schakel 1 is altijd de boer, het boerengezinsbedrijf. Dat boerengezinsbedrijf is ook altijd een gezin en als zodanig een consument van voedsel; belangrijk om ook rekening mee te houden: de eigen voedselvoorziening van de eigen gezinnen.

In ieder geval moet een coöperatie in staat zijn om efficiënt en concurrerend te zijn, en een goede prijs bieden. Hier zit niet veel rek in, ook niet bij kredietverlening. Groot verschil met vroeger is dat tegenwoordig een stevige investering nodig is om een bedrijf te kunnen starten (gemiddeld \$3-4 mln). Dan krijg je vaak andere modellen, combinatiemodellen. De coöperatie wordt wel als middel gebruikt voor gezamenlijke inkoop, technische assistentie en om de transactiekosten te verlagen, maar er is gauw een SME die aan verwerking doet.

Een andere kanttekening die geplaatst wordt, is dat het niet zinvol is om vanuit Nederland een organisatie elders op te zetten. Eerst kijken hoe mensen georganiseerd zijn en van daaruit verder kijken. En niet alle boeren willen hetzelfde. Belangrijk is om toe te werken naar een of andere modaliteit van een farmers led company.

De kans op succes van een coöperatie neemt toe als er al meerdere organisaties aanwezig zijn en meerdere verenigingen waar men lid van is. De ervaring met collectieve actie is een enorme asset ook al gaat het niet steeds om economische verbanden. Sluit zoveel mogelijk aan bij bestaande verbanden en zet vooral niet zomaar een nieuw verband ernaast. Belangrijk ook de opmerking van Duijzer: verschillende organisaties kunnen elkaar stutten. Zo kan er voldoende vertrouwen ontstaan om te komen tot een succesvolle producentenvereniging.

Wat is de betekenis van de Gouden Vierhoek hierbij? Kan de Gouden Vierhoek hier een versterkende rol spelen om te komen tot sterke coöperaties? De benadering van een NGO als Cordaid is het bij elkaar brengen en faciliteren van diverse partijen, waaronder de overheid, dikwijls de decentrale overheid, het lokale bedrijfsleven en Nederlandse bedrijven. Dat lijkt een geschikte manier om ontwikkelingen verder te brengen.

Belangrijk is te beseffen dat historisch gezien het unieke landbouwmodel in Nederland niet door de overheid is tot stand gekomen. De keuringsdiensten zijn privaat begonnen, evenals landbouwscholen en banken. Later is veel door de overheid overgenomen. Nu hebben we te maken

met een terugtrekkende overheid en zijn de mensen genoodzaakt zelf weer initiatieven te ontplooiën en vaak doen ze dat in verbanden met een coöperatief karakter. Zie de bloei van broodfondsen, energiecoöperaties. In deze zin is er een communicerende-vaten-werking tussen een deficiënte of terugtrekkende overheid enerzijds en de bloei van eigen coöperatieve initiatieven van mensen anderzijds.

Wetgeving kan belemmerend werken, waardoor beginnende bedrijven niet tot ontwikkeling komen. Veel overheden zijn niet geïnteresseerd in coöperaties. Dit is een groot probleem. Hier heeft de Nederlandse overheid ook een belangrijke rol te spelen in haar relaties met andere overheden. Overheden zijn in veel landen dominant, maar wat landbouw betreft zijn overheden totaal afwezig en daarom ontbreekt het aan kennisinfrastructuur en landbouwvoorlichting. Het is goed de dialoog daarover te voeren van overheid tot overheid.

De kanttekening wordt geplaatst dat in de dialoog met de partnerlanden de doelstellingen van interventies scherper moeten worden geformuleerd en het instrumentarium bij de doeleinden moeten passen. Anderzijds is het ook z^á dat bijvoorbeeld het stimuleren van landbouw- en plattelandsontwikkeling veel onbedoelde maar positieve effecten heeft op de ontwikkeling van het lokale midden- en kleinbedrijf en op de institutionele infrastructuur; effecten die op de langere termijn misschien zelfs duurzamer en gewichtiger zijn dan de bedoelde effecten bij het opzetten van de interventie.

Jeroen Roodenburg, ambassadeur Bedrijfsleven & Internationale Samenwerking van het Ministerie van Buitenlandse Zaken sluit de sessie af met een aantal concluderende opmerkingen. Op basis van de inbrengen gelden voor een goede coöperatie de volgende kernwoorden: vertrouwen, discipline, transactiegericht, ownership, wetgeving en leiderschap, enabling environment. De Nederlandse geschiedenis laat zien waartoe dit heeft geleid en in welke behoefte is voorzien. De vraag voor het ministerie is de vertaling naar een zinvolle interventie in ontwikkelingslanden. Het ministerie zet meer in op de productieve sectoren en minister Ploumen handhaaft het speerpunt voedselzekerheid.

Het aansluiten bij bestaande initiatieven van boerengezinsbedrijven is essentieel. De regie moet niet van buiten komen. De Nederlandse overheid kijkt per land naar het ondernemersklimaat: wat zijn de belemmerende factoren om toegevoegde waarde te creëren en wat kan de overheid hierbij betekenen. Het ministerie kijkt naar de keten en schaal op daar waar dit mogelijk is. Zie het voorbeeld van IDH, maar ook Rabobank is daarmee bezig.

In de binnenkort te verschijnen nota van minister Ploumen over hulp en handel wordt het nieuwe Revolverende Fonds vermeld, maar er is nog geen uitgewerkt voorstel te verwachten. Dit zal in de loop van het jaar vorm krijgen, waarvoor mede input van de aanwezigen hier gevraagd is. Het moet nadrukkelijk gaan om nieuwe initiatieven, de missing investments.

30 januari 2013: "De Lessen van Venlo"

Photo: Floris Scheplitz

Op deze Vijverbergsessie staan De Lessen van Venlo centraal, de oogst van de FoodFirst-Floriade Conferenties die in 2012 werden gehouden. Die conferenties hebben een schat aan informatie, inzichten en beleidsperspectieven opgeleverd. Op deze Vijverbergsessie zijn drie punten uitgelicht en voorgelegd ter bespreking. Dit met oog op het formuleren van aanbevelingen waarmee deelnemers in hun praktijk verder kunnen politiek, bestuurlijk, academisch, in hun bedrijf of hun maatschappelijke organisatie. En is tevens bedoeld om richting te geven aan de vervolgvactiteiten van FoodFirst zelf.

De drie punten die centraal staan, zijn:

1. Is het Cali-model inderdaad richtinggevend, en zo ja, hoe kan het worden geoperationaliseerd in beleid?
2. De Gouden Vierhoek is een samenwerkingsmodel voor actoren hier, maar ook een samenwerkings-en samenlevingsmodel voor duurzame voedselzekerheid dájájir; hoe kan dit worden geoperationaliseerd in beleid?
3. Hoe houden we het thema Voedselzekerheid hoog op de agenda van Internationale Samenwerking in de Gouden Vierhoek, nu en in de komende jaren?

Jos van Gennip opent de Vijverbergsessie en verwelkomt de deelnemers die namens de vier sectoren overheid, bedrijfsleven, maatschappelijk middenveld en wetenschap aanwezig zijn. Van Gennip dankt de Rabobank voor de gastvrije ontvangst op de Vijverberg, waar deze sessie en komende sessies gehouden worden en voor de inhoudelijke betrokkenheid van de bank bij dit onderwerp. Het is de FoodFirstcoalitie niet te doen geweest om conferenties als zodanig te organiseren, maar om een brug te slaan tussen ervaring en kennis, de wetenschap, reflectie en het beleid. Dit ligt in het verlengde van de afspraak met het NCDO gemaakt in februari vorig jaar dat ontwikkelingssamenwerking een handelingsperspectief nodig heeft. En vanwege het op de politieke en maatschappelijk agenda houden van de themas voedselzekerheid en landbouw.

Dankzij FoodFirstcoalitie zijn in 2012 zeven conferenties gehouden, waaraan bijdragen zijn geleverd uit verschillende invalshoeken vanuit binnen en buitenland. Op de website van FoodFirst zijn die terug te vinden. Daarnaast heeft Vice Versa een special over dit thema uitgebracht, waaraan velen van de aanwezigen hebben meegewerkt. Uit de bijdragen komen twee aspecten naar voren: de rol van kleine boeren is onmisbaar en de noodzaak van de Gouden Vierhoek van wetenschap,

maatschappelijk middenveld, bedrijfsleven en overheid, vooral daarginds.

Wat opvalt uit de bijdragen is de trek naar de stad van jongeren die niet meer op het platteland willen wonen en werken. De ontvolking van het platteland ontstaat omdat er een grotere kans is op productieve werkgelegenheid. De toenemende urbanisatie doet de vraag naar voedsel toenemen, terwijl op het platteland de productie capaciteit afneemt. De sessie van vandaag beoogt vanuit de inhoud inzichten te delen, om stil te staan bij de kern van de Lessen van Venlo, wat in de toekomst gerealiseerd moet worden aan doelstellingen en of daar een coalitie als deze voor nodig is. Doeke Faber neemt vanaf 2013 het voorzitterschap van FoodFirst over van Van Gennip.

Dagvoorzitter **Frans van den Boom**, directeur NCDO vervolgt met het toelichten dat voedselzekerheid een belangrijk thema is voor NCDO. Investeren in landbouw kwam indirect op de agenda te staan, mede door de Millennium Doelstellingen. De Round Table on WorldConnectors heeft daar verandering in gebracht. Die lijn werd doorgezet door o.a. in de Globaliseringsreeks aandacht te besteden aan het voedselvraagstuk, vervolgens met de Battle of the Cheetahs, een competitie van NCDO voor innovatieve oplossingen voor wereldvoedselproblemen met accent op Nederlands burgerschap, doorgezet naar de FoodGuerilla. Het doel is om verbinding te leggen tussen het internationaal vraagstuk en wat burgers in Nederland op dit terrein kunnen betekenen. Beleidsontwikkeling is belangrijk, maar ook handelingsperspectief.

NCDO heeft een peiling uitgevoerd naar vier wereldwijde problemen en oplossingen. Een van die problemen is voedsel. 40 procent van de Nederlanders volgt het nieuws over voedsel en prijsontwikkelingen vaak tot altijd. Het merendeel van de Nederlanders realiseert zich dat voedselvraagstuk een internationaal vraagstuk is en maakt zich zorgen over toegang. De meerderheid zegt dat de overheid het moet oplossen, als tweede de VN, of EU, derde de producenten en als 4e de consument. De wetenschap wordt niet genoemd. Van den Boom is van mening dat de wetenschap zich moet laten gelden in het debat en benadrukken dat zij een belangrijke rol kan spelen. De consument cijfert zichzelf weg, 65% zegt ik weet best wel dat ik mijn levensstijl moet aanpassen, 40 % weet niet of hij/zij zelf wel wil inleveren. Dit maakt de opdracht van NCDO er niet makkelijker op. Een ieder moet zijn bijdrage leveren.

Voor NCDO is voedsel een prioriteit. Om complexe vraagstukken zoals de Global Public Goods onder de aandacht te brengen van de Nederlandse bevolking, moeten we beginnen met zaken die dichtbij staan en waarbij men zich het nut kan voorstellen, zoals toegang tot water, eten, gebruik van energie en gezondheidszorg, huisvesting. Het programma van deze sessie bestaat uit drie blokken: het eerste blok gaat over de inhoud, is het Cali-model richtinggevend en onder welke voorwaarde? Het tweede betreft de modaliteiten, de Gouden Vierhoek. Van Boom stelt voor om van de vierhoek een vijfhoek te maken door ook de consument toe te voegen. Het derde blok bespreekt hoe dit thema op de politieke agenda te houden en welke coalities daarvoor nodig zijn.

Doeke Faber, voorzitter van FoodFirst, introduceert het eerste blok. Hij verwijst naar de publicatie van de zeven FoodFirst conferenties over coöperaties, duurzame voedselproductie, stadslandbouw en investeren in voedselproductie en volwaardige voeding. De Vierhoek is hierbij van belang, maar uiteindelijk moeten de kleine en grote boeren het zelf doen. De spreker Rodrigues op de FoodFirst conferentie heeft het zogenaamde Cali-model toegelicht, waarbij vanuit een NGO 2.000 kleine boeren zijn klaargestoomd om voor de markt in Cali, Colombia te produceren. Dagelijks worden verse groenen, fruit en zuivelproducten geleverd aan de markt. Daarmee wordt niet alleen de

voedselvoorziening in Cali op een hoger niveau gebracht, maar de boeren genereren daarmee ook een eigen inkomen. Is het Cali-model toepasbaar voor Afrika? M.a.w. moeten we inzetten op kleine boeren, op efficiënte voedselproductie voor de urbane markt, het stimuleren van familiebedrijven om ook steden te voorzien van voedsel en boeren te ontwikkelen tot ondernemers? Sommigen zijn van mening dat kleine boeren een succesverhaal maken van urban agriculture, anderen menen dat alleen grootschalige landbouw steden van voedsel kunnen voorzien. De waarheid ligt in het midden. Bij het grootschaliger maken van kleine boerengezinnen moet rekening worden gehouden met de betekenis voor de cultuur, van peasant naar commerciële boer. En tot slot de vraag of kleine boeren commerciële producenten kunnen worden die ook exporteren?

In de plenaire discussie komt naar voren dat er al veel kennis is en veel research is gedaan. De vraag blijft hoe de voedselproductie te vergroten in Afrika. Wat zijn de huidige bottlenecks, waarom gaat het niet sneller? Er moet geïnvesteerd worden in de ontwikkeling van het platteland om te voorkomen dan men naar de stad trekt. Mensen moeten toegang hebben tot onderwijs en ter plekke kunnen floreren. Eerst produceren voor de lokale markt, eventueel daarna voor de stad. Boeren moeten eerste in hun eigen behoefte voorzien en die van de eigen regio. De indruk moet niet gewekt worden dat voedselzekerheid iets is van grote steden. Boeren die voedsel produceren, produceren niet voldoende voor hun eigen dorp en regio. Het is niet realistisch te denken dat zij met hun productie de urbane voedsel problemen kunnen oplossen, maar ze kunnen wel een voorname bijdrage leveren.

Boeren moeten ondernemer worden. De meeste smallholder farmers vertonen niet de kenmerken van een ondernemer, maar produceren enkel voor de eigen familie en zijn daardoor erg kwetsbaar als het mis gaat. De naar schatting 1 procent van de boeren die wel ondernemersbloed hebben, moeten worden gesteund in hun ambitie als ondernemende boer. De rest kan werken bij deze boeren ofwel moet alternatieve inkomstenbronnen zoeken. Het inzetten op landbouwonderwijs is vanuit dit oogpunt dan ook betrekkelijk; het gaat juist om uitstoten uit de landbouw en dus investeren in alternatieve opleidingen. Dergelijke grootschalige agrohubs zijn noodzakelijk, zo is het Westlandmodel ook ontstaan. Men is begonnen met kleine tuinders, die zijn verder uitgerold en de kleinere niet rendabele tuinders zijn er uitgestapt. Het Westland is nu het toonbeeld van een agrohub. Met een dergelijk concept kan eerst geproduceerd worden voor de eigen regio, dan voor steden en dan pas voor de export. Professionalisering en schaalvergroting gaan hand in hand. Voor wat betreft voedselproductie voor de stad moet er eerst koopkrachtige vraag zijn. In steden waar meer inkomen te besteden is, bestaat er vraag naar voedsel en daarmee ontstaat investeringsvraag. In dit gat kunnen boeren stappen en worden begeleid, waarbij de overheid sturend moet optreden. Dit proces kan pas plaatsvinden als door overheden verbindingen zijn gemaakt (infrastructuur e.d.). Kosten die individuen niet kunnen dragen. Overheden moet zien dat het in hun belang is de productie in eigen land te stimuleren i.p.v. producten te importeren. Lokale overheden spelen een cruciale rol om te faciliteren en een klimaat te ontwikkelen om de boeren in staat te stellen grootschaliger te produceren. De vraag vanuit de consument is daarbij tevens van belang. De boeren moeten vertrouwen hebben in hun capaciteit om meer te kunnen produceren. Nederland kan hierbij een stimulerende rol spelen. Hiervoor is kennis en kunde nodig om boeren, die willen, in staat te kunnen stellen. Het voorbeeld van cassaveteelt in Nigeria, waar brood van cassave wordt gebakken, laat zien dat als de overheid het belangrijk vindt en de juiste voorwaarden creëert, er een markt voor is. Er moet dan ook een koppeling worden gemaakt tussen

boer en markt door een faciliterende overheid.

Faber geeft een toelichting op het tweede blok van de sessie, de Gouden Vierhoek als samenwerkingsmodel. Er is jarenlang gefinancierd en gestimuleerd vanuit Nederland in ontwikkelingslanden. We zijn er inmiddels achter gekomen dat ook daar een Gouden Vierhoek nodig is. De vraag is hoe we vanuit NL er voor kunnen zorgen dat dááár een stevige, sterke vierhoek wordt gecreëerd die die rol overneemt? Wat voor beleid moeten we hier voeren opdat daar de Gouden Vierhoek gaat floreren.

Als eerste in de plenaire discussie wordt opgemerkt dat van de vierhoek geen vijfhoek moeten worden gemaakt door de consument als vijfde hoek toe te voegen, zoals eerder werd gesuggereerd. De vierhoek is krachtig als zodanig en alles wat daarbinnen zit is de consument. De consument als centraal punt. Wat te doen? Laten zien dat de Gouden Vierhoek werkt, vermarkten, uitdragen. Er zijn niet veel landen die werken vanuit dit model. De Nederlandse overheid kan voorbeeld rol nemen.

Iets anders is dat de overheden statistische gegevens moeten bijhouden. Gegevens zijn nodig, per land, per regio. Het LEI kan bijvoorbeeld statistische diensten daar ondersteunen.

Ook wordt opgemerkt dat er al veel gebeurt. Zo versterkt de Nederlandse overheid middels het vakbondsmedefinancieringsprogramma de vakbonden in ontwikkelingslanden, met name Latijns-Amerika.

De vierhoek functioneert. Zo brengt Agriterra LTO-structuren naar OS-landen, Agriprofocus brengt spelers bij elkaar, inclusief kennisinstellingen en bedrijven. Er zijn al wel aanhakingspunten, er wordt samengewerkt, hetgeen de komende jaren moet versterken en toenemen. Als Nederlandse partijen hier elkaar vinden, zullen ze elkaar ook ginds gemakkelijker vinden en samenwerken.

Er kan gewerkt worden vanuit een menubenedering, namelijk zoeken naar optimale partnerschappen. Elke actor doet datgene waar het goed in is en toegevoegde waarde heeft. Dit hoeft niet altijd een gouden vierhoek te zijn. Het gaat hierbij niet om het overbrengen van modellen van hier naar daar, maar meer om het faciliteren van een aantal hoeken, vanuit de behoefte van het land. Voor wat betreft NGOs; die moeten vanuit Nederland faciliteren, de lokale NGOs doen het vervolgens zelf.

De nuance wordt gemaakt dat de Gouden Vierhoek een westers concept is en dat het anders uitwerkt in Afrika. Het model is een resultante van 400 jaren stabiliteit, gebaseerd op vertrouwen. In Afrika leeft men van dag tot dag. Daarom moet goed onderzocht worden wat wel werkt en wat niet. We moeten investeren in capacity en institution building en vertrouwen. Het gaat erom in de regio zelf het probleemoplossend vermogen te versterken.

We zijn naïef geweest over het organisatievermogen van Afrikaanse boeren. Het onderzoek naar de investeringen in opbouw van coöperaties in ontwikkelingslanden heeft geen succesverhaal aangetoond. Er is door de overheid en maatschappelijke organisaties veel tijd en middelen besteed aan projecten om mensen te organiseren die niet georganiseerd willen zijn. Te maken met een andere traditie.

Het beeld daarbij van NGOs daarbij verschilt dikwijls met de praktijk. Zo werken Angelsaksische NGOs doorgaans door het overnemen van de regio om die in ontwikkeling te brengen. De Continentale NGOs werken via lokale partners waarbij aldaar de ownership ligt. De DSM investeringen in Jakarta zijn daarvan een goed voorbeeld, waarbij de dialoog met lokale bevolking is

aangegaan en men kennis verkreeg van cultuurgebonden consumptiepatronen. Om die reden moeten investeringsbeslissingen voorafgaan aan een intensieve dialoog met de lokale bevolking. Faber werpt de vraag op of we nu met de Vierhoek goud in handen hebben? Kun je een van de links eruit snijden, of zijn alle vier hoeken nodig? In reactie hierop wordt gesteld dat alle vier partijen nodig zijn, waarbij het gaat om evenwicht en vanuit de vraag gestuurd. Inzicht in culturele en historische achtergrond is essentieel. Er is niet altijd evenwichtige aandacht geweest, zo heeft het MKB te weinig aandacht gekregen. Als het MKB in capacity building wordt ondersteund, komen kennisinstellingen vanzelf met kennis en overheid met infrastructuur. Daar waar energie zit, moet ondersteund worden. We moeten goed kijken welke doelgroep we steunen, om effectief te zijn. Er vanuit gaande dat de overheid benevolent is. Maar dikwijls is dit niet het geval, zoals in Afrika. Landen waar overheden niet de instituten ondersteunen, moet om die overheid heen worden georganiseerd. Second best situatie. Andersoortig model is dan nodig.

Het derde en laatste blok wordt door Faber ingeleid met het feit dat voedselzekerheid een urgent thema is en een bedreiging kan vormen voor de wereldvrede. Daarnaast is voedselzekerheid een beleidsniche voor Nederland. De Nederlandse kennis en ervaringen vanuit de overheid, bedrijfsleven, Wageningen, civil society worden internationaal erkend. En inzet op voedselzekerheid is ook van belang voor draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking. Kortom, hoe houden we voedselzekerheid hier en daar op de agenda?

De reactie hierop is dat voedselzekerheid hoog op de agenda stond én staat van het ministerie van Economische Zaken. Inzake het ministerie van Buitenlandse Zaken zal dit thema op agenda blijven staan, zie ook het Regeerakkoord hierover. Of met de bezuinigingen van 20 procent op de uitgaven van ontwikkelingssamenwerking dit thema buiten schot blijft, is niet zeker. Echter, zowel het thema als verschillende instrumenten, lijken overeind te blijven.

Vanuit de overheid ligt de zware taak om te laten zien dat de investeringen doelmatig zijn, met een voldoende return on investment. Er moet worden aangetoond dat de investeringen bijdragen aan een sterker Nederland, in plaats van slechts een kostenpost. Het moet gaan om zinvolle projecten. Mensen moeten dit weten. Dit moet worden uitgedragen. Het bedrijfsleven speelt daarbij ook een belangrijke rol en moet aan goede marketing doen. Alle betrokken zijn ambassadeurs en moeten naar buiten gaan om hierover te spreken. Hier moet soepeler mee worden omgaan en daarbij mag best enig risico worden genomen. Goede programmas hebben, goed verkopen. De gemiddelde Nederlandse burger weet het niet.

Maar er zijn ook programmas waarvan de kosten hoger zijn dan de baten. Niet alles is een succesverhaal. Er wordt veel uitgerold, niet altijd met succes. Het verhaal moet verteld worden, maar het moet ook goed onderbouwd zijn. Daarnaast moeten we gebruik maken van het feit dat voedsel ons na aan het hart ligt en ons allen aan gaat. De Nederlandse bevolking moeten we serieus betrekken, voorlichten en inschakelen, ook als consument.

Return on investment is een belangrijk uitgangspunt voor het bedrijfsleven en als instrument voor draagvlak voor investeringen door de overheid. Het taboe op registreren ervan doorbreken, meer openbaren, ook met oog op duurzaamheid.

Voedsel moeten we als Public Good zien. De Nederlandse bevolking begrijpt niet wat Public Goods zijn en waarom het positief is om daaraan bij te dragen.

Van Gennip sluit de plenaire discussie af met een aantal conclusies. Onder de aanwezigen bestaat de consensus dat het belangrijk is deze prioriteit van voedselzekerheid overeind te houden. De vraag is hoe: er moet veel gebeuren. Bij het derde blok te beginnen: alle partijen van de vierhoek hebben een verantwoordelijkheid naar de Nederlandse samenleving om het belang van voedselzekerheid duidelijk te maken. Niets is overtuigender dan dat een CEO van een groot bedrijf zegt dat deze investering van de overheid rendabel is. Als coalitie kan een agenda hierop worden afgesproken. Voor wat betreft het tweede blok over de Gouden Vierhoek is gebleken dat in bepaalde omstandigheden niet alle partijen nodig zijn (wisselende combinaties) en dat een menubenedering volstaat. Er bestaan reeds veel initiatieven in Nederland waar een ieder baat bij kan hebben. De vraag is hoe het MKB daarginds te versterken. Dikwijls vanuit het besef dat er geen benevolente overheid aldaar is. Als de vierhoek ginds functioneert, is externe hulp niet meer nodig. Die agenda moet verder worden uitgewerkt.

Ten slot het eerste blok. Er bestaat consensus over het verder stimuleren en ontwikkelen van kleine boeren en hen niet te vervangen door grootschalige boerenbedrijven; ook dienen we in te zetten op de ketenbenadering.

Rest de vraag aan de aanwezigen, na de investering van de FoodFirstFloriade bijeenkomsten, of en hoe dit onderwerp de komende periode vorm te geven. Ideeën hierover zijn welkom. Er komen een aantal vervolgsessies die kunnen resulteren in beleidsadviezen, onder andere over voedsel, cultuur en religie, coöperaties, water en landbouw en Latijns-Amerika. Informatie hierover volgt.

2 december 2012 Voedselzekerheid; wat werkt?

De zeven conferenties van de FoodFirst-Floriade cyclus over voedsel en landbouw hebben een rijkdom aan visies opgeleverd. Om deze te verwerken in beleidsaanbevelingen worden in de nieuwe serie Vijverbergessies de centrale inzichten voorgelegd aan deskundigen.

Op 12 december zijn de uitkomsten vergeleken met de lessen uit het IOB rapport over beleidsinterventies ter verhoging van de voedselproductie en ter bevordering van mondiale voedselzekerheid. Meer toegespitst, stond centraal de vraag:

Hoe kun je regionale (stad-platteland) voedselsystemen beter laten werken?

Jos van Gennip opende de Vijverbergessie met een terugblik op de FoodFirst -Floriade conferenties in Venlo. Deze conferenties stonden in het teken van de vernieuwing van het Internationale Samenwerkingsbeleid. Inhoudelijk ging het over voedselzekerheid, landbouw, boeren; en over honger, over voldoende en goed voedsel. En het ging over de gouden vierhoek; vierhoek, ja, want voor succesvol beleid kan de klassieke gouden driehoek van overheid, bedrijfsleven en universiteit, niet zonder de maatschappelijke organisaties. Het succes van de Floriade cyclus kreeg weerklank in een nominatie voor de 50-jaar-GLB prijs, een EU prijs voor initiatieven die landbouwvraagstukken onder de aandacht van het publiek brengen. Van Gennip uitte zijn genoegen over het feit dat landbouw weer terug is op de IS agenda.

Dat komt ook mooi tot uitdrukking in het IOB rapport. Dit rapport gaat in op vragen als: moeten we focussen op de markt om meerwaarde te creëren? Of juist op de overheid? Moeten we de grote of kleine producenten stimuleren? Van Gennip herhaalt dat het gaat over het vormgeven van beleid van elk van de vier sectoren, in hun samenhang: overheid, kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties en private sector.

Ruerd Ruben, directeur van het IOB

Het IOB publiceerde begin dit jaar het rapport Verbeteren van Voedselzekerheid: Een systematische overzichtsstudie naar de doeltreffendheid van de ondersteuning aan landbouwproductie, waardeketens, marktregulering en landrechten. Hiervoor werden 38 casestudies en 46 andere overzichtsstudies geraadpleegd. Kort gezegd kan uit deze studie worden afgeleid dat productie-verhogende interventies goed scoorden op de resultaatcriteria, behalve op duurzaamheid; dat verbetering van landrechten eveneens goed scoort; dat waardeketenontwikkeling redelijk scoort (maar er slecht in slaagt de meest kwetsbaren te bereiken); en dat hervorming van marktregulering matige resultaten oplevert.

Ruben geeft een korte toelichting op achtergronden en uitkomsten van het onderzoek.

Een decennium geleden ging niet meer dan 4% van het OS budget naar de landbouwsector. Intussen is vanwege de aandacht voor voedselzekerheid het budget weer uitgebreid. Het IOB wilde aan de hand van een systematische overzichtsstudie bepalen wat werkt in voedselzekerheid en wat niet, en beleidsgerichte adviezen voorleggen: welke interventie en instrumenten zijn nodig en waar kan de overheid veilig haar beleid op inzetten? Voedselzekerheid is een complex onderwerp. In Afrika is bijvoorbeeld de voedselproductie toegenomen, maar deze verhoging zorgt lang niet altijd voor goede voeding voor de bevolking. Dit geeft aan dat andere factoren meegenomen moeten worden dan enkel productieverhoging. Met name goede voeding is een belangrijk onderwerp geworden voor de overheid. Het is tevens een leidend criterium in het advies van het IOB naar de overheid. De overige donoren volgen ook deze lijn.

In een vogelvlucht schetste Ruben de keuzes waar de overheid voor staat: beleid gericht op

verhoging van de productie, op hervormingen, landrechten, de stad of het platteland, en landbouw in de brede zin, of goede voeding? De IOB zocht bewijzen dat de verschillende vormen van beleidsinterventies effect hebben gehad op ontwikkeling. De indicatoren waren voeding voor kinderen, kindersterfte, energie-inname van de bevolking, het percentage van de bevolking onder de armoedegrens, het percentage huishoudens dat voedsel -onzeker is, minimum loon vergeleken met voedselprijzen, en voedselvoorraad. Dit werd aangevuld met een studie naar de validiteit van internationale studies in de afgelopen 50 jaar. Het IOB keek of er een with-without comparison was gedaan (een vergelijking van de bijdrage van het eindresultaat ten opzichte van wanneer de interventie niet was gedaan) en een panel studie. Slechts 38 casestudies van de 1369 bleken harde bewijzen te bevatten. Het IOB kwam tot de conclusie dat er al veel onderzoek gedaan is, maar er nog relatief weinig overtuigende kennis is over wat resultaat oplevert. Wel is duidelijk dat voedselzekerheid bereikt wordt door voldoende goede voeding voor het gezin te bieden. Hier moet het beleid dus op inzetten.

Om waarde te vermeerderen zijn vier strategieën mogelijk:

- 1) investering in productieverbetering (dit had in Azië veel effect);
- 2) reductie van verliezen (tijdens productie, door ziekte en plagen, dit is vooral effectief in Afrika);
- 3) de kosten van productie onder controle houden en grotere oogsten (met name in Azië succes);
- 4) het voedsel toegankelijker maken voor de consument.

De uitdagingen zijn dus per regio verschillend, wat voedselzekerheid een complex beleidsissue maakt. Met name in Afrika variëren de resultaten per gebied, tevens is daar minder onderzoek gedaan. Dan zijn er ook nog gevoelige onderwerpen als onderzoek naar genetisch gemodificeerd voedsel, of arbeid verminderende interventies. Het verhogen van de waardeketen van productie heeft positieve aspecten, maar deze vorm is vaak op de export gericht en de waardevermeerdering vindt veelal plaats in het topsegment van de markt. Bovendien maakte Ruben de kanttekening dat vooral de private sector het goed doet in het documenteren en zichtbaar maken van de successen. De onderkant van de lokale productie blijft echter moeilijk inzichtelijk te maken.

Hier tegenover staat de hervorming van de markt: de resultaten kennen we goed maar zijn niet overwegend positief, aldus Ruben. Markthervormingen blijken weinig te doen voor armoedereductie en de verbetering van de lokale voedselvoorziening, maar vooral successen te boeken in de vorm van export van commodities. Betere resultaten worden dan gehaald wanneer de overheid stapsgewijs terugtreedt en nieuwe instituties worden opgebouwd gericht op de lokale producenten zoals in Burkina Faso, of de private handel zoals in Bangladesh. In Bangladesh zorgde de private sector voor voedselbevoorrading na de overstroming. Landrechten en huurzekerheid zijn onderdeel van economische hervormingen. Dit heeft succes gehad in China en Vietnam, maar vereist is wel dat voldoende financiële middelen beschikbaar zijn om te investeren in hervormingen. In Sub Sahara Afrika gelden andere eigendomsrechten wat de investeringseffecten moeilijk inzichtelijk maakt en dus complexer.

Slechts voor een beperkt aantal beleidsmaatregelen waren de bruto kosten inzichtelijk gemaakt in de studies: de eenmalige kosten ten opzichte van de baten. Deze gegevens zijn nodig voor een goed inzicht in welk beleid snel succes levert. Een voorbeeld is het investeren in het ziekeresistent maken van cassave: dit levert snel een grotere oogst op en kost weinig. Voor koffie geldt hetzelfde. Investeren in irrigatie is duurder, maar ook hierbij zijn de kosten er in een jaar of acht eruit. Investeren in melkproductie is een stuk minder winstgevend, hetzelfde geldt voor kunstmest. Gedetailleerde informatie en grafieken zijn te vinden in het IOB rapport.

Hard bewijs is schaars en per situatie verschillend. Daarom adviseert Ruben om te kijken naar welke successen per gebied behaald moeten worden en hier de interventie en coördinatie op aan te passen. Vanuit de consument geredeneerd moet de koopkracht omhoog gaan, vanuit de producent geredeneerd moet de opbrengst per hectare omhoog. Dus waar gaan we in investeren? In betere input voor de markt, of in verbetering van de infrastructuur om de kosten omlaag te krijgen? Gaan we investeren in landbouw dicht bij de stad waar de meeste mensen wonen of juist in de rurale gebieden? Deze laatste vraag is belangrijk, want dichtbij de stad is land het duurst, dus een beperkende factor.

In de discussie naar aanleiding van de presentatie kwam het volgende aan de orde.

Allereerst de vraag of de gegevens van Azië van na de Groene Revolutie zijn. Het gaat hier om data vanaf de jaren tachtig.

Wat betreft de consument bleek dat diens kennis over goede voeding en de gevolgen voor diens voedselzekerheid niet als indicator zijn meegenomen.

De impact die export heeft op de lokale voedselproductie; de inkomsten hiervan komen wel terug in de lokale economie, maar omdat voedsel kopen duurder is dan voedsel produceren moeten de inkomenseffecten niet te hoog worden ingeschat.

Deze inleiding vormde de opmaat voor een debat over de vraag: Wat werkt in voedselzekerheid? En, meer toegespitst: Hoe kunnen we regionale voedsel- en landbouwsystemen de handel tussen stad-platteland beter laten werken? Het debat werd gevoerd in twee rondes, met als onderwerp voor de eerste ronde boerengezinsbedrijven en urbane voedselzekerheid.

Joost Oorthuizen van IDH en Madelon Meijer van Oxfam Novib lichtten eerst afzonderlijk hun stelling toe.

Oorthuizen: het Initiatief Duurzame Handel (IDH) werkt met 16 commodity ketens waaronder cacao, katoen en soja. Hij ziet een enorm groeipotentieel voor Afrika. Grote bedrijven zijn geïnteresseerd in de productie van uiteenlopende goederen als rubber, biobrandstoffen, thee en rijst, zowel plantage als smallholders landbouw. De kracht van agribusiness is volgens hem de schaal: Ze denken in termen van: we hebben twee miljoen cacaoboeren, een deel moet wat anders gaan doen en de rest moet intensiever werken met meer efficiency en costeffectiveness. Hij legde dit uit aan de hand van wat voorbeelden. De eerste experimenten die IDH met NGOs ontwikkelden, kostten \$300 per boer. Met een katoenproject in Pakistan konden we na hard onderhandelen tussen NGOs en IKEA de kosten van \$170 naar \$50 per boer terugbrengen. Het kan dus vier keer zo groot en zes keer zo goedkoop. En in Ivoorkust wordt er 150 dollar geïnvesteerd per boer in een driejarig contract (de kosten zijn vooral voorlichting). De agribusiness is dus serieus geïnteresseerd om te investeren in de ketens, want op de langere termijn wordt de productie omhoog gebracht en neemt de winst toe. Daarom bepleitte hij het creëren van een markt waarin kleine boeren participeren. De uitdaging ligt volgens Oorthuizen in de organisatie eromheen. Uit een studie van GAIN Health bleek dat 55% van de kinderen in de cacaogebieden ondervoed is. Dus hoe ontwikkel je met de cacaoboeren een manier om ook te produceren voor goede voeding? Kunnen bijvoorbeeld groentetuinen een succes worden?

Madelon Meijer van Oxfam Novib werkt aan de Grow campagne. Zij pleitte voor het investeren in kleinschalige familielandbouw omdat juist deze kleine boeren door internationaal beleid ondermijnd worden. Ze gaf een voorbeeld van de hoeveelheid land die gebruikt wordt voor biobrandstoffen; het dramatische beleid van de EU dienaangaande gaat ten koste van voedselzekerheid. De markt zorgt niet goed voor publieke goederen en daarom moet de overheid dit doen. Maar die is niet efficiënt

en behartigt niet perse de belangen van de bevolking. Daarom zijn de beleidsprocessen belangrijk: wie maakt de keuzes en in wiens belang is het? Het landbouwareaal wordt oneerlijk verdeeld, of te zwaar belast. Bovendien worden alleen de successen gecommuniceerd, zoals in Mozambique waar de productie omhoog ging terwijl de pesticiden het milieu en de volksgezondheid hebben aangetast. Voor een eerlijke communicatie en beleid gericht op voedselzekerheid voor de bevolking moet de civil society geconsulteerd worden, in een samenwerking tussen het platteland en de stad. Zoals in Peru, waar het belang van kleinschalige familielandbouw wel is genoemd in het beleid.

In de discussie werd gesteld dat publiek en privaat niet meer lijnrecht tegenover elkaar staan. Heineken, bijvoorbeeld, investeert in preventie van HIV/Aids om werknemers om aan het werk te houden. Bedrijven moeten voor hun boeren-toeleveranciers en hun kinderen zorgen zodat die het boerenbedrijf over kunnen nemen. Deze zorg is steeds meer een core business geworden, waarover toekomstige private partners voorlichting moeten krijgen. Wel moet bedacht worden dat het lastig blijft om deze zorg te integreren in de bedrijfsplannen. Grote bedrijven als Heineken en Unilever hebben wat dat betreft meer mogelijkheden. Het is bovendien sectorspecifiek hoeveel je voor elkaar kunt krijgen. Ten aanzien van de verantwoordelijkheid van de overheid is er een grote rol voor de overheid weggelegd waar het gaat om randvoorwaarden voor de primaire productie (grondgebonden aspecten als landrechten, toegang tot water, infrastructuur, wisselwerking tussen natuur/milieu en productie e.d.) en een veel bescheidener rol waar het gaat om het reguleren van agromarkten en handel. De vraag is niet of we zwaarder moeten inzetten op "meer publiek" of "meer privaat". De uitdaging is om het bevorderen van goed functionerende markten en om efficiënte handelsketens veel directer te koppelen aan inspanningen die gericht zijn op primaire productie in het landelijk gebied en te zorgen voor de daarvoor noodzakelijke kennisinfrastructuur en versterking van de positie van boeren. Er is een enorme betrokkenheid van bedrijven in de keten om met boeren aan de slag te gaan terwijl dat eerder niet tot hun kerntaak gerekend werd. Er zijn ook veel projecten gericht op het versterken van productie of de positie van boeren, zonder dat daarbij voldoende duidelijk is wat de marktperspectieven zijn. De Nederlandse inspanningen moeten de koppeling gaan leggen tussen de inzet op ketens en de inzet op landbouw/ruraal.

Weinig studies kijken naar kosteneffectiviteit, waar het geld terecht komt en de heersende machtsverhoudingen. Maar anderzijds zorgen juist de bedrijven in de agribusiness voor meer transparantie omdat ze willen weten wat de kosten zijn en wat het oplevert. Belangenbehartiging en organisatie van producenten kost weliswaar veel geld, maar dat is een investering, met name om boeren te helpen zich te verbinden aan en staande te houden in de markt; zie het Calivoorbeeld waar producentenorganisaties contracten sluiten met supermarkten. Deze investeringen moeten over lange periode gedaan worden.

Hierna ging de tweede debatronde in met als onderwerp Push & pull; vanuit de productie of vanuit de markt? Prem Bindraban en Gerdien Meijerink verzorgden de inleidingen.

Prem Bindraban van Wageningen UR begon met de vraag: Waaraan we gaan trekken, en in welke richting, en in welke richting duwen we? Ideaal is het natuurlijk als de push en de pull dezelfde richting opgaan. Vaak is dat niet het geval. Voedselzekerheid vraagt om bulkgewassen (maïs, bijvoorbeeld), maar de pull in de landbouw komt vaak van high value producten. Die pull leidt tot uitbreiding van het landbouw areaal en niet tot het efficiënter benutten van land maar ook water of andere inputs. Maar inefficiëntie kunnen we ons niet veroorloven, we moeten het systeem in de richting van meer productie en meer efficiëntie duwen.

Kunstmest moet en kan ecologisch verantwoord worden toegepast; in Afrika is hier nog een grote

slag te maken door verhoging van het gebruik om bodemverarming tegen te gaan. Maar in China is het gebruik juist overvloedig en creëert milieuproblemen. Het gaat hier ook niet om klein of grootschaligheid, maar om de ecologische processen, en die zijn voor elk schaalniveau hetzelfde economies of scale is geen must als het gaat om de ecologische dimensie.

Planten zetten zonlicht en CO₂ samen met nutriënten om in biomassa, en hebben water nodig met name voor verdamping en deze processen moet je zo goed mogelijk op elkaar afstemmen. Om met die basis processen goed rekening te kunnen houden, heb je ecologische kennis nodig. Dat is niet hetzelfde als biologisch produceren. Met biologische landbouw kan je niet genoeg produceren om voedselzekerheid voor iedereen te bereiken. Impact bereik je door het ecologisch verantwoord toedienen van de juiste voedingsstoffen, water en beschermingsmiddelen en door zaadveredeling. Dit houdt in dat met onderlinge afstemming tussen belangengroepen er veel winst te behalen is met bestaande kennis.

Voort blijft het van groot belang om fundamentele kennis te blijven ontwikkelen veelal betaald door publieke middelen om noodzakelijke sprongen in ontwikkelingen te kunnen maken. Landbouw en voedselproductie is een lange termijn proces en behoeft continue aandacht en sturing.

Gerdien Meijerink van het LEI, Wageningen UR, richtte zich op de rol van de markt in voedselsystemen. De markt kan problemen van goede toegang tot voedsel niet oplossen maar is wel goed in het vaststellen van de prijs en de allocatie van schaarse hulpbronnen. In veel ontwikkelingslanden werkt de markt minder goed, met als gevolg overschotten, afgewisseld met tekort, en prijsverschillen. Volgens Meijerink zijn duurzame ketenontwikkelingen nodig en het stimuleren van duurzame markten. Ze vroeg aandacht voor de rol van tussenhandelaren waarvoor het huidige beleid vaak een blinde vlek heeft of die zelfs weggezet worden als woekeraars en uitbuiters. Hierdoor lijkt het alsof alles wat boeren produceren vanzelf bij de markt terecht komt. De Wereldbank rapporteerde Afrika can feed Africa ja, maar alleen als regionale handelsbarrières worden opgeheven, handelaren zich via goede wegen kunnen verplaatsen gaan, er minder wachttijd bij grenzen zijn, de belastingsystemen op orde zijn en er een einde komt aan mishandelingen. Handelaren zorgen ervoor dat producten op tijd bij de consument komen, bijvoorbeeld. Zolang we niet meer weten over de handelaren of hen actief betrekken, zullen woorden als voedselzekerheid en marktontwikkeling abstract blijven. Bij het ontwikkelen van de markt hoort daarom ook investeren in handelaren.

Een opmerking naar aanleiding van deze inleiding. Alle schakels van de keten dragen bij aan de prijs dus moeten we de hele keten bekijken en ook milieu en sociale kosten integreren. Ook de ecologische kosten moeten in de prijs verwerkt worden. De vraag wel is hoeveel zin dit heeft als de lobby tegen ecologie zo sterk is. Neem bijvoorbeeld de boswet in Brazilië die onder druk van een sterke lobby verruimd en afgezwakt is waardoor de boskap weer enorm is toegenomen. Je moet de economie niet verheerlijken; het gaat om het duurzamer maken van de economie. Bovendien moet er gekeken worden hoe je na intensivering van de landbouw mensen toch aan het werk houdt.

Als laatste onderdeel werd er een plenair debat gehouden. Werkt dat wat werkte nog steeds? De krachten en internationale verhoudingen zijn nu van een andere orde dan vroeger. Landen als India en China werken aan grootschalige land acquisities in o.a. Afrika ten behoeve van voedsel voor de eigen bevolking. We kijken teveel naar Afrika terwijl de oorzaken in Azië liggen. De geopolitieke dimensie is steeds dominanter geworden. Eigenlijk moeten we met China en India om de tafel gaan zitten.

Dan is er de uitdaging van urbanisatie. Driekwart van de wereldbevolking woont straks in de steden. Daarom moet het beleid erop gericht zijn de stedelijke bevolking te eten te geven, daar ligt de eerste

prioriteit. Maar anderzijds is de armoede op het platteland het hoogst. Het gaat juist om het verbinden van deze twee werelden.

Economie en ecologie staan op een kruispunt, zie bij voorbeeld de berekening van de echte prijs van een product, dus inclusief de ecologische en sociale kosten. Puma berekende dat zij jaarlijks 145 miljoen aan ecologische kosten maakt. De consument zou deze kosten extra moeten betalen om de schade aan milieu en maatschappij op te vangen. Maar de 300 miljoen winst die Puma jaarlijks maakt moet wel in stand blijven. Dus als ze dit bij consument verhalen, hoe moet Puma dit dan aanpakken? Dat kan door de keten te verduurzamen, en Puma zou dat zelf kunnen doen. Deze externe kosten zitten veel in het begin van de keten, in de landbouw. Bedrijven als Unilever pakken het op deze manier aan. De consument heeft macht en consumentenorganisaties moeten ervoor zorgen dat de verduurzaming doorgevoerd wordt.

Wat overeind blijft, is dat de overheid vooral een taak heeft bij het scheppen van goede randvoorwaarden voor de primaire productie. Verderop in de keten neemt de rol van de markt toe. Marktpartijen zijn meer dan voorheen ook bereid om verantwoordelijk te investeren. Veel geld wordt gestopt in het stimuleren van productie, zonder oog voor de markt laat staan voor de tussenhandelaar. Het gaat dus niet om meer markt, of meer overheid, maar om deze twee activiteiten te verbinden. Een goed voorbeeld zijn de agrohubs van AgriProFocus, waarbij ownership en organisatie centraal staat en aan de onderkant georganiseerd wordt.

Over consumentenmacht, zie Puma, Unilever. Cacaobedrijven doen serieuze investeringen in verduurzaming omdat het consumentengedrag daarom vraagt. Maar bij soja lukt dat niet.

Ter afsluiting ging Ruerd Ruben in op de vraag hoe we regionale voedsel-/landbouwsystemen stad-platteland beter kunnen laten werken. Alleen produceren van meer voedsel geeft geen zekerheid dat het leidt tot minder honger en armoede op het platteland. Langdurige honger heeft blijvende effecten, zelfs over een generatie heen. Schaars OS geld moet mensen productief op de arbeidsmarkt zetten en daarmee zelfredzaamheid creëren, duurzame effecten. Wij hebben geen zeggenschap over de overhedenbeleid in de landen die wij steunen.. Ethiopië is een goed voorbeeld waar de overheid zwak is maar het land het best goed doet. Dit toont aan dat goede instituties belangrijk zijn het hoeven niet altijd perfect democratisch te zijn, maar ze moeten wel werken. Hierbij sluit aan de efficiency/equity discussie: hoe wordt waardevermeerdering verdeeld? Wat is de rol van de donor; welke instrumenten worden ingezet? De conclusie is dat we moeten samenwerken, tussen landen, in een dubbele gouden vierhoek, waarbij we slimme allianties maken, want aan problemen zitten altijd meerdere kanten. We moeten denken aan mix van activiteiten en in welke volgorde ze nuttig zijn. Het Nederlandse beleid zit zichzelf hierbij in de weg, de start van duizenden nieuwe projecten heeft tot versnippering van onze inzet geleid. Daarom moeten we beginnen met de keten van partners te identificeren.

15 Maart 2012: Conferentie VoedselZaken over grenzen heen

Voedselzekerheid is een kernprobleem voor de nabije toekomst. De wereldbevolking groeit, en dus zal de voedselconsumptie navenant toenemen. Voor de productie van dat voedsel is steeds minder land beschikbaar. Het is de uitdaging voor de komende jaren en decennia om met minder natuurlijke bronnen meer mensen te voeden. Nederland heeft een enorme potentie door onderzoek, opleidingen en technologie om dit probleem aan te pakken.

De FoodFirst coalitie bracht op 15 maart 2012 deelnemers uit de “gouden driehoek”, overheid, wetenschap en bedrijfsleven, bijeen voor een ontmoeting om verdere samenwerking te stimuleren. De bijeenkomst in de aula van de Rabobank Nederland was de aftrap voor de FoodFirst Floriade conferenties die verder tijdens de Floriade 2012 in Venlo worden gehouden. Tevens vond tijdens dit congres de introductie van het nieuwe NWO-WOTRO programma Global Food Systems. De uitdaging die dit programma oppakt, is het stimuleren van publiek-private samenwerking (in Nederland en OS-landen) om mondiale problemen aan te pakken, in het bijzonder die van voedselzekerheid, water, en gezondheid.

9 miljard eters

Naar verwachting zijn er in 2050 9 miljard mensen op de aarde en om die te kunnen voeden, moeten we een productieverhoging realiseren. Beperkende factoren bij deze doelstelling is de toenemende urbanisatie (het overgrote merendeel van die meeste mensen zal niet in de agrarische sector werken, maar in de stad leven), klimaatverandering en met de toenemende kansen op extreem weer, en de noodzaak de claims op natuurlijke bronnen te minimaliseren.

Martin Kropff van het Topteam AgroFood spitste dit verder toe met de drie thema’s die door het Topteam worden aangepakt: 1) meer met minder (minder grond, minder mineralen, etc); 2)meer toegevoegde waarde en minder verlies in de keten; 3) internationaal leiderschap.

In mede die context is het NWO-WOTRO programma Global Food Systems ontstaan. Want, legde Eric Smaling, bestuurslid WOTRO Science for Global Development, uit, “meer met minder” is makkelijk gezegd, maar vereist wel verder onderzoek en innovatie. Want, “meer hectares grond”, maar waar is die lege grond, en gaat het verder ontwikkelen van landbouwgrond niet ten koste van bos en de biodiversiteit? “Meer output per eenheid input”, de groene revolutie, maar hoeveel rek is er nog? Welke knelpunten zijn er verder ten aanzien van de logistiek zodat we minder laten verrotten en minder weggooien. Ten slotte is er ook het complexe probleem van “minder eten, meer eten en beter eten”: het probleem van de verdeling van voedsel, met honger, eenzijdige voeding en obesitas als symptomen. Naast de voedseltechnologie is ook beter beleid nodig en het beïnvloeden van gedrag.

Driehoek of vierhoek?

Jos van Gennip, voorzitter FoodFirst Coalitie, merkte op dat het tot vrij recent niet voor de hand lag dat overheid, bedrijfsleven, academie en organisaties voor ontwikkelingssamenwerking zomaar op één middag bij elkaar gaan zitten. De antagonismen en het wederzijdse wantrouwen hebben echter plaatsgemaakt voor het besef dat samenwerking essentieel is om ieders respectievelijke eigen doeleinden te verwezenlijken. Vandaar ook het Topsectorenbeleid dat door het tegenwoordige kabinet is ingezet en dat de “gouden driehoek” van Overheid, Wetenschap en Bedrijfsleven omvat. Die driehoek moet wel een vierhoek worden door de NGOs erbij te halen, zo voerde hij aan, want de lokale kennis is noodzakelijke voor effectieve ontwikkelingssamenwerking.

Het gaat dus om samenwerking tussen overheid, wetenschap, bedrijfsleven en NGOs. Ruud Huirne, directeur Food&Agri van Rabobank Nederland, onderstreepte nog eens dat je van een vierhoek

moet spreken. Het past, zo zei hij, bij de doelstellingen van Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen van de Rabobank om die samenwerking te faciliteren. Kernthema's voor de Rabobank zijn hierbij: streven naar een veilige en duurzame voedselvoorziening; vernieuwing van productiemethoden en stimulering van efficiënt en duurzaam energiegebruik; bevorderen van gelijke kansen en economische participatie; en het bevorderen van de lokale samenhang en samenwerking in binnen- en buitenland. Het gaat er om dat zo veel mogelijk mensen in de wereld een kans te geven op een menswaardig bestaan.

De private sector is een grotere rol gaan spelen, waardoor bedrijfsleven en NGOs dichterbij elkaar zijn gekomen, momoreerde ook Martin Knopff. Ook staatssecretaris Henk Bleker verwees naar de Nederlandse bedrijven die in lokale netwerken participeren, buiten de overheid om. Zo zijn er nu in Kenia al zo'n duizend producenten die volgens EU-richtlijnen voedsel produceren. En dat voedselzekerheid het tophema in de OS geworden is, is mede dankzij een Eerste Kamermotie van Jos van Gennip en Rudy Rabbinge van alweer acht jaar geleden.

Technologie

Henk Bleker wees er verder op dat Nederland een goede uitgangspositie heeft om de noodzakelijke technologie te doen ontwikkelen. Kennis en agrarische producten zijn beide belangrijke exportproducten. Velen in de wereld hebben in Wageningen gestudeerd, de agrarische sector is vaak het eerste waar mensen elders over beginnen. Door de hoogtechnologische landbouw is Nederland met een export ter waarde van €73 miljard per jaar de tweede exporteur van voedsel en agrarische producten in de wereld.

Maar Bleker relativeerde ook de technologie: met alle hoogtechnologische oplossingen die we kunnen bieden, zijn er ook heel basale zaken nodig: de organisatie van marktproducenten via bijvoorbeeld coöperaties zodat ze een betere marktpositie krijgen; eenvoudige laboratoria voor noodzakelijke maar simpele testen; en lokale banken die krediet kunnen organiseren, een raiffeisen-model.

En voegde hij eraan toe, de noodzakelijke productieverhoging moet door 2 miljard boeren worden gerealiseerd, veelal vrouwen. Het mondiale probleem, met grote maatschappelijke gevolgen zoals geweld door voedseltekorten, moet door lokale verbeteringen worden opgelost.

Technologie alleen is niet voldoende, het gaat om "systeemoplossingen", zoals Eric Smaling naar voren bracht. Het gaat om de hele keten van producent tot consument, in de lokale context.

Capaciteitsopbouw om met die technologieën om te kunnen gaan, en ze op de ter plekke geëigende manier te kunnen toepassen is nodig " wat in Azië werkt, is niet zomaar exporteerbaar naar Afrika.

De African Agribusiness Academy werd door verschillende inleiders genoemd als een "good practice" van capaciteitsopbouw door opleiding en coaching van agro-entrepreneurs.

Afrika is nog steeds het meest precaire werelddeel wat voedselzekerheid betreft. Maar daar is wel meer over te zeggen. Eric Smaling noemde het enorme demografische dividend van Afrika: er zijn veel jongeren en veel vrouwen die een uitstekende basis voor een gezonde beroepsbevolking vormen. Kansen en potentieel voor Afrika te over.

Uitwisseling

Het ging op 15 maart ook om ontmoeting en het bij elkaar brengen van bedrijven en onderzoek.

In presentaties door Raoul Bino, Algemeen Directeur Agrotechnology & Food Sciences Group, Wageningen Universiteit, Jan Hak, Voorzitter Groep Fabrieken van Machines voor de Voedings- en Genotmiddelenindustrie (GMV), Heleen Bos, Accountmanager Organics Rijk Zwaan en Lia van Wesenbeeck, Senior onderzoeker Stichting Onderzoek Wereldvoedselvoorziening, Vrije Universiteit (SOW-VU) werden voorbeelden gegeven van samenwerking en kwamen vragen voor nader onderzoek aan de orde. Op de congrespagina, <http://www.foodfirst.eu/index.php?a=VoedselZaken>,

zijn deze presentaties te lezen. Daarna konden vragen en ervaringen uitgewisseld worden in kleinere kring. Wellicht dat er behoefte is aan een vervolg?

Zie ook het verslag op de NWO-site: http://www.nwo.nl/nwohome.nsf/pages/NWOP_8SKM98_Eng

16 januari 2012: Landbouw en handelsliberalisering, GLB en WTO

Met de economische en financiële crisis is het dossier van voedselzekerheid weer naar de achtergrond verdrongen. Het probleem is echter niet verdwenen de wereldbevolking zal verder groeien, het klimaat verandert, etc. maar het lijkt dat de wereld altijd maar één dossier tegelijk kan behandelen. Hoe staat het er nu voor wat betreft de landbouw en handelsliberalisering?

De 8ste WTO eindigde in mineur. Het uitblijven van een definitief akkoord voor de Doha-ronde is een gemiste kans. In het licht van de financiële crisis zou een akkoord over meer liberalisering en tégen protectionisme een goede uitkomst zijn geweest. Wat op tafel lag, was een voorstel voor minder concurrentievervalsende subsidies, het afbouwen van exportsubsidies en het verbeteren van de toegang tot de markten voor agrarische producten. Sinds de bankencrisis echter hebben landen de onder de WTO toegestane ruimte volledig gebruikt om tarieven te verhogen.

Het uitblijven van een akkoord over markttoegang en subsidievermindering is slecht voor Nederland. De Nederlandse export van goederen en diensten is, naar percentage van het BNP gemeten, twee keer die van het Europese gemiddelde. Nederland is in de top van exporteurs in Europa van handelsgoederen in het algemeen, en de tweede exporteur van landbouwproducten ter wereld.

Impasse voor multilaterale WTO-systemen?

WTO vervult een vitale rol voor een rule-based handelssysteem en heeft high level protectionisme gedempt. De WTO heeft wel aanpassing aan veranderende omstandigheden. Sinds het afronden van de Uruguay-ronde in 1995 is er nu een situatie voor het wereldhandelssysteem gegroeid welke om andere regels vraagt. Voedselzekerheid, voedselveiligheid en de milieu- en klimaateisen hebben implicaties voor de wereldhandel. Wat in Uruguay werkte, dat landen het hele pakket moesten ondertekenen om lid te kunnen worden van de nieuwe handelsorganisatie, werkt niet meer in de Doha-ronde. Dat was in de Uruguay-ronde overigens ook al problematisch omdat landen soms niet alle stukken doorgenomen hadden en achteraf pas door hadden waarvoor ze getekend hadden. De opdracht is nu, ervoor te zorgen dat de WTO besluitvorming voldoet aan de eisen van de 21ste eeuw. Continuïteit van de WTO-onderhandelingen is vereist en de vraag is, of het mogelijk zal zijn, nu het niet lukt een omvattend akkoord ondertekend te krijgen, bepaalde elementen van de Doha-ronde toch tot een akkoord te brengen.

Het landbouwhoofdstuk van de WTO is in feite uitonderhandeld de tariefvrijheid waar het over gaat is slechts \$23 miljard, peanuts op de wereldschaal. Op de andere punten van de agenda liggen nu nog de twistpunten.

Wie is de schuld van het mislukken van 'Doha'? Europa dit keer niet. De EU was klaar om Doha te ondertekenen, maar de VS, met enerzijds China en anderzijds India, lagen dwars. De economische politiek van de VS was het grootste obstakel. Obama wilde volgens zijn verkiezingsprogramma het handelsoverschot ieder jaar verdubbelen. Doha had voor hen slechts een geringe toename betekend. In het Amerikaanse Congres is niemand geïnteresseerd in Doha, liberalisering van markten is (voorlopig) geen gespreksonderwerp daar.

China en India houden beide vast aan het principe dat de Doha-ronde een ontwikkelingsronde is, en dat markttoegang voor hen niet van toepassing is en zij op dat punt geen concessies hoeven te doen. De VS wijst erop dat de ontwikkeling-status van landen als China en Brazilië intussen toch wel discutabel is als die landen groeicijfers tussen de 10 en 20% realiseren. Ondanks wat Brazilië bijvoorbeeld beweerde, is het juist Europa dat veel voor de ontwikkelingslanden heeft gedaan. De handel voor ontwikkelingslanden is volledig vrijgemaakt dat Europa de arme landen uitknijpt, gaat dan ook niet op, ontwikkelingslanden kunnen zonder heffingen exporteren, en Europa vraagt geen concessies in die landen. Toch is er nog geen baal katoen extra naar Europa gekomen Het probleem is ook niet het ontbreken of bestaan van tariefmuren. De ontwikkelingslanden hebben

geen faciliteiten om die katoen te bewerken en te vervoeren naar Europa. Het handelsprobleem betreft bewerkte producten, niet de ruwe producten.

Daarnaast is goed bestuur belangrijker dan lagere tarieven. Ontwikkelingslanden hebben zichzelf wat dat betreft in de voet geschoten door de Singapore issues van de agenda te halen zaken als het investeringsklimaat, transparante overheidsaanbestedingen, kartelbestrijding, handelsfaciliteiten.

Het nieuwe landbouwbeleid

Het nieuwe voedselsysteem is 'demand driven' en niet meer 'supply driven', zoals voor de Doha en Uruguay rondes gold. Consumentenbelangen treden ook op de voorgrond. We moeten een grotere wereldbevolking voeden (9 miljard) die ook zijn eetgewoonten verandert. Met de vooruitgang ontstaat een middenklasse die meer vlees op het menu wenst. Voor voedselproductie is echter een eindig areaal aan land beschikbaar, waarbij klimaatverandering ook een beperkende factor kan zijn. 70% van de armsten leeft op het platteland en is van het platteland afhankelijk. Een miljard mensen is ondervoed, nog een miljard leeft van een onvolwaardige voeding. Weinig landen hebben voldoende eigen land en water ter beschikking om zelfvoorzienend te kunnen zijn voedselzelfvoorziening is dan ook voor de meeste landen een illusie. Er is alleen nog grond beschikbaar in Afrika en Zuid Amerika, in de overige gebieden moeten we het hebben van meer opbrengst per oppervlakte grond.

Adequate voedselvoorziening vraagt om méér handel. In ontwikkelingslanden zal prioriteit aan de landbouw gegeven moeten worden dat is ook een taak voor ontwikkelingsorganisaties.

Exportbelemmering is desastreus voor de armsten, de boeren en smallholders. Door de prijsdaling die daarmee wordt bewerkstelligd, komen zij verder onder druk te staan. Het politieke probleem in landen die dit middel gebruiken, is dat de machtsbasis van het regiem in de steden ligt, waar duurder voedsel tot onrust leidt. Maar het beleid ondergraaft zichzelf. Een beter alternatief is koopkrachtondersteuning voor stedelijke armen, zodat met normale prijzen de boeren een beter bestaan overhouden.

Vanuit de FAO wordt overigens nagedacht over toch weer subsidies en exportregulerende maatregelen en hoe die voedselzekerheid kunnen bevorderen. Afrika, bijvoorbeeld, moet heel veel investeren om landbouw mogelijk te maken. Liberalisering werkt niet altijd; overheden moeten ook zelf beleid kunnen maken en regelen, en juist voor rurale gebieden en armen is meer regulering nodig.

In dat verband kunnen voor met name smallholders bedrijven als de Rabobank, Unilever en Nestlé een rol spelen met investering hun kennis van cooperaties en techniek.

Bilaterale en regionale akkoorden als uitweg

Het mislukken van de Doha-ronde leidt tot een proliferatie van Regional Trade Agreements (RTAs) die in het gat springen dat het uitblijven van een multilateraal akkoord achterlaat. Maar landbouw kan alleen in een multilaterale context worden geregeld. Het Transpacific Partnership kan overigens wat dat betreft een voorbeeld zijn voor multilateralisering van de handel.

Nederland heeft veel belang bij goede akkoorden in de Agrobusiness, daarin zijn we een machtige wereldspeler. De EU heeft veel bilaterale en regionale verdragen gesloten met Korea, Canada, India, etc. en heeft hiervoor ook meer ambtelijke capaciteit beschikbaar gesteld dan nu nog voor de WTO. Die RTAs zijn wel een second best optie, maar dit soort vrijhandelsakkoorden zijn het spel van vandaag. Je kunt hier allerlei zaken agenderen die bij de WTO niet kunnen. Nadeel is alleen dat het rommelig en onduidelijk is voor bedrijven, al die verschillende regelingen, en dat de akkoorden niet altijd goed in elkaar zitten. Met name geldt dit voor het MKB grote bedrijven kunnen makkelijker voor voldoende juridische ondersteuning zorgen om met al die regelingen te kunnen werken. Regulering, nieuwe regels opstellen en handhaven, is het enige wat we de komende jaren kunnen

doen. Dat heeft overigens vrij goed gefunctioneerd tijdens de financiële crisis. Verder lijkt harmonisatie van regelgeving een belangrijk alternatief voor vrijhandelsakkoorden te bieden.

Prijzontwikkeling

Hoge energieprijzen hebben geleid tot structureel hogere voedselprijzen, waarmee de dalende trend van de afgelopen 60 jaar is doorbroken. Prijschokken zullen blijven optreden, vooral in opwaartse richting. Als de hogere prijs naar de producenten gaat, is er niet zo'n probleem, maar dat is niet altijd, vaak niet, het geval. Exportbeperkingen waardoor de binnenlandse prijzen laag blijven, treffen de eigen boeren het hardst door de lagere prijzen.

De invloed van speculatie is hier niet éénduidig vast te stellen. De landbouwmarkt kan niet zonder een termijnmarkt. Markttechnisch gezien wordt de prijsverhoging door speculatie op korte termijn teniet gedaan door prijsdaling omdat er toch een koper moet zijn. Een opdrijvend effect op de langere termijn is derhalve niet waarschijnlijk. Wel leidt speculatie tot grotere prijsfluctuaties.

Hervorming van het GLB en de Amerikaans Farm Bill

Het mislukken van Doha heeft beperkte invloed op de hervorming van het GLB en de Amerikaanse Farm Bill. Het afbouwen van interne subsidies zoals dat in de Doha-ronde wordt onderhandeld, is al verdisconteerd in de voorgestelde hervormingen en de Farm Bill.

Daarnaast moeten zowel de EU als de VS bezuinigingen doorvoeren om het begrotingstekort terug te dringen. Tenslotte is de prijsontwikkeling gunstig op de middellange termijn.

Overigens is de EU weinig ambitieus wat betreft het nieuwe beleid, er wordt weinig aan innovatie gedaan, er is weinig aandacht voor het versterken van de concurrentiekracht, en onevenwichtigheden in de begroting tussen landbouw en andere beleidsgebieden worden niet aangepakt.

Toekomst

De toekomst voor Doha is duister. Het afsluiten met een akkoord werd voorkomen doordat veel landen, vooral ook de ontwikkelingslanden, alleen een totaalpakket wilden tekenen, inclusief akkoorden over industriële goederen voor hen waren akkoorden over landbouw vooral wisselgeld om elders resultaten te kunnen boeken.

Klimaatverandering is een verdere hypotheek op voedselzekerheid, met als duidelijk voorbeeld Sub-Sahara Afrika. Aan de agenda worden nu duurzaamheid, het klimaat en energie toegevoegd; de VS willen daarin mee, maar de ontwikkelingslanden willen eerst het Doha akkoord afronden voordat er een nieuwe agenda komt.

Duurzaamheid als thema past maar beperkt binnen de WTO. De WTO kijkt naar productieprocessen, en niet wat daaraan vooraf gaat, het dierenwelzijn bijvoorbeeld. Eisen ten aanzien van dierenwelzijn kunnen ten nadele van ontwikkelingslanden uitpakken. Nederland spreekt hier vaak met twee tongen: het zegt alles voor ontwikkelingslanden te willen doen, maar ondertekent allerlei regelingen in deze sfeer die nadelig uitpakken voor ontwikkelingslanden.

Een apart punt in dit verband zijn private standards, duurzaamheidscertificaten voor bepaalde producten die door marktpartijen en sociale bewegingen worden afgesproken. Een voorbeeld is de duurzame palmolie uit Maleisië. Maleisië wil die duurzame olie produceren, maar mag daar geen premie op geven. De EU wil een positief signaal afgeven voor dit soort certificaten en zon premie toch toelaten. Hoewel deze private standards ook wel als een vorm van kolonialisme worden gezien, zijn ze ook een gevolg van consumentenvoorkeur.

Hegemonie

Onder GATT waren er twee blokken en als die elkaar vonden, liepen de onderhandelingen ook. Nu is

er geen politieke wil om de impasse te doorbreken. We hebben China, Brazilië als grote spelers, en nu is ook Rusland tot de WTO toegetreden. De onderhandelingen worden alleen maar moeilijker; er is geen hegemonie - alle vorige rondes werden door de VS geïnitieerd. Wie neemt het over? De VS heeft geen internationale aspiraties, ze zijn protectionistisch, afglijdend naar isolationistisch de Democraten en de Tea-party in de VS zijn anti trade, alleen Romney zit op de lijn van handelsakkoorden. Maar in de VS heb je met het Congres te maken, en dat heeft geen interesse. Europa is te verdeeld; China, Rusland of Brazilië bieden geen alternatieven. De komende tien jaar zijn dus geen multilaterale akkoorden mogelijk.

De WTO richt zich op consensus tussen 156 partners, dus die consensus is vaag en niet verplichtend. Kan je nu niet beter Doha ten grave dragen, want dan kun je weer verder? De RTAs zijn slechte alternatieven, maar we hebben even niets anders. Misschien dat uit die bilaterale verdragen iets meer zal voortkomen. In dat verband is het ook goed te beseffen dat Amerika met ons verbonden is, daarmee kunnen we meer doen dan nu gebeurt. Investeer meer in EU-VS relaties, in nieuwe coalities en in RTA's.

Enkele conclusies

1 In een tijd van hoge voedselprijzen is er veel protectionisme. We moeten toch liberalisering blijven bevorderen, wetend ook dat dat niet alleen zaligmakend is. Maar een open handelssysteem voor voedsel is vereist om aan de eisen die de bevolkingsgroei en het klimaat stellen tegemoet te kunnen komen.

2 Doha is dood: het getuigt van realisme om dat te zeggen. Als het overlijdenscertificaat politiek niet afgegeven kan worden, laten we dan kijken of er in de WTO niet bepaalde deelregelingen zijn te treffen.

3 Regionale overeenkomsten zijn second best, maar als je die ook afwijst, heb je helemaal geen liberalisering meer.

4 Belangrijk is het bevorderen van een uniformering van handelspolitiek zodat die de steeds belangrijker wordende Zuid-Zuid handel niet in de weg staat.

5 Voedselproductie voor urbane gebieden vindt in toenemende plaats in de directe omgeving dat plaatst liberalisering ook in context. Landbouw blijft de voornaamste bron van inkomsten in de armste landen, en dit moet bevorderd worden door ontwikkelingsorganisaties.